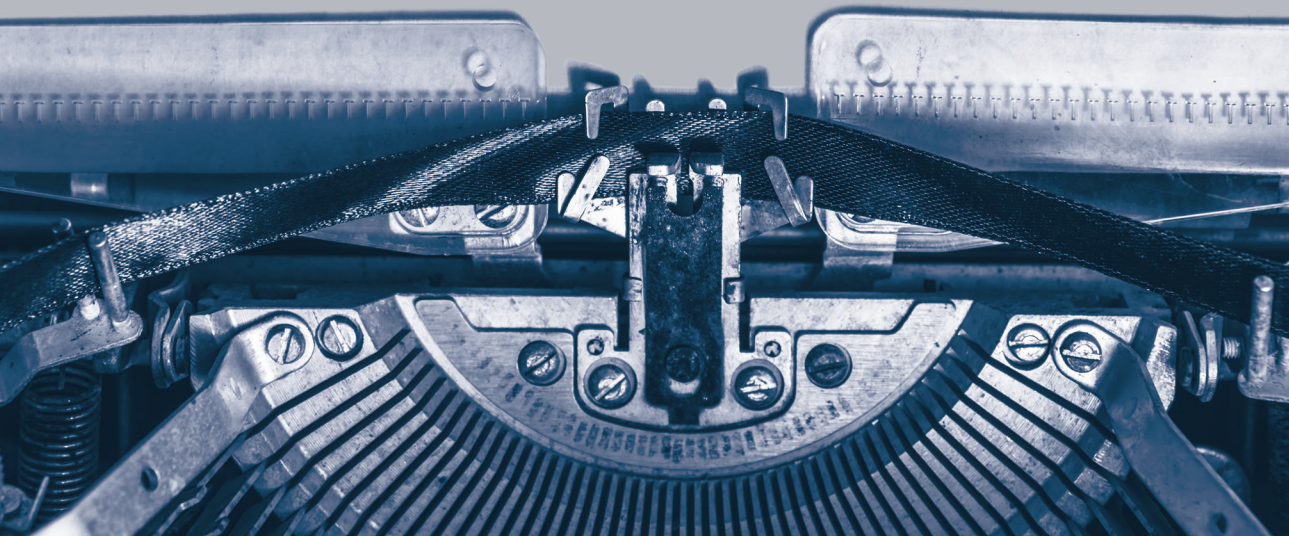

**Jauno
vēsturnieku
zinātniskie
lasījumi**

4/2018

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS

VALMIERAS PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV

Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē

The Scholarly Readings
of Young Historians IV

LU Akadēmiskais apgāds
2019

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV = The Scholarly Readings of Young Historians IV. Zinātniskā redaktore Ilze Boldāne-Zeļenkova. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 156 lpp.

Izdevumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV” publicēti desmit raksti, kuru pamatā ir ziņojumu materiāli, kas nolasīti 2018. gada 23. novembrī Valmierā, Valmieras muzeja un Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta rīkotajā konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”. Krājumu izdod Valmieras pilsētas pašvaldības Valmieras muzejs sadarbībā ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta, Vēstures un filozofijas fakultātes, Filozofijas un socioloģijas institūta, Daugavpils Universitātes, Latvijas Nacionālās bibliotēkas.

Krājuma sastādītāji: **Ilze Boldāne-Zeļenkova** un **Alberts Rokpelnis**

Zinātniskā redkolēģija: *Dr. hist. Viktorija Bebre, Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova, Dr. hist. Rūdolfs Brūzis, Dr. hist. Anita Čerpinska, Dr. hist. Eva Eihmane, Dr. hist. Edvīns Evarts, Dr. hist. Guntis Zemītis*

Redaktore: **Ruta Puriņa** (latviešu val.) un **Eva Eihmane** (angļu val.)

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizains **Baiba Lazdiņa** (LU Akadēmiskais apgāds)

© Latvijas Universitāte, 2019

© Rakstu autori, 2019

© Valmieras muzejs, 2019

© LU Latvijas vēstures institūts, 2019

<https://doi.org/10.22364/jvzl.04>

ISBN 978-9934-18-468-0

Saturs / Contents

PRIEKŠVĀRDS	7
PREFACE	9
<i>Viktorija Bebre, Rūdolfs Brūzis</i>	
Valmieras arheoloģijai – 80	11
80 Years of Archaeology in Valmiera	23
<i>Aiga Bērziņa</i>	
Latvijas Republikas penitenciārās sistēmas veidošana Neatkarības kara laikā, 1919–1921: Valmieras cietuma piemērs	25
Valmiera Prison During the Latvian War of Independence, 1919–1921: a Part of the Latvian Penal System	39
<i>Ivanda Bērziņa</i>	
Zemnieku sanāksmju (<i>Die Bauerntagungen</i>) mērķis, saturs un nozīme vācu kolonistu dzīvē Latvijā	41
The Peasants' Assemblies (<i>Die Bauerntagungen</i>), Their Objective, Content and Meaning in the Life of German Colonists	54
<i>Baiba Jansone</i>	
Makašānu Salenieku kapulauks: apbedījumu veidi un hronoloģija	56
Makašāni Salenieki Burial Ground: Types and Chronology of Burials	67
<i>Sergejs Kuzmins</i>	
Daugavpils rūpnīcas “Elektroinstrumenti” vēsture Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva dokumentos (1949–1954)	69
The History of Daugavpils Enterprise “Elektroinstrumenti” (1949–1954) in Archival Documents of Daugavpils Regional Archives (National Archives of Latvia)	82

Anna Norvele

Attieksme pret garīgi slimajiem vācu okupācijas laikā Latvijā (1941–1945): Liepājas slimnīcas psihiatriskās un nervu nodaļas piemērs	84
The Attitude towards the Mentally Ill in Latvia During the Nazi German Occupation, 1941–1945: a Case Study of the Psychiatry Department of Liepāja Hospital	95

Jorens Plūksnis

Latviešu teātra pirmsākumi Vidzemes un Kurzemes guberņu lauku krogos 19. gadsimtā	97
The Social Significance of Taverns in the Governorates of Livonia and Courland in the 19 th Century: a Performing Arts Case Study	108

Anna Pūtele

Gleznotāja Kārļa Baltgaiļa (1893–1979) loma latviešu strēlnieku ikonogrāfijas attīstībā	111
The Role of Painter Kārlis Baltgailis (1893–1979) in the Development of the Iconography of Latvian Riflemen	123

Reinis Ratnieks

Nacionālo partizānu grupu darbība un sagrāve Ziemeļrietumvidzemē (1944–1953)	125
The Activity and Extermination of National Partisan Groups in North–Western Vidzeme (1944–1952)	136

Kaspars Strods

“Japončika banda”: notiesāto personu sociālais portrets	138
“Yaponchik’s Gang”: a Social Portrait of Convicted Persons	149

Pielikums/Appendix

Zinātniskās konferences “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV” programma	151
Programme of Conference “The Scholarly Readings of Young Historians IV”	

PRIEKŠVārds

Turpinot valsts pētījumu programmā “Letonika” aizsākto tradīciju, pie lasītājiem nonāk nu jau ceturtais krājums “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”. Rakstu krājumā publicētie raksti tapuši, paplašinot ziņojumus, kas prezentēti 2018. gada 23. novembrī Valmieras muzejā notikušajā konferencē ar tādu pašu nosaukumu. Konference un tai sekojošs rakstu krājums ir LU Latvijas vēstures institūta (LVI) un Valmieras muzeja ilgstošas un veiksmīgas sadarbības rezultāts.

Krājumā publicēti desmit raksti no 21 konferencē prezentētā referāta, jo vairāki jaunie zinātnieki izvēlējās rakstu neiesniegt, daži izstājās, noslēdzoties recenzēšanas procedūrai. Rakstu krājums ir anonīmi recenzēts, to veica nozares speciālisti, zinātņu doktori no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta, Vēstures un filozofijas fakultātes un Filozofijas un socioloģijas institūta, Daugavpils Universitātes, Latvijas Nacionālās bibliotēkas un citām zinātniski pētnieciskām institūcijām. Paldies recenzentiem par rūpīgo darbu, kas veicina jauno zinātnieku izaugsmi!

Rakstu krājuma ievadraksts šogad ir arheologu pārziņā. LU LVI pētnieks Rūdolfs Brūzis un konferences “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” idejas autore, arheoloģe Viktorija Bebre apvienojuši savu pieredzi un zināšanas, kas gūtas arheoloģiskos lauku darbos, avotu un zinātniskās literatūras studijās, un sagatavojuši rakstu “Valmieras arheoloģijai – 80”.

Atšķirībā no iepriekšējiem izdevumiem, šai krājumā izteikti dominē Latvijas 20. gs. vēstures tēmas. Rakstu krājumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV” iekļauta tikai viena arheoloģijai veltīta zinātniskā publikācija, kurā nu jau vēstures bakalaura grāda ieguvēja Baiba Jansone analizē vidējā dzelzs laikmeta arheoloģiskā pieminekļa – Makašānu Salenieku kapulauka – hronoloģiju un tajā sastopamos apbedījumu veidus. Tāpat tikai viens raksts skar Latvijas 19. gs. vēstures jomu. Tajā Jorens Plūksnis analizē krogu sociālo funkciju, saskatot tajos platformu skatuves mākslas aizsākumiem Krievijas impērijas Vidzemes un Kurzemes guberņās.

Krājumā iekļautais doktorantes Ivandas Bērziņas pētījums skar maz zināmu Latvijas etniskās vēstures šķautni – pēc 1905. gada Latvijas teritorijā noņemto vācu zemnieku adaptāciju vietējā vācu sabiedrībā.

Topošie vēstures doktori Aiga Bērziņa un Kaspars Strods katrs savā izvēlētā veidā – penitenciārās sistēmas izveide (Valmieras cietuma piemērs) un noziedzība (Japončika bandas gadījums) – analizē grūtības, ar ko saskārās jaundibinātā Latvijas Republika un tās iedzīvotāji.

Totalitāro režīmu raisītajām sekām veltīti vēsturnieku Annas Norveles, Reiņa Ratnieka un Sergeja Kuzmina raksti, kas balstās uz pamatīgām arhivu materiālu studijām. Izmantojot Liepājas slimnīcas Psihiatriskās un nervu nodaļas piemēru, A. Norvele analizē nacistiskās okupācijas varas atlieksmi un rīcību pret garīgi slimajiem sabiedrības locekļiem. R. Ratnieka pētījums veltīts līdz šim maz zināmai nacionālo partizānu darbībai Ziemeļrietumvidzemē, bet S. Kuzmins, analizējot Daugavpils rūpnīcas “Elektroinstruments” arhīva lietas, vērtē komunistiskā okupācijas režīma industrializācijas plānus Latvijā.

Mākslas vēsturnieces Annas Pūteles pētījums veltīts māksliniekam Kārlim Baltgailim, un caur viena cilvēka mūžu un darbību izstāstīta Latvijas 20. gs. vēsture, rādot cēloņsakarības dažādu notikumu virtenē. Kārļa Baltgaiļa loma strēlnieku ikonogrāfijas attīstībā ir neatsverama.

Rakstu krājums “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV” izstrādāts valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Individa, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018) ietvaros, un tā izdošanu finansē Latvijas Universitātes Akadēmiskās attīstības projekts un Valmieras muzejs.

Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova

PREFACE

Continuing the tradition commenced within the National Research Programme “Letonika”, the already the fourth collection “Scholarly Readings of Young Historians” is reaching its readers. The papers comprised in the present collection have been written on the basis of the reports presented at a conference, which under the same title was held in Valmiera Museum on 23rd November 2018. The conference and the subsequent collection of papers is a result of long-term successful co-operation between the Institute of Latvian History (ILH) and Valmiera Museum.

The present volume contains nine papers of the 21 presentations delivered at the conference as several of the young scholars chose not to contribute to the collection while some others withdrew their participation during the reviewing process. The collection is anonymously reviewed by experts of the discipline: doctors of science from the Institute of Latvian History, the Faculty of History and Philosophy and the Institute of Philosophy and Sociology (all under the University of Latvia), Daugavpils University, the National Library of Latvia and other scholarly research institutions. We thank the reviewers for their thorough work that facilitates the growth of the young scholars!

This year the introductory paper has been contributed by archaeologists. Researcher of the ILH (UL) Rūdolfs Brūzis and the initiator of the conference “Scholarly Readings of Young Historians” archaeologist Viktorija Bebre have pooled their experience and knowledge obtained during archaeological fieldwork as well as from the studies of sources and scholarly literature to write paper “80 years of Archaeology in Valmiera Castle”.

In comparison with the previous volumes, the present one is markedly dominated by topics pertaining to the 20th century history of Latvia. The collection “Scholarly Readings of Young Historians IV” contains only one scholarly publication dedicated to archaeology. The author Baiba Jansone, who meanwhile has already earned a BA degree in History, analyses the chronology of and the burial types in early Iron Age archaeological monument Makašāni Salenieki burial ground. Likewise, only one paper addresses the 19th century history of Latvia. The author Jorens Plūksnis

analyses the social function of taverns, regarding them as a platform for the beginnings of stage art in the Livonia and Courland Governorates of the Russian Empire.

Doctoral student Ivanda Bērziņa in her research paper focuses on a little known facet of the ethnic history of Latvia: the adaptation of the German peasants who were settled in the territory of Latvia after 1905 into the local German community. The prospective doctors of history Aiga Bērziņa and Kaspars Strods, each through a different topic – the development of the penitentiary system (a case study of Valmiera Prison) and crime (a case study of Yaponchik's gang) – analyse the difficulties faced by the newly founded Republic of Latvia and its residents.

The papers by historians Anna Norvele, Reinis Ratnieks and Sergejs Kuzmins address the consequences of the totalitarian regimes and are based on thorough archival studies. Through a case study of the Psychiatry Department of Liepāja Hospital, A. Norvele analyses the attitude and the behaviour of the Nazi occupation rule regarding the mentally ill members of society. R. Ratnieks' research paper is dedicated to the so far little known activities of the national partisans in the north-western part of the Vidzeme region. S. Kuzmins through a case study of Daugavpils enterprise "Elektroinstruments" evaluates the industrialisation plans of the Communist occupation regime in Latvia.

The research paper of art historian Anna Pūtele is dedicated to painter Kārlis Baltgailis, through the life story and activities of one person presenting the story of the 20th century history of Latvia and revealing the causal relationships in a string of various events. Kārlis Baltgailis' role in the development of the iconography of riflemen cannot be overestimated.

The collection "Scholarly Readings of Young Historians IV" has been prepared within the framework of project "Interaction between the individual, the society and the state in process of the history of Latvia: conflicting values and formation of shared values during historical turning points" under the National Research Programme "Latvian Heritage and Future Challenges for the Country's Sustainability" (VPP-IZM-2018/1-0018) and the publication has been financed by the Academic Development Project of the University of Latvia.

Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova
Institute of Latvian History,
University of Latvia

VALMIERAS ARHEOLOĢIJAI – 80

VIKTORIJA BEBRE

Dr. hist.

E-pasts: bebre-v@inbox.lv

RŪDOLFS BRŪZIS

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieks

E-pasts: rudolfs.bruzis@lu.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā apskatīti Valmieras pils un vecpilsētas arheoloģisko izrakumu vēstures svarīgākie posmi un rezultāti. Nedaudz vairāk aplūkots arheoloģisko izrakumu pirmais periods (1937–1939), kas bija saistīts ar nesekmīgiem Beverīnas pils vietas meklējumiem. Valmieras arheoloģiskos izrakumos atklāts galvenokārt 15.–17. gs. lietiskais materiāls un skaitliski nedaudzi atradumi datējami ar 13.–14. gadsimtu. Daudzo gadu pētījumos uzkrātais bagātīgais arheoloģiskais materiāls ir ļāvis ieskicēt Valmieras vēsturisko pilsētvidi un atainot tās iedzīvotāju 13.–17. gs. materiālo kultūru. Detalizētāk sniegts pārskats par pēdējiem 2018. gada pētījumiem pie pils ziemeļu sienas un to rezultātiem.

Atslēgas vārdi: arheoloģiskie izrakumi Valmierā, Valmieras pils un vecpilsēta, Beverīna.

IEVADS

Arheoloģiskie izrakumi Valmieras pilī un vecpilsētā tika uzsākti pirms vairāk nekā astoņdesmit gadiem – 1937. gadā. Šī arheoloģiskā kompleksa izpētes vēsturē iezīmējas trīs nozīmīgi posmi. Pirmais saistīts ar arheoloģisko izrakumu uzsākšanu 1937.–1939. gadā; otrais attiecināms uz 1972. gada pētījumiem Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā, bet trešais – uz 1978. gadu, kad uzsākti regulāri aizsardzības un uzraudzības darbi Valmieras pilī un vecpilsētā. Pēdējie arheoloģiskie izrakumi veikti 2018. gadā pils ziemeļu daļā.

BEVERĪNAS PILS VIETAS MEKLĒJUMI VALMIERĀ (1937–1939)

Arheoloģiskos izrakumus Valmierā uzsāka laikā, kad jau apmēram piecpadsmit gadus bija spēkā likums par kultūras pieminekļu aizsardzību (1923, papildināts 1932) un bija izveidota Pieminekļu valde (turpmāk PV) (1923) – institūcija, kurai bija jāpārziņina aizsargājami pieminekļi un jāorganizē to aizsardzība. Toreiz arheoloģiskos izrakumus drīkstēja veikt ar Pieminekļu valdes atļauju, kurai bija jānodod arī izrakumu dokumentācija un atradumi (Ritvars 2013; Vasks 2015). Tagad dokumentācija par 30. gadu izrakumiem Valmierā un senlietas glabājas LNVM Arheoloģijas departamentā. Jāatzīmē tāds interesants fakts, ka no 1932. līdz 1940. gadam Pieminekļu valdes priekšsēdētājs bija valmierietis Francis Balodis (1882–1947), pirmais akadēmiski izglītotais latviešu arheologs, eģiptologs, profesors. Izņemot pirmos divus gadus, no 1924. gada viņš vadīja arī Latvijas Universitātes Arheoloģijas katedru līdz brīdim, kad 1940. gada vasarā aizbrauca uz Zviedriju un Latvijā vairs neatgriezās. Arheoloģiskos izrakumus 30. gados Valmierā uzsāka jau šie pirmie Latvijas Universitātes sagatavotie profesionālie Latvijas arheologi – Elvīra Šnore (1905–1996), Hugo Riekstiņš (1904–1998) un Pēteris Stepīņš (1914–1999).

Darbi norisa nacionālās pašapziņas diezgan pacilājoši emocionālā gaisotnē, viens no pētījumu uzdevumiem bija atrast seno latgaļu pilskalnu un Beverīnas pili. Par senās latgaļu zemes Tālavas (12.–13. gs.) politiskā centra – Beverīnas pils – atrašanās vietu pastāvēja daudzas hipotēzes, un 30. gados sabiedrībā izvērās plaša polemika, kurā bija iesaistījušies arī daudzi pazīstami zinātnieki un sabiedriskie darbinieki. Tā Pēteris Abuls (1860–1926) bija izdevis vēsturisku apcerējumu “Kur atradās Beverīna” (Abuls 1924), toties arheologs F. Balodis uzskatīja, ka Beverīna atrodas pie Valmieras, Kauguru Pekaskalnā, kurā viņa tēvs Voldemārs Balodis 1895. gadā un F. Balodis 1909. gadā bija veikuši nelielus pārbaudes izrakumus. Augusts Bilenšteins (1826–1907), Jānis Neilands (1840–1915) un citi pētnieki pieļāva, ka pilskalns, iespējams, atradies Valmierā, Valtera kalniņā, kur novērojams mākslīgs uzbērums. Pat šie nedaudzie piemēri parāda, cik liela bija pētnieku polarizācija jautājumā par to, kur atradusies senā Beverīna. Viedokli par senlatviešu pilskalna pastāvēšanu Valmierā pirms ordeņa pils visneatmaidīgāk aizstāvēja Latvijas sabiedriskais darbinieks, daudzu biedrību dibinātājs un dalībnieks, politiķis (2. Saeimas deputāts), lauksaimnieks, novadpētnieks Hermanis Enzeliņš (1867–1953). Nebūdams profesionāls vēsturnieks, 30. gados H. Enzeliņš jau bija izdevis trīs grāmatas (Enzeliņš 1931, 1932, 1936) un periodikā publicējis vairāk nekā 100 rakstus par Valmieras un tās apkārtnes vēsturi (Pumpuriņš 1999, 35–37).

Pēc viņa iniciatīvas Beverīnas meklējumiem īsā laikā savāca līdzekļus (5000 Ls), un Valmiera bija pirmā vieta valstī, kur izrakumus 1937. gadā uzsāka un turpināja veikt par vietējo iedzīvotāju un organizāciju saziēdotajiem līdzekļiem. Pēc H. Enzeliņa iniciatīvas 1938. gada 21. maijā Valmierā nodibināja “Tālavas senatnes pētītāju biedrību” (140 dalībnieku), lai meklētu un reģistrētu senvietas, pilskalnus un kulta vietas, bet galvenā uzmanība jāpiegriež arheoloģisku darbu sarīkošanai un veicināšanai, atrokot pēc kārtas visus Tālavas pilskalnus.¹

Arheoloģiskos izrakumus 1937. gadā Pieminekļu valdes uzdevumā E. Šnore veica 10 vietās, izrokot pārbaudes tranšejas pils pagalmā, aizsarggrāvja vietā, Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā, Valterkalniņā un Lucas kalnā (Šnore 1938). Arheoloģe atzīmē, ka, neskatoties uz plašajiem izrakumu darbiem, netika gūtas liecības, “ka latviešu pilskalns būtu atradies ordeņa pils vietā” (Šnore 1938, 97), un nav atrastas senlietas, vecākas par 13. gs. otro pusi. Arheoloģisko izrakumu gaitu un atklājumus plaši atspoguļoja tālaika laikrakstos, sevišķi avīze “Valmierietis”, kuras redaktors bija H. Enzeliņš. Arheoloģisko izrakumu rezultāti neapmierināja Valmieras senvēstures pētniekus un atbalstītājus, un, spriežot pēc publikācijām periodikā, notika samērā asa diskusija starp profesionāliem arheologiem un H. Enzeliņa viedokļa piekritējiem. Īpaši tas izpaudās pēc H. Enzeliņa uzstāšanās Rīgā, 1937. gada 19. oktobra Latviešu senatnes pētītāju biedrības sēdē, ar referātu “Valmieras novada senatne un Beverīnas pils vieta” un pēc viņa runas atreferējuma presē. E. Šnori nepamatoti tika pārņemts, ka izrakumi izdarīti “neizdevīgā vietā” un ka viņa jau sākotnēji raugās skeptiski uz senlatviešu pilskalna atrašanos Valmierā.² Uz ko pētniece atbildēja ar pretraktu “Kas atrasts izrakumos Valmierā? Vai arheoloģija viena spēj atrisināt vēstures problēmas?”, atspēkojot viņai izteiktos pārmetumus un uzskatāmi atspoguļojot arheoloģiskajos izrakumos iegūtās pārliecinošās liecības. Tāpat E. Šnore piezīmē, ka “nevajadzētu izrakumu vadītājam uzstādīt neizpildāmas prasības” un lai arheoloģiskie izrakumi atrisina tādas vēstures problēmas kā jautājums par Beverīnas pils atrašanās vietu.³

Neskatoties uz 1937. gada izrakumu rezultātiem, bija nolemts arheoloģiskos izrakumus Valmierā turpināt, turklāt senvēstures pētniecība pat paplašinājās un kļuva koordinētāka ar Tālavas senatnes pētītāju biedrības nodibināšanu (priekšsēdētājs H. Enzeliņš). Biedrība turpināja vākt ziedojumus arheoloģiskajiem izrakumiem, lai noskaidrotu Valmieras pilskalna un līdz ar to visas Valmieras senvēsturi. 1938. gadā veikt arheoloģiskos izrakumos tika uzaicināts arheologs H. Riekstiņš, bet darbus pabeidza P. Stepiņš. Astoņās izrakumu tranšējās, pils grāvja vietā, pils pagalmā un pilskalna nogāzēs tāpat neizdevās gūt liecības par pilskalnu, kas pastāvējis pirms vācu uzceltās pils, un arī H. Riekstiņš secina, ka tikai dažus atrastos priekšmetus iespējams tipoloģiski attiecināt uz 13./14. gs., bet lielākā daļa

senlietu raksturīgas 16.–17. gs. (Riekstiņš 1938, 106). Laikraksti, atspoguļojot Valmieras arheoloģisko izrakumu gaitu un rezultātus, togad jau bija savos izteikumos piesardzīgāki un ne tik kategoriski jautājumā par pilskalna kultūrslāņa esamību.⁴

Diemžēl PV arhīvos nav saglabājusies arheoloģisko izrakumu dokumentācija par H. Riekstiņa pētījumiem Valmierā 1939. gadā. Vienīgi no periodikas iespējams izlobīt aptuveno izrakumu tranšeju atrašanās vietu (tie norisa galvenokārt pils ziemeļu nogāzē 60–70 m² lielā platībā). Izrakumos konstatēts, ka pirmatnējais kalns, ceļot vācu mūra pili, ir paplašināts un kalna sānu malas stiprinātas ar mālā iespiestu nelielu laukakmeņu klāstu. Atsedzot klāstu, netika atrasta neviena datējoša senlieta.⁵

Nav informācijas arī par to, vai 1940. gadā Valmierā vispār notika arheoloģiskie izrakumi, bet ieraksts PV pēdējās sēdes protokolā (1940. gada 5. jūnijā) liecina, ka Tālavas senatnes pētītāju biedrība gribēja izdarīt izrakumus Valmierā jaunās viesnīcas celtniecības vietā⁶ par saviem līdzekļiem un lūdz izrakumus vadīt H. Riekstiņam vai E. Šturmam, šie darbi varētu sekot arī Valmieras vecā cietuma nojaukšanas darbiem, zem kura atrodas pilsētas senie nocietinājumu mūri.⁷

Padomju okupācijas periodā, vispirms 1940.–1941. gadā, bet pēc tam jau 1944. gadā Pieminekļu valde kā kultūras pieminekļu aizsardzības iestāde beidza pastāvēt. Kara laikā arheoloģiskie izrakumi faktiski nenotika.

PĒTĪJUMI SV. SĪMAŅA BAZNĪCAS KAPSĒTĀ 1972. GADĀ

Pēc Otrā pasaules kara, padomju okupācijas periodā, Latvijas arheoloģiskie pētījumi tika pārveidoti atbilstoši PSRS organizatoriskajiem standartiem. Latvijā pārsvarā notika tikai arheoloģiskie aizsardzības izrakumi jaunbūvējamajos objektos vai arheoloģiskā uzraudzība, ierīkojot jaunas apakšzemes komunikācijas vai nomainot vecās. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā atsākās vien 1972. gadā Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā sakarā ar baznīcas remontdarbiem, pārveidojot to par koncertzāli. Izrakumus veica toreizējā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta darbinieks Māris Atgāzis (1935–2018). Šaurā (6 x 8 m) joslā gar baznīcas ziemeļu sienu tika atsegti 63 apbedījumi astoneš blīvās kārtās, kas datējami ar 14.–16. gs. (Atgāzis 1972, 1973)

ARHEOLOĢISKIE AIZSARDZĪBAS UN UZRAUDZĪBAS DARBI VALMIERĀ (PĒC 1978. GADA)

Lieli nopelni Valmieras pils un vecpilsētas arheoloģiskajā izpētē ir arheoģei, numismātei Tatjanai Bergai, kas pētījumus Valmierā uzsāka jau

1979. gadā un līdzdarbojas arī mūsdienās. Paveiktos darba rezultātus vismaz 18 izrakumu objektos arheoloģe T. Berga apkopojusi divās monogrāfijās (Berga 2003, 2018). Vieni no pirmajiem plašākajiem bija izrakumi Lucas kalnā (1979–1980, 1992), kuros tika konstatēti 13.–15./16. gs. vietējo iedzīvotāju amatnieku ciems (Berga 2018, 21–31). Tomēr visnozīmīgākais ir paveiktais darbs Valmieras vecpilsētas teritorijas un iedzīvotāju 13.–17. gs. materiālās kultūras izpētē. Arheoloģiskajos pētījumos tika atsegti Valmieras galvenie vārti – Rīgas vārti, kas veda uz pili. Pils un vecpilsētas aizsargmūri Valmierā veidoja kopēju nocietinājumu sistēmu. Atšķirībā no pils mūriem, pilsētas aizsargmūri nav saglabājušies virs zemes, tādēļ to topogrāfijas precizēšanā svarīga bija vairākās vietās veiktā aizsargmūra pamatu atsegšana un fiksācija. Balstoties uz šiem pētījumiem, bija iespējams rekonstruēt vecpilsētas un pils plānojumu.

ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI VALMIERAS PILĪ 2018. GADĀ

Pašreiz Valmieras vecpilsētas teritorijā un pilī atlikušas pavisam nedaudzas būvnieku neskartas vietas, tādēļ to aizsardzībai un izpētei jāpievērš īpaši liela uzmanība. Valmieras pils kultūrvides centra būvniecības dēļ 2018. gada jūlijā pēc ilgāka pārtraukuma arheoloģiskie pētījumi tika veikti ziemeļrietumu korpusā.

Arheoloģiskie izrakumi Valmieras pilī sākās 20. gs. 30. gadu beigās un ar pārtraukumiem turpinās līdz pat mūsdienām. Pētījumu rezultāti apkopoti 15 nepublicētos arheoloģisko lauka izpētes darbu pārskatos (Bebre 1996, 2000; Berga 1988–1993, 2002, 2004, 2008; Berga, Brūzis 2018; Riekstiņš 1938; Šnore 1937; Ušpelis 2013), 13 referātu tēžu publikācijās un zinātniskos rakstos (Bebre 1998, 2002; Berga 1990, 1992, 1994, 1998, 2002, 2004, 2011, 2012; Riekstiņš 1938; Šnore 1938; Ušpelis 2014) un divās grāmatās (Berga 2003, 2018). 2004. gadā veiktajos izrakumos konstatēts, ka pagurā starp Gauju un Rātsupīti 13. gs. vidū bijusi uzcelta pagaidu koka pils (Berga 2018, 13–14, 18).

Savukārt mūra pils šajā vietā Valmierā pastāvējusi no 13. gs. beigām līdz 16. gs. sākumam. Tai bijusi viena priekšpils un 30 metru plats aizsarggrāvis. Galvenās pils un pirmās priekšpils pagalmu ziemeļu–dienvidu virzienā atdalīja mūra šķērssienu. Spriežot pēc izrakumu rezultātiem un pils aprakstiem, 15.–16. gs. pirmā priekšpils tika vairāk izmantota dzīvošanai nekā galvenā pils daļa. 16. gs. beigās aizsarggrāvis pils priekšā aizbērts un uzcelta otra priekšpils ar diviem lielgabalu torņiem. 17. gs. pirmajā priekšpilī gar rietumu aizsargmūri pastāvēja divi dzīvojamie korpusi. No tiem senākais bija dienvidrietumu, bet ziemeļrietumu korpus tika uzcelts 1680. gadā, iespējams, senākā ziemeļu korpusa vietā.

Pils pirmās priekšpils teritorijas ziemeļdaļa pētīta 1988.–1990. gadā. Pēc 1688. gada pils inventarizācijas apraksta (Berga 2003, 17–18) ir zināms, ka ziemeļrietumu korpusu sāka celt 1680. gadā pa kreisi no ieejas vārtiem. 1688. gadā bija izmūrēti jau pieci pagrabi, virs kuriem atradās divas istabas un divi kambari, bet augšā – zemi bēniņi. Celtne būvēta pildrežģa konstrukcijā, to sedzis dakstiņu jumts. 1988.–1989. gada arheoloģisko pētījumu rezultātā atsegta piecas pagraba telpas. To sienas mūrētas ar kaļķa javu no dažāda izmēra laukakmeņiem, spraugas aizpildot ar ķieģeļiem, dakstiņiem un to lauskām (Berga 1990, 57). Visi pagrabi savā starpā bija savienoti, labi saglabājušās no ķieģeļiem mūrētas durvju ailas. Šis korpus nodega 1702. gadā Ziemeļu kara darbības rezultātā.

Iepriekšējos arheoloģiskajos pētījumos noskaidrots, ka ziemeļrietumu korpusa pagrabi bija saistīti ar kādu citu celtni ar eju, kas atsegta 16 metru garumā. Ejas sānu sienu augstums bijis 1,70 metri, bet platums – vidēji 1,10 metri, grīda segta ar rupju granti (Berga 1992, 30). Eja veda no ziemeļrietumu korpusa pagrabu austrumu sienas, kur saglabājusies durvju aila ar augstu sliekšni. Tās sienas stipri atšķirīgas, jo nav mūrētas vienlaicīgi. Iespējams, ka vecākā siena piederēja kādam senākam korpusam, kas bija izvietots pirmajā priekšpilī pie ziemeļu aizsargmūra. Par šāda korpusa esamību liecina 1634. gada Valmieras pils plāns, kā arī pēc 1603. gada veidotā gravīra. Savukārt 1688. gadā zīmētajā plānā šis korpus vairs nav redzams. Attālums no ejas ziemeļu sienas līdz pils ārējam mūrim ir astoņi metri. Pils ārējā sienā vēl tagad piecu metru augstumā saglabājušās divas ar dolomīta plāksnēm izliktas šaujamlūkas, bet vienu metru zemāk – regulāri izvietotas četru baļķu galu kvadrāta formas ligzdas, kas sākotnēji varēja balstīt sarggaleriju, bet vēlāk tās izmantotas piebūvētā korpusa griestu pārsegumam. Ejas ziemeļu sienas datējumu precizē Rīgas arhibīskapijas *sede vacate* šiliņš, kas kalts 1479.–1483. gadā un atrasts blakus sienas savienojumam ar pagraba mūriem pie pamatiem. Tātad sienu var datēt vismaz ar 15. gs. otro pusi, kas nav pretrunā ar senākā ziemeļu korpusa iespējamo pastāvēšanas laiku.

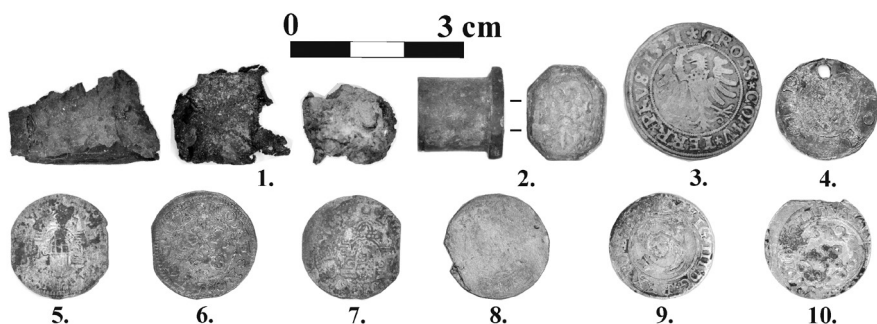
Starp eju un pils mūri kultūrslāņa biezums bija vairāk nekā divi metri, atradumi dziļākajos slāņos hronoloģiski attiecināmi uz 15. un 16. gs. Savukārt 1,80 metru dziļumā atsegta krautas akmens krāsns paliekas (Berga 1992, 31). Krāsns pamats izlikts no dažāda lieluma plakani novietotiem akmeņiem. Tās malas veidoja uz garenšķautnēm novietotu granīta akmeņu vainags. Krāsns bija ovālas formas, ap tās malām apmēram viena metra rādiusā sakrituši mazāku izmēru stipri apdeguši velves akmeņi. Dienvidrietumu pusē starp vainaga akmeņiem izveidota 0,45 metru plata krāsns mute, iekšpusē saglabājies arī māla klons, bet velves sabrukušas. Ap krāsni atrasts ļoti daudz rupjas ripas keramikas lausku. Netālu no krāsns atrastas trīs salīpušas monētas, kas to datē ar 15. gs. beigām. Spriežot pēc minētā

arheoloģiskā konteksta, senākais ziemeļu korpuss pirmajā priekšpilī varētu būt pastāvējis 15.–16. gs.

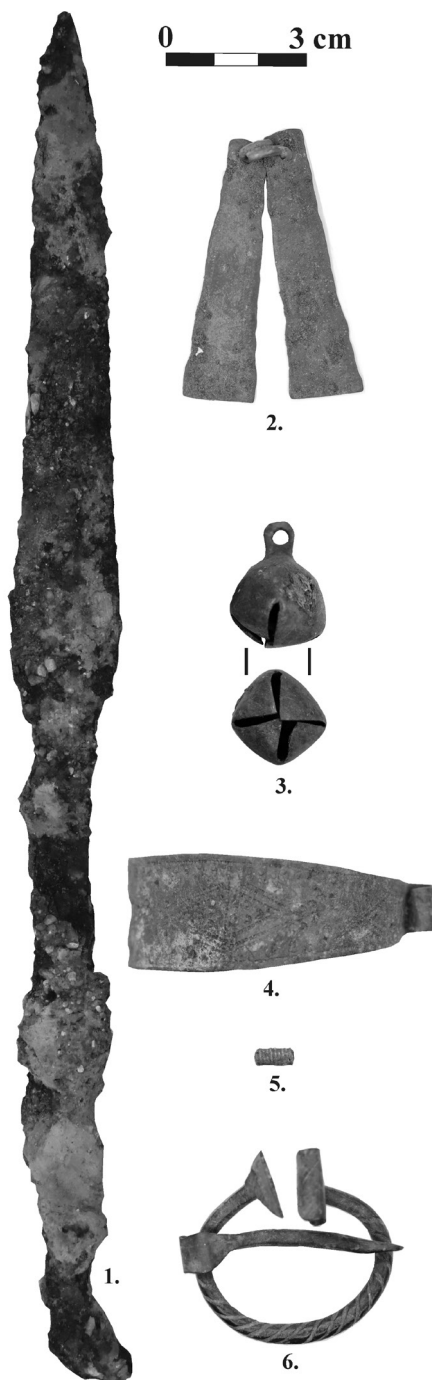
Pēc minētajiem pētījumiem Valmieras pils pirmās priekšpils ziemeļdaļā neizpētīts palika 65 kvadrātmetru liels laukums. Tajā arheoloģiskie izrakumi tika veikti 2018. gada sezonā. Laukuma augšējo daļu veidoja ziemeļrietumu korpusā 1680.–1688. gadā uzceltās dzīvojamās ēkas pagalma slāņi. Par ēkas būvniecību un apdzīvotību liecināja dažādu būvmateriālu, dzelzs detaļu, sadzīves priekšmetu un pārtikā izmantotu dzīvnieku kaulu atradumi. 17. gs. militāros notikumus pili raksturoja šeit atrastie priekšmeti – jātņnieku pieši un muskešu lodes, kara apstākļos zem akmens pie ieejas steigā noslēptā ēkas atslēga un citas senlietas.

Atrasts arī neliels kopatradums, kas pieskaitāms pie 17. gs. sākumā Valmieras pili notikušo poļu un zviedru karaspēku kauju laikā nozaudētiem priekšmetiem, – ādas maciņā ievietotas astoņas monētas un neliels bronzas zīmogs (1. attēls). Jaunākā monēta (Sigismunda III Rīgas šiliņš) datē atradumu ar 1601. gadu, tātad tas attiecas uz laiku, kad poļu–zviedru kara laikā pili ieņēma un tajā uzturējās poļu karaspēks. Līdzīgs monētu kopatradums uziets arī vecpilsētā 2008. gada izrakumos Lāčplēša ielā 3 pie pils aizsargmūra (Berga 2018, 93–94). Arī šeit monētas (pavisam 51) bija ievietotas ādas maciņā, šis kopatradums datējams ar 1600. gadu.

Izrakumos tika atsegti pie pils ziemeļu sienas piebūvētas nelielas šauras celtnes jeb piebūves pamati. Ēka celta no granīta akmeņiem, tās iekšienē atrastās monētas būvi datē ar 17. gs. Lai gan šis priekšpils ziemeļu sienas piebūves nozīme nav skaidra, tā tikusi izmantota arī dzīvošanai – ēkā bijusi neliela krāsns, tajā atrasts arī svečturis. Par ēkas nelielo augstumu liecina sekli ieraktie pamati. Tie būvēti uz nobērtā būvgružu un māla slāņa, kas datējams ar 16. gs. beigām.

1. attēls. Monētas un neliels bronzas zīmogs

2. attēls. Metamais šķēps, pakavsakta, aproce ar sašaurinātu un atrotītu galu, bumbiņveida zvārgulis, ornamentētas trapeces formas garās mēlītes un bronzas spirālīte

Zem ziemeļrietumu korpusa pagalma līmeņa un šaurās piebūves pamatiem atsegts ap metru biezs dzeltenu smilšu uzbērums, kas veidots ar cilvēka rokām un saturēja retus atradumus. Uzbērums radīts 16. gs., tas nodalījis divus pirmās priekšpils būvperiodus.

Zem uzbēruma atsegta degusi koka celtne ar akmens krāsns paliekām. Dienviddaļā ēkas paliekas norobežoja deguša balķa vieta, tātad celtne būvēta uz zemē ieraktiem paviļu pamatiem. Ēkas rietumdaļā ir saglabājusies pārogļojusies dēļu grīda, savukārt ieeja veidota no austrumu puses. Ēkas ziemeļdaļā atsegta sabrukušas krāsns konstrukcijas – daži lielāki krāsns pamata akmeņi, nedaudzi apdeguši velves akmeņi, kā arī māla klons. Krāsns vieta ieapaļa, tās diametrs – 2,88 m. Šī ēka būvēta pirmās priekšpils pastāvēšanas laikā. Koka ēkas hronoloģiju un iedzīvotājus raksturo to inventārs. Mājas arsenālā bijis B 2 varianta metamais šķēps, kas kātā stiprināts ar iedzītni, tas atrasts vienā līmenī ar celtnes grīdu (2. attēls: 1). Latvijā šādi ieroči parādījās 12./13. gs. mijā, bet izmantoti galvenokārt 14. gs. (Brūzis 2016, 121) Pie mājas inventāra pieder arī daļa rotaslietu komplekta (datētas ar 14.–15. gs. un raksturīgas latgaļu sievietēm): pakavsakta, aprobe ar sašaurinātu un atrotītu galu, bumbierveida zvārgulis, ornamentētas trapeces formas garās mēlītes un bronzas spirālite (2. attēls: 2–6). Kultūrlānis ap ēku nav pārāk biezs – ap 15 cm. Tas liecina, ka ēka bijusi apdzīvota varbūt tikai vairākus gadu desmitus. Tā gājusi bojā ugunsgrēkā, tomēr ne pārāk postošā, jo intensīva, bieza deguma kārtā atsegta netika. Jādomā, ka pēc ugunsgrēka vēl lietojamie koka materiāli tikuši novākti.

Līdzīga tipa krāsns, kas arī krauta no granīta akmeņiem, tika atsegta iepriekš minētajos T. Bergas vadītajos izrakumos 1990. gadā. Tā atradusies astoņus metrus uz austrumiem no 2018. gadā izpētītās. Toreiz izrakumos ap krāsni ēkas paliekas netika konstatētas, bet atrastās monētas to datēja ar 15. gs. beigām. Kā uzskata T. Berga, krāsns atradusies lielākas būves – pirmās priekšpils ziemeļkorpusa – pagrabtelpā, kas izmantota vēl 16. gs. (Berga 1992, 31)

Arheoloģiskie pētījumi liek secināt, ka sākotnējais reljefs Valmieras pirmās priekšpils ziemeļdaļā bijis nelīdzens, ar kritumu ziemeļu virzienā. Pirms pils uzcelšanas šeit atradies mežs. Pēc liduma nolīšanas dabīgais paugurs starp Rātsupīti un Gauju sākts līdzināt, uzcelta pils ziemeļu siena. Neilgi pēc tam pils ziemeļu priekšpili sākusies apdzīvotība vismaz divās ar akmens krāsni apkurināmās celtnēs, tā turpinājusies līdz 16. gs. Koka ēkas nojaukšana pēc tās nodegšanas noslēgusi ar 14.–16. gs. datējamu būvperiodu pils ziemeļu priekšpili. Tam sekojusi nelielās mūra celtnes izbūve pie pils ziemeļu sienas un dzīvojamās ēkas (ar pagrabiem) celtniecība, kas pabeigta 1688. gadā.

SECINĀJUMI

Nedz 20. gs. 30. gadu neatlaidīgie pētījumi, nedz vēlāko gadu izrakumi nav apstiprinājuši hipotētiskos pieņēmumus par seno latgaļu pilskalnu un Tālavas centra – Beverīnas – pastāvēšanu Valmieras ordeņa pils vietā. Valmieras arheoloģiskos izrakumos atklāts pārsvarā 16.–17. gs. lietiskais materiāls, un skaitliski nedaudzi priekšmeti datējami ar 13./14.–15. gadsimtu. Toties arheoloģiskie izrakumi daudzu gadu garumā ļāvuši rekonstruēt Valmieras pils un vecpilsētas topogrāfiju, telpisko vidi un risināt citus būvvēstures jautājumus. Pētījumi Sv. Sīmaņa baznīcas kapsētā parāda Valmieras iedzīvotāju demogrāfiju 14.–17. gs., dzīves kvalitāti, apbedīšanas tradīcijas utt. Arheoloģiskās studijas Valmieras vecpilsētas teritorijā savukārt ataino iedzīvotāju ikdienas dzīvi vēsturiskajos laikos, viņu mājokļus, iekārtojumu un nodarbošanos.

Pašreiz Valmieras vecpilsētas teritorijā un pili atlikušas nedaudzas būvnieku un arheologu neskartas vietas, tādēļ to aizsardzībai un izpētei jāpievērš īpaši liela uzmanība. To apstiprina arī pēdējie – 2018. gada – arheoloģiskie izrakumi pils teritorijā, kur negaidīti pie priekšpils ziemeļu sienas, zem 17. gs. slāņiem, atklātas koka dzīvojamo ēku paliekas un 14.–15. gs. senlietas.

SAĪSINĀJUMI

APL – rakstu krājums “Arheologu pētījumi Latvijā ... gadā”, iznāk kopš 2000. gada kā turpinājums ZASM

CVVM – bijušā Latvijas PSR Centrālā valsts vēstures muzeja, tagadējā LNVM kopējās kolekcijas apzīmējums, šajā rakstā tas attiecas uz pārskatu, kas glabājas LNVM AD LNVM AD – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departaments

LU LVI AMK – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

PV – Pieminekļu valde

VIAA – Vēstures institūta Arheoloģijas arhīvs, tagad glabājas LU LVI AMK

ZASM – rakstu krājums “Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu ... gada pētījumiem”, iznāca no 1972. līdz 1998. gadam

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Nepublicēti arheoloģisko lauka izpētes darbu pārskati

Atgāzis, M., 1972. *Pārskats par 1972. gadā veiktajiem arheoloģiskajiem izrakumiem Valmierā* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 274).

Bebre, V., 1996. *Pārskats par arheoloģisko uzraudzību Valmieras pili 1996. gadā* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 970).

- Bebre, V., 2000. *Pārskats par 2000. gada arheoloģiskajiem uzraudzības darbiem Valmierā, Rīgas un Kr. Valdemāra ielu kvartālā* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 997).
- Berga, T., 1988. *Pārskats par 1988. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 629).
- Berga, T., 1989. *Pārskats par 1989. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 665).
- Berga, T., 1990. *Pārskats par 1990. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 734).
- Berga, T., 1991. *Pārskats par 1991. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 788).
- Berga, T., 1992. *Pārskats par 1992. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 819).
- Berga, T., 1993. *Pārskats par 1993. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 843).
- Berga, T., 2002. *Pārskats par 2002. gada arheoloģiskās uzraudzības darbiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 1051).
- Berga, T., 2004. *Pārskats par 2004. gada arheoloģisko izpēti un uzraudzības darbiem Valmieras pili un senpilsētā* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 1130).
- Berga, T., 2008. *Pārskats par 2008. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 1196).
- Berga, T., Brūzis, R., 2018. *Pārskats par 2018. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras mūra pili* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 1329).
- Riekstiņš, H., 1938. *Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Valmieras viduslaiku pili 1938. gadā* (glabājas LNVMA AD, inv. Nr. CVVM, 180603).
- Šnore, E., 1937. *Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Valmieras mūra pili 1937. gadā* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 1047).
- Ušpelis, O., 2013. *Pārskats par arheoloģisko izpēti objektā "Valmieras Mūzikas skolas izbūve Pilskalna ielā 3, Valmierā"* (glabājas LU LVI AMK, inv. Nr. VIAA: 1292).

REFERĀTU TĒZES

- Atgāzis, M., 1973. Izrakumi Valmierā. *ZASM, 1972*. Rīga: Zinātne, 14–17.
- Bebre, V., 1998. Arheoloģiskā uzraudzība Valmieras pili. *ZASM, 1996.–1997*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 15–19.
- Bebre, V., 2002. Arheoloģiskie pētījumi Valmieras viduslaiku pilsētā, ordeņa pili un Sv. Simaņa baznīcas kapsētā. *APL, 2000.–2001*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 307–314.
- Berga, T., 1990. Izrakumi Valmieras mūra pili. *ZASM, 1988.–1989*. Rīga: Zinātne, 56–61.
- Berga, T., 1992. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā. *ZASM, 1990.–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 30–34.
- Berga, T., 1994. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā. *ZASM, 1992.–1993*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 31–35.
- Berga, T., 2004. Arheoloģiskā uzraudzība Valmieras pili. *ZASM, 2002.–2003*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 62–63.
- Berga, T., Dzelme, I., 2012. Arheoloģiskā uzraudzība Valmieras senpilsētā. *APL, 2010.–2011*. Rīga: Latvijas arheologu biedrība, 84–87.
- Ušpelis, O., 2014. Arheoloģiskā uzraudzība un izpēte Valmieras senpilsētā 2013. gadā. *APL, 2012.–2013*. Rīga: Latvijas arheologu biedrība, 214–221.

LITERATŪRA

- Abuls, P., 1924. *Kur atradās Beverīna?* Vēsturisks apcerējums. Rīga: Valters un Rapa.
- Berga, T., 2002. Valmieras ordenpils arheoloģiskā izpēte (1988–1996). *Latvijas viduslaiku pils, III*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 269–295.
- Berga, T., 2003. *Valmieras pils: Arheologa stāsts*. Valmiera: Valmieras novadpētniecības muzejs.
- Berga, T., 2011. Valmieras pils austrumu daļas apbūve. *Latvijas viduslaiku pils, VII*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 160–178.
- Berga, T., 2018. *Valmieras vecpilsētas arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Brūzis, R., 2016. *Tuvcīņas ieroči Latvijā 14.–16. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Enzeliņš, H., 1931. *Atskats Trikātas novada senatnē*. Rīga: Gulbis.
- Enzeliņš, H., 1933. *Skati Valmieras pilsētas draudzes un novada pagātnē*. Valmiera: Zeme.
- Enzeliņš, H., 1936. *Skats Cēsu pilsētas novada pagātnē*. Cēsis: Cēsu kūrorta komiteja.
- Pumpuriņš, T., 1999. Hermanis Enzeliņš – vēstures pētnieks. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 53. sēj. (600./601./602. nr.), 33–37.
- Riekstiņš, H., 1938. 1938. gada izrakumi Valmieras pilskalnā. *Senatne un māksla, 3*. Rīga: Pieminekļu valde, 99–106.
- Ritvars, R., 2013. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 45–96.
- Šnore, E., 1938. 1937. g. izrakumi Valmierā. *Senatne un māksla, 3*. Rīga: Pieminekļu valde, 82–98.
- Vasks, A., 2015. Arheoloģija Latvijas Republikas (1918–1940) laikā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4 (97), 89–116.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Rīts*, 72, 13.03.1938. un citi Latvijas laikraksti atspoguļoja Tālavas senatnes pētītāju biedrības dibināšanu pasākumu 1938. gada 21. maijā.
- ² Beverīna tomēr bijusi Valmierā. *Rīts*, 288, 20.10.1937., 4.
- ³ Kas atrasts izrakumos Valmierā? Vai arheoloģija viena spēj atrisināt vēstures problēmas? *Rīts*, 296, 28.10.1937., 7.
- ⁴ Uzsāk arhaioloģiskus izrakumus Valmierā. *Latvijas Kareivis*, 162, 22.07.1938., 2; Izrakumi Valmieras pilskalnā. *Latvijas Kareivis*, 168, 29.07.1938., 1; Arheoloģiskos izrakumus Valmieras pilskalnā šovasar pārtrauks. *Brīvā Zeme*, 186, 19.08.1938., 11.
- ⁵ Izrakumus Valmiera turpinās arī nākamā gadā. *Rīts*, 205, 27.07.1939.
- ⁶ PV 1940. gada 5. jūnija sēdes protokols. LNVM, Vēstures departaments, PL 4. protokolu grāmata, inv. Nr. VN 9681. Viesnīcu “Gauju” uzcēla 1940. gada beigās, tagad tā ir Valmieras pilsētas pašvaldība ēka Lāčplēša ielā 2.
- ⁷ Veco cietumu 1940. gadā vēl nenojauca.

80 YEARS OF ARCHAEOLOGY IN VALMIERA

VIKTORIJA BEBRE

Dr. hist.

E-mail: *bebre-v@inbox.lv*

RŪDOLFS BRŪZIS

Dr. hist. Institute of Latvian History, University of Latvia

E-mail: *rudolfs.bruzis@lu.lv*

ABSTRACT

The paper offers an overview of the most important periods in the history of archaeological excavations in Valmiera Castle and Old Town and the results of the research. The first period of archaeological excavations (1937–1939), which was associated with unsuccessful search for the site of Beverīna Castle is examined in slightly more detail. The fieldwork conducted in Valmiera for the most part has provided material evidence from the 15th–17th centuries; a few finds date to the 13th–14th centuries. The rich archaeological material accumulated in the course of many years of research has allowed outlining the historical urban environment in Valmiera and the material culture of its 13th–17th century residents. The paper provides a relatively detailed insight into the most recent excavations, which were conducted next to the northern wall of Valmiera Castle in 2018.

Key words: archaeological excavations in Valmiera, Valmiera Castle, Valmiera Old Town, Beverīna

SUMMARY

The summary of the history of archaeological research of Valmiera Castle and Old Town outlines several important periods. The first one is marked by the beginning of archaeological excavations in 1937–1939 and unsuccessful search for a hill-fort of ancient Latgallians and Beverīna Castle in the territory of Valmiera Castle and the adjacent area. Already during the research of that time, the conclusion was reached that no artefacts dating to the period before the second half of the 13th century could be found in Valmiera.

Archaeological research resumed in Valmiera after more than 30 years when, in the traditions of the Soviet rule, St. Simon Church was being

transformed into a concert hall. In 1972 for the first time excavations were conducted in the graveyard next to the northern wall of the church and 63 burials were unearthed during the fieldwork.

The third period of archaeological research began in 1978 when regular archaeological protection and supervision works were launched in Valmiera Castle and Old Town. The fieldwork conducted from that period to the present day has provided important conclusions about the history of the Castle and Old Town as well as a rich collection of artefacts, which have been scientifically analysed and published. Likewise, the most recent excavations, which took place in the western section of Valmiera Castle in 2018, resulted in interesting evidence about the construction and residents of the castle.

Thus, archaeological excavations began in Valmiera Castle in the late 1930s and intermittently continue to the present day. The excavation results have been summarised in 15 reports, 13 papers and two books.

In the mid 13th century a provisional wooden castle was built in Valmiera. From the late 13th century to the early 16th century there stood a stone castle here. The castle was surrounded by a defensive moat and in the outer bailey up to the 16th century there were at least two wooden buildings with stoves of piled stones. In the 17th century two residential blocks were built in the outer bailey. The north-western block had five basement rooms, which were connected to another building through a passage dating to the second half of the 15th century.

In 2018 an area of 65 square metres next to the 17th century north-western block was explored. The upper stratum consisted of layers of yard deposits. The events of the Northern War are best characterised by a small multiple find that ranks among the items lost during the war: eight coins in a leather purse and a small bronze stamp (Fig. 1). The 17th century construction period was separated from the earlier ones by a layer of yellow sand deposited in the 16th century. Under the layer of sand a burnt wooden construction with remains of a stove of piled stones was unearthed. The inventory of the building consisted of a javelin and a part of a set of ornaments typical for Latgalian women in the 14th–15th centuries.

The conclusion can be drawn that initially the terrain in the northern part of Valmiera Castle had been uneven and sloping northwards. Before the construction of the first castle, there had been a wood here. After the clearing of woodland, efforts began to level the natural hill and the northern wall of the castle was built. After that inhabitation began in at least two buildings heated with stone stoves. The burning down of the wooden building in the 16th century put an end to the first construction period in the northern outer bailey of the castle. It was followed by the construction of the north-western block, which was completed in 1688.

LATVIJAS REPUBLIKAS PENITENCIĀRĀS SISTĒMAS VEIDOŠANA NEATKARĪBAS KARA LAIKĀ, 1919–1921: VALMIERAS CIETUMA PIEMĒRS*

AIGA BĒRZIŅA

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente,
Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante
E-pasts: aigaberzina91@gmail.com

ANOTĀCIJA

1919. gada vasarā Latvijā sāka veidot penitenciāro sistēmu, kuras pamats bija no Krievijas impērijas pārmantotais ieslodzījuma vietu tīkls. Rakstā, izmantojot Valmieras cietuma piemēru, koncentrēti aplūkoti vairāki nozīmīgi jautājumi, kas raksturo valsts penitenciārās sistēmas veidošanu Neatkarības kara laikā. Tie ir: ieslodzījuma vietas pārņemšana 1919. gada rudenī un iekļaušana kopīgajā sistēmā, cietuma finanses, personāls, ieslodzīto sadzīve un ieslodzīto personu raksturojums. Līdz šim, neraugoties uz cietuma lomu gan reģiona, gan valsts iekšējās drošības kontekstā, Valmieras cietums atsevišķos pētījumos nav skatīts.

Atslēgas vārdi: Neatkarības karš, ieslodzījuma vietas, cietums, ieslodzītie, Valmiera.

IEVADS

1919. gada vasarā Latvijā Tieslietu ministrijas pakļautībā darbu uzsāka Galvenā cietumu valde (turpmāk GCV), kuras uzdevums bija organizēt valsts iekšējai drošībai un sabiedriskās kārtības uzturēšanai nozīmīgu jomu – valsts penitenciāro sistēmu. GCV pirmais uzdevums bija kopīga ieslodzījuma vietu tīkla izveide – ieslodzījuma vietu vadības pārņemšana, to apsekošana un ieslodzījuma apstākļu normalizēšana. Papildus tam GCV

* Raksts sagatavots saskaņā ar Latvijas Universitātes snieguma finansējuma projektu Nr. AAP2016/B060.

nodrošināja tiesas un izmeklēšanas iestāžu lēmumu izpildi, ieslodzījuma vietu personāla iecelšanu un kontroli, finanšu piesaisti un pārvaldību un normatīvo aktu un penitenciārās politikas izstrādi. Kopumā GCV pārņēma aptuveni 30 ieslodzījuma vietas¹, no kurām 1920. gadā darbojās 19, bet 1921. gadā – 17 (Veitmanis 1939, 33). Aplūkotajā laikā ieslodzījuma vietu sistēma un tās pārvalde atradās izstrādes stadijā un vienlaikus tā organizēja un izvērta aktīvu darbību, ko noteica gan politiski nestabilā situācija valstī un nepieciešamība ierobežot politiski neuzticamās personas, gan sociālo problēmu izraisītais noziedzības līmeņa pieaugums.

Viena no lielākajām Vidzemes ieslodzījuma vietām, kas bija nozīmīga ne tikai reģiona, bet arī visas valsts drošībai, bija Valmieras cietums, kurš celts jau Krievijas impērijas laikā, domājams, 18. gs. To plaši ekspluatēja 1905. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas laikā (Krīgers 2005). Pirms Pirmā pasaules kara Valmieras cietumā nometināja aptuveni 50 ieslodzītos, bet pasaules kara laikā, kā tas bija visā Latvijas teritorijā, ieslodzījuma vietas evakuēja un cietumā novietoja tikai īslaicīgi aizturētās personas. Cietumā ieslodzīto personu skaits ievērojami pieauga lielinieku valdīšanas laikā, kad cietuma kapacitāte bija pārsniegta vairākas reizes (Veitmanis 1939, 331).

1919. gada rudenī GCV pārņēma Valmieras cietumu, to iekļaujot kopīgā Latvijas ieslodzījuma vietu sistēmā un uzsākot darba organizēšanu pēc vienotiem principiem. Pirmā ieslodzījuma vietu sistēmas organizatoriskā fāze noslēdzās 1921. gada 16. aprīlī, kad pieņēma pirmo Latvijas Republikā izstrādāto normatīvo aktu, kas regulēja nozari, – Instrukciju cietumu darbiniekiem, kas arī iezīmēta par raksta hronoloģisko robežu. Līdz šim atsevišķi pētījumi par Valmieras cietumu nav veikti. Valmieras cietuma raksturojums ļauj ne tikai aplūkot pilsētas un tās apkārtnes attīstībai nozīmīgu iestādi, bet arī sniedz plašāku skatu uz norisēm Neatkarības kara laikā un kopīgās valsts penitenciārās sistēmas radīšanu. Raksta sagatavošanai izmantoti galvenokārt npublicētie Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) dokumenti.

VALMIERAS CIETUMA IEKĻAUŠANA KOPĪGAJĀ VALSTS IESLODZĪJUMA VIETU SISTĒMĀ

1919. gada vasarā no Valmieras atkāpās lielinieki un kontroli pār teritoriju pārņēma Latvijas Republikas bruņotie spēki un Latvijas Pagaidu valdības pārstāvji, vienlaikus tajā uzsākot valsts pārvaldes veidošanu. Tās rezultātā Pagaidu valdības pārstāvji un pilnvarotie pārņēma nozīmīgāko pilsētas objektu un iestāžu darbu, kā arī pilsētas vadība ieguva kontroli pār Valmieras cietumu. 1919. gada 20. septembrī GCV priekšnieks Pēteris Vanags (1867–1941) un Valmieras apriņķa un pilsētas komandants

virisleitnants Žanis Grundmanis (1894–1941) parakstīja aktu, kurš noteica, ka GCV “saņem no augšā minētā komandanta savā pārziņā un vadībā Valmieras apriņķa cietumu Rīgas ielā 12 ar visām cietuma ēkām, inventāru, apgaismošanas un ūdens vada iekārtu, un arestantus 130 cilvēkus, vīrieši 115, sievietes 15” (LVVA, 3275–2–267, 70. lp.).

Vēlākais tieslietu ministrs Kornēlijs Veidnieks (līdz 1940. gadam Veitmanis; 1899–1942), kurš vairākus gadus strādājis ieslodzījuma vietu sistēmā, savā darbā par Latvijas cietumiem (1939) Valmieras centrā esošo cietumu tā darbības sākumā raksturo šādi: “Cietuma telpas ir tumšas un drūmas, ar maziem lodziņiem, kuri ielas pusē aizklāti skārda kastēm, lai ieslodzītie nevarētu sazināties ar garāmgājējiem.” (Veitmanis 1939, 131) Valmieras cietums sastāvēja no 24 ieslodzīto kamerām, kurās plānots izmitināt līdz 65 personām, un administrācijas telpām. Visas kameras bija kopieslodzījuma (LVVA, 3277–3–14, b. p.).

Tajā pašā laikā pārņēma arī Valmieras arestnamu, kurš atradās kādai privātpersonai Kiršblaumenam piederošā ēkā un tika no tā irēts.² 1920. gada 23. janvārī tika apsektas arestnama telpas un secināts, ka tas sastāv no deviņām istabām, pagraba, klēts un malkas šķūņa. Visas telpas atrodas noīstā stāvoklī un bez tūlītēja remonta nav lietojamas (LVVA, 3277–3–4, b. p.). Tā kā arestnamā nodarbināja tikai vienu personu – uzraugu Andreju Liventālu (1867–?) – un visa arestnama darbība bija pakļauta Valmieras cietumam, kā arī dokumentos tas netiek atsevišķi skatīts, rakstā tas uzlūkots par Valmieras cietuma sastāvdaļu, atsevišķi to neizceļot.

Valmieras cietuma loma reģionā sevišķi pieauga, kad GCV finanšu tautpīšanas nolūkā lēma slēgt vismaz divus apkārtnes arestnamus. Tas nozīmēja, ka Valmierai bija jāuzņem ieslodzītie arī no šiem apriņķiem. Konkrētāk, 1919. gada rudenī GCV uzreiz pēc pārņemšanas pieņēma lēmumu neatvērt Limbažu arestnamu, savukārt Rūjienas arestnamu slēdza pēc tam, kad tas bija darbojies tikai nepilnu mēnesi, tajā esošos ieslodzītos pārvietojot uz Valmieras cietumu, kā arī piedāvājot darbu šai cietumā tiem, kas līdz tam bija strādājuši Rūjienā (LVVA, 3275–2–267, 70. lp.; LVVA, 3277–3–3, b. p.).

VALMIERAS CIETUMA BUDŽETS UN IESLODZĪTO UZTURĒŠANA

Valmieras cietuma finanšu līdzekļi bija stingri pakļauti kopīgajam GCV un ieslodzījuma vietu budžetam. Cietuma ieņēmumus veidoja GCV piešķirtie valsts līdzekļi, finanšu piešķiršana notika ar pilsētas un apriņķa vadības starpniecību. Atsevišķus cietuma ienākumus, sākot ar 1920. gada rudenī, veidoja arī cietuma pelņa, nodarbinot ieslodzītos (LVVA, 3277–3–37; Bērziņa 2017, 33, 34).

Galvenos izdevumus radīja cietuma saimniecības un telpu uzturēšana, atbilstošu ieslodzījuma apstākļu nodrošināšana (t. sk. ieslodzīto pārtikas, apģērba, sanitāro un citu vajadzību nodrošināšana) un personāla atalgojums. Pirmos līdzekļus – 30 480 rubļus – cietumam piešķīra 1919. gada septembrī (LVVA, 3277–3–1, 2. lp.). Tos tērēja iepriekš minētajām pozīcijām, kā arī akūto remontdarbu veikšanai. Neatkarības kara laikā visi Latvijas cietumi bija izpostīti. Izņēmums nebija arī Valmiera, kur bija nepieciešams gan griestu un sienu remonts, gan grīdu ieklāšana, gan logu labošana un rāmēšanu, gan krāsns un apkures, un apgaismošanas sistēmas remonts, kā arī cietuma inventāra (pat visnepieciešamākā, kā, piemēram, guļamo lāvu) remonts un izgatavošana. Nebija nevienas cietuma telpas, kurā pēc tā pārņemšanas nebūtu nepieciešami remontdarbi. Tas pats attiecās uz pagalmu un iežogojumu (LVVA, 3277–3–1, 20.–23. lp.).

Cietuma finanšu stāvokli un no tā izrietošos ieslodzījuma apstākļus raksturo arī ieslodzīto ēdināšanas jautājums. Jau 1919. gadā GCV noteica ieslodzīto pārtikas pagaidu normu, kas paredzēja, ka vienai personai dienā pienākas 1500 kalorijas, bet 1920. gada sākumā to palielināja līdz 2060–2240 kalorijām.³ Valmieras cietuma nedēļas ēdienkarte, ko bija apstiprinājis tieslietu ministrs Kārlis Pauļuks (1870–1945), paredzēja šādas ēdienreizes: brokastis – maize un kafija, pusdienās – zupa (kartupeļu, nūdeļu, zirņu vai kāpostu) un vakariņās – tume no miltiem, sāls un taukvielām, svētdienās – arī no kartupeļiem (LVVA, 3277–3–5, b. p.).

Lai gan ēdienreizi sastāvdaļas bija noteiktas, tomēr praksē to nodrošināt nereti neizdevās, sevišķi darbības sākumā. Tā kā pārtikas regulāri trūka, cietuma vadība meklēja dažādus risinājumus. Piemēram, no 1920. gada 1. marta siļķu trūkuma dēļ (tās bija paredzēts vārīt zupā) ieslodzītajiem izsniedza cūkgaļu (LVVA, 3277–2–91, 2. lp.). Tāpat risinājums bija atļaut pieņemt ēdienu no personām, kas atradās brīvībā, visbiežāk no radniekiem. Valmieras cietumā satikšanās un ēst pieņemšana ieslodzītajiem bija atļauta no plkst. 10.00 līdz 15.00, izņemot svētdienas un svētku dienas, kad tikšanās bija aizliegta (LVVA, 3277–2–91).

CIETUMA PERSONĀLS

Līdz ar cietuma pārņemšanu GCV apstiprināja pirmos trīs cietuma darbiniekus – priekšnieku, ārstu un feldšeri. Darbībai nostiprinoties, 1919. gada novembrī cietumā nodarbināja jau 20 darbiniekus: priekšnieku, ārstu, feldšeri, divas kancelejas ierēdnes, vecāko uzraugu un 14 jaunākos uzraugus (LVVA, 3277–2–111, b. p.). Šāds darbinieku skaits tomēr bija nepietiekams, tāpēc cietuma ārējo apsardzību sākotnēji veica Latvijas armijas karavīri.

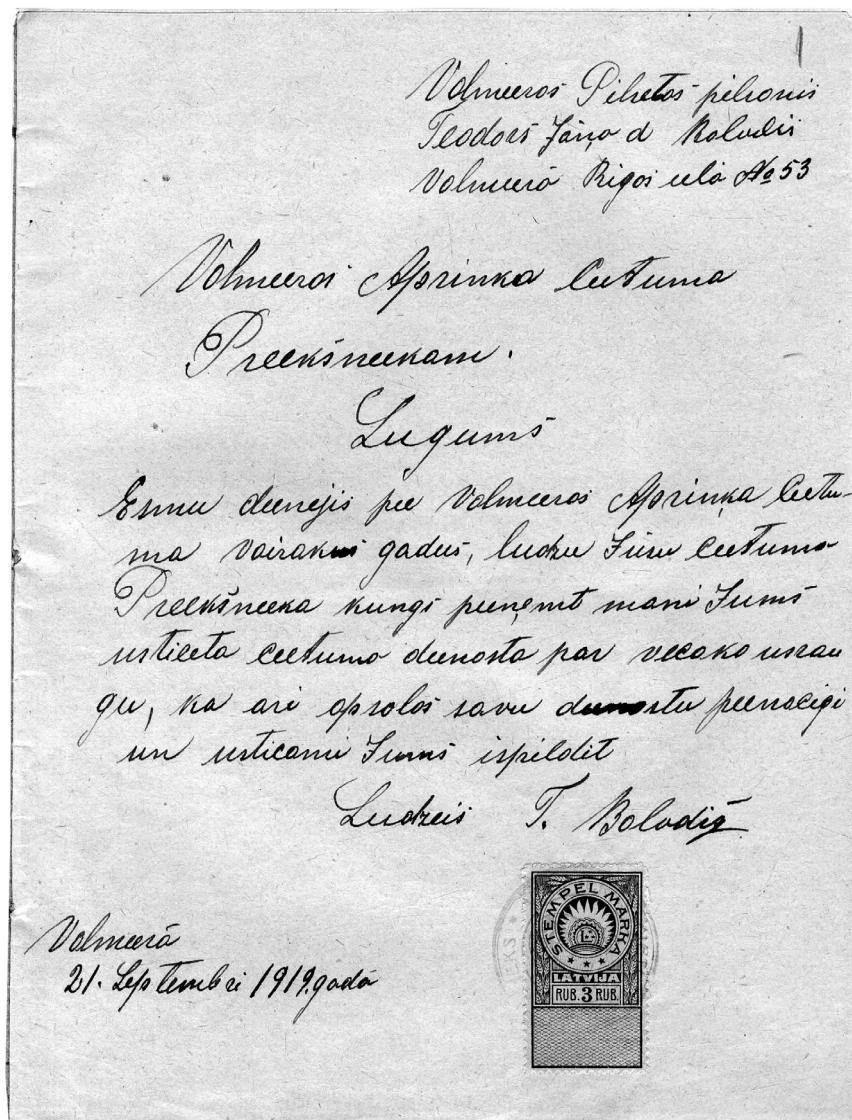
Pirmais Valmieras cietuma priekšnieks pēc tā pārņemšanas bija leitnants Spricis Zariņš (1888–?), kurš no 1919. gada 1. februāra brīvprātīgi dienējis Latvijas bruņotajos spēkos. S. Zariņš amatā atradās līdz 1920. gada 5. februārim, kad tika pārcelts uz Daugavpils cietumu (LVVA, 3277–2–90, 1., 2. lp.; LVVA, 5601–1–7279). S. Zariņa vietā par cietuma priekšnieku iecēla Kristapu Bušu (1890–1941), kurš līdz tam ieņēma Rīgas Centrālcietuma priekšnieka palīga amatu. K. Bušs Valmieras cietumā strādāja līdz 1924. gada decembrim, kad tika pārcelts uz Liepāju.⁴ Valmieras cietuma 1920. gada pieņemšanas aktā, mainoties priekšniekiem, norādīts, ka šajā datumā amatā atradušās vēl 18 personas: cietuma ārsts, feldšeris, divas kancelejas ierēdnes un 14 uzraugi (LVVA, 3277–2–91, 1. lp.).

Aplūkojot cietuma vadošo personālu, secināms, ka cietuma priekšnieka palīgs Valmierā tiek iecelts salīdzinoši vēlu – tikai 1920. gada 1. maijā, kad šajā amatā apstiprināja vecāko uzraugu Teodoru Balodi (1884–?; cietuma dienestā no 1919. gada 21. septembra), un papildus šim amatam viņš pildīja arī cietuma saimniecības daļas vadītāja pienākumus (LVVA, 3277–2–2, 3., 4. lp.). Runājot par Valmieras cietuma vadību, jāizceļ tās iniciatīva kārtības uzturēšanā, kas vērtējama augstāk nekā citos Latvijas cietumos. Valmieras cietuma vadība, negaidot GCV rīkojumus, vairākkārt organizēja vispārējas cietuma kratišanas. Piemēram, šādas kratišanas notika 1920. gada 5. maijā un 23. jūnijā⁵ (LVVA, 3277–2–91, 4. lp. o. p., 6. lp.). Vairākas šādas kratišanas bija sekmīgas un novērsa ieslodzīto bēgšanas mēģinājumus un citas neatļautas darbības, piemēram, aizliegtas literatūras glabāšanu.

Kopumā 1919. gadā bija salīdzinoši zema personāla mainība – mainījās zemākais personāls (jaunākie uzraugi, kas bija lielākā nodarbināto grupa) un nodarbināto skaits palika ap 20. Straujāka, bet ne strauja mainība vērojama, sākot ar 1920. gadu. Par 1919.–1920. gadu, precīzāk, 1919. gada septembri – 1920. gada 1. augustu, saglabājies Valmieras cietuma ierēdņu un kalpotāju saraksts (LVVA, 3277–2–90), kurā apkopota informācija par visiem šajā laikā nodarbinātajiem, t. sk. 27 cietuma uzraugiem un uzraudzēm, un tas ļauj veidot nosacītu Valmieras cietuma uzraugu sociālo portretu.

Cietumā nodarbināja galvenokārt vīriešus. Pirmo sievieti uzraudzi – Mildu Putniņu (1897–?) – pieņēma tikai 1920. gada 1. martā (LVVA, 3277–2–91, 2. lp. o. p.), otru uzraudzi – 1920. gada 1. maijā, šajā amatā ieceļot līdzšinējo cietuma kantoristi Emmu Karitoni (1893–?) (LVVA, 3277–2–91, 4. lp. o. p.).

Uzraugu vidējais vecums bija 35,6 gadi. Tomēr, aplūkojot sīkāk, redzams, ka divi jaunākie bija sešpadsmitgadīgi, savukārt divi vecākie – 63 gadus veci. Apskatot citus rādītājus, redzams, ka visi cietuma uzraugi ieguvuši vismaz četru klašu izglītību. Vairāk nekā divas trešdaļas uzraugu (19 personas) bija precējušies. Un vairāk nekā pusei nodarbināto – 16 personām – bija viens līdz trīs apgādājamie (bērni un veci cilvēki).

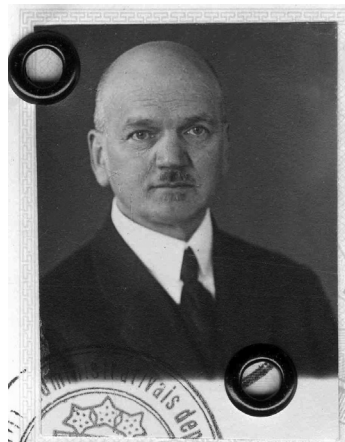
1. attēls. Valmieras cietuma priekšnieka palīga Teodora Baloža (1884–?)
lūgums pieņemt cietuma dienestā. Valmiera, 1919. gada 21. septembris.
LVVA, 3277. f., 2. apr., 4. l., 1. lp.

Nozīmīgs rādītājs ir cietuma uzraugu iepriekšējā nodarbošanās. Kopumā norādītas 14 profesijas, kurās iepriekš strādājuši cietuma uzraugi: lauksaimnieki, strādnieki, amatnieki u. c. Tikai četras no 27 sarakstā esošajām personām iepriekš strādājušas cietuma dienestā, un tieši tās ieņēma vadošos amatus Valmieras cietumā un bija pirmās, kuras ieskaitīja dienestā, cietumu pārņemot vai neilgi pēc tam. Piemēram, 52 gadus vecais

Andrejs Liventāls, aresta mājas uzraugs, cietumu dienestā par uzraugu bija strādājis jau kopš 1895. gada (LVVA, 3277–2–90, 4. lp.). Citās profesijās nodarbināto lielo ieplūšanu cietuma dienestā raksturo vispārējais darba tirgus stāvoklis aplūkotajā laikā – lai gan cietuma dienests nebija iecienīts sabiedrībā, tas bija veids, kā trūkuma un bezdarba laikā nodrošināt iztiku, turklāt valsts dienests paredzēja sociālās garantijas, piemēram, stabilu algu, piemaksas par apgādājamajiem, kā arī daļa uzraugu dzīvoja cietumam piederošajās administrācijas ēkās, kurās bija nodrošināta elektrība un siltums.

Uzraugi strādāja pēc stingra grafika – dežurēja astoņas stundas dienā un vēl vismaz divas stundas atradās rezervē (LVVA, 3277–2–91, 2. lp. o. p.). Tomēr, neraugoties uz cietuma vadības salīdzinoši augsto profesionalitāti, arī Valmieras cietumā neiztika bez dažādiem darbinieku pārkāpumiem. 1920. gadā cietuma priekšnieks uzraugus par dažādiem pārkāpumiem sodīja 19 reizes (atlaišana no amata, rājienu izteikšana vai ieslodzījums karcerī). Sodus piesprieda par šādiem pārkāpumiem: gulēšanu postenī, nolaidīgu dienesta uzdevuma izpildīšanu, novēlotu atgriešanos no atvaļinājuma, patvaļīgu aiziešanu un brutālu izturēšanos pret kolēģi, sarunāšanos ar ieslodzītajiem pēc viņu pārskaitīšanas vakarā, doto rīkojumu neizpildīšanu, kā arī viena persona atlaista, jo tika turēta aizdomās par sakaru uzturēšanu ar ieslodzītajiem (LVVA, 3277–2–91).

Darbinieku struktūranalizē atsevišķi no uzraugiem un vadošā personāla izceļami cietumā nodarbinātie speciālisti. Zināmas trīs sievietes, kuras aplūkotajā laikā strādāja Valmieras cietumā par kancelejas ierēdnēm. Visas bija vecumā līdz 30 gadiem (25, 27, 28 gadi) un iepriekš ieņēmušas līdzīgus amatus (pasta telegrāfa ierēdne; kasiere un veikala grāmatvede; grāmatvede) (LVVA, 3277–2–90, 1., 2. lp.). Līdz ar cietuma pārņemšanu darbu sāka medicīniskais personāls – ārsts Kārlis Kalniņš (1875–?)⁶ un feldšeris Kārlis Ermans (1874–?), kas bija beidzis divgadīgos feldšeru kursus. 1920. gada 1. augustā amatā apstiprināja jaunu ārstu – Tērbatas Universitātes 1899. gada absolventu Antonu Ori (1871–?) (LVVA, 3277–2–111, b. p.; Iecelšanas. *Valdības Vēstnesis*, 1920). Papildu darbiniekus sāka pieņemt tikai ar 1921. gadu. Piemēram, 1921. gada 22. februārī pieņēma divus zirgu puišus (LVVA, 3277–2–91, 10. lp.).

2. attēls. Valmieras cietuma ārsta Antona Ores (1871–?) 1930. gadā izdotās ārzemju pases foto. LVVA, 3234. f., 33. apr., 22 500. l.

IESLODZĪTO REŽĪMS UN RAKSTUROJUMS

Ieslodzīto sadzīvi noteica GCV un cietuma vadības rīkojumi, kā arī izmeklēšanas un tiesu iestāžu darbība (sevišķi nenotiesātajiem). Ieslodzīto ikdiena bija stingri regulēta, to noteica oficiāls cietuma režīms: ieslodzīto celšanās plkst. 5.30, pārskaitīšana plkst. 6.00, brokastis plkst. 6.30, no plkst. 7.00 līdz 11.30 darbi, plkst. 12.00 pusdienas, no plkst. 14.20 līdz 19.00 darbi⁷, plkst. 19.30 vakariņas un plkst. 20.30 ieslodzīto pārskaitīšana, kam sekoja naktsmiers (LVVA, 3277-2-91, 3. l.p. o. p.).

Sadzīves apstākļus ieslodzījumā lielā mērā diktēja ne tikai normatīvie akti un sanitāro normu prasības, bet arī smagie kara laika apstākļi un akūtais finanšu trūkums nozarē un valstī kopumā. 1921. gada februārī GCV izdeva rīkojumu, kurā paredzēja, ka ieslodzītie nometināmi kopīgajās un “vientuļajās” kamerās un vienam ieslodzītajam telpa kamerā nedrīkst būt mazāka par 1,90 kubikasim⁸ gaisa vieninieku kamerās un 1,14 kubikasim gaisa uz vienu personu kopīgajās. Šis rīkojums bija spēkā līdz 1930. gadam (LVVA, 3277-3-6, 18. l.p.; LVVA, 3277-3-14, b. p.). Tomēr praksē ne vienmēr šo normu izdevās īstenot augstā ieslodzīto skaita un telpu kvalitātes dēļ. Precīzāk – cietuma ēka sākotnēji bija paredzēta, maksimums, 65 personu izmitināšanai, bet Neatkarības kara laikā, kad ne visas telpas bija izmantojamas, tajā pastāvīgi ieslodzījumā atradās līdz 150 personu.

Vēl viens pētījumam nozīmīgs avots ir ieslodzīto radītie raksti. LVVA saglabājušās vairākas ieslodzīto vēstules no Valmieras un citiem cietumiem, kuras adresētas gan izmeklēšanas un tiesvedības iestādēm, gan dažādu laikrakstu redakcijām un kuras rakstīja, lai pievērstu uzmanību izmeklēšanas gaitai un paātrinātu apsūdzības izskatīšanu, kas ieslodzītajam varētu beigties ar tā atbrīvošanu. Kādā vēstulē, ko 1919. gada decembrī rakstījis ieslodzītais no Valmieras cietuma un kas parakstīta ar segvārdu “Sijāts logs”, līdztekus cietuma režīma un darbinieku kritikai sniegts apbrīnojami precīzs ieslodzīto sastāva raksturojums: “Ieslodzīto skaits šeit ir stipri liels, pašreiz pārsniedz 120, vairums šē sēžam uz dažādu apvainojumu pamata. Ir kādi par kandžas brūvēšanu un zādzībām, kuriem sods jau piespriests, kamēr pārējie kā lielinieku laika darbinieki, komunisti vai pat nevēlamas personas utt.” (LVVA, 3277-3-2, b. p.)

Pirmās Valmieras cietumā ieslodzītās personas jau reģistrētas, pirms to pārņēma GCV, – 1919. gada jūnijā. Kopumā ieslodzīto aina Valmierā veidojās līdzīga, kāda apskatāmajā laikā tā bija visos Latvijas cietumos. Raksturīgi bija daudzi islaicīgi ieslodzītie un personas, kuras atradās izmeklēšanā, un tas veicināja augstu ieslodzīto mainību. Precīzu Valmieras cietumā 1919.–1921. gadā ieslodzīto personu skaitu pagaidām noteikt nav izdevies galvenokārt dokumentu trūkuma un to haotiskā rakstura dēļ.

3. aprīlī 1920. gadā.
 A. 20.
 § 1.

Tamatojoties uz Galvenās Tieslietu Valdes
 rakstu no 30. Marta š.g. sem. A/1321 leiku pāreksšā sagru-
 pēt un iesūtīt dšivē arestantu deenas sarakstu līdz 1. okt.
 labrim š.g. sekošā kārtā: (Pulksden)

Pulksden: 5 1/2 zēlās, apģērbjās un ustaisa sausas gultas.
 - " - 6 arestantu pārskaitšana.
 - " - 6 1/2 kalija (brokastis)
 no - " - 7-11 1/2 Darbi.
 - " - 12 Pusdeņa.
 no - " - 1/49-7 Darbi.
 - " - 7 1/2 Vakarinas.
 - " - 8 1/2 Pārskaitšana

parakstījis Inspektors Kubbe.

3. attēls. GCV inspektora Ervina Kubes (1874-?) rīkojuma noraksts par dienas režīmu Valmieras cietumā. Valmiera, 1920. gada 3. aprīlis. LVVA, 3277. f., 2. apr., 91. l., 3. lp. o. p.

1941. gadā sastādītais cietuma izbeigto aktu saraksts par ieslodzītajiem liecina, ka 1919. gadā lietas izbeigtas par 199 personām (no tām 34 jeb 17% sievietes), 1920. gadā par 383 personām (no tām 74 jeb 19% sievietes), bet 1921. gadā – par 623 ieslodzītajiem (no tiem 143 jeb 23% sievietes) (LVVA, 3277-1-1103, 1.-16. lp).

Vērtīgas ziņas sniedz 1919. gada ieslodzīto reģistrācijas grāmata (LVVA, 3277-1-1068). Tajā atrodama informācija kopumā par 381 ieslodzīto, kas cietumā pieņemts 1919. gadā⁹. No šī skaita 69 jeb 18% bija sievietes un 312 vīrieši. Savukārt attiecībā uz ieslodzītajiem vīriešiem atsevišķi nodalītas militārpersonas – 74 karavīri, divi virsnieki un divi kara ierēdņi, trīs karagūstekņi un trīs dezertieri.

No reģistrācijas grāmatas iespējams secināt, ka 1919. gadā tikai 108 personas jeb 28% no visiem ieslodzītajiem bija notiesāti, kamēr pārējie atradās izmeklēšanā. Aptuveni trešdaļai reģistrā esošo personu norādīts apsūdzības raksturs. Bija gan kriminālas, gan politiskas apsūdzības, konkrētāk, 125 kriminālas, 128 politiskas un vēl 128 apsūdzības, kurām nozieguma raksturs nav norādīts. Cits svarīgs rādītājs, kas attēlots reģistrā, ir ieslodzīto personu vecums, kurš norādīts 366 personām. Visplašāk ir pārstāvēta gan sievietes, gan vīriešu vecumgrupa no 20 līdz 40 gadiem.

Tomēr kopumā ieslodzītie pārstāvēja plašu vecuma amplitūdu – jaunākā ieslodzītā bija 12 gadus veca pusaudze¹⁰, bet vecākā sieviete bija sasniegusi 80 gadu vecumu.

Par ieslodzīto daudzumu un sociālo portretu informāciju sniedz arī ieslodzīto personas lietas. Tomēr jāņem vērā, ka personas lietas saglabājušās nepilnīgi, tāpēc, balstoties uz tām, vispārējus secinājumus izdarīt nav iespējams. Kopumā par 1919. gadu – 1921. gada 16. aprīli saglabājušās 319 šajā laikā pieņemto ieslodzīto personas lietas, kurās atrodama informācija par 514 ieslodzītajiem – 188 sievietēm un 326 vīriešiem (LVVA, 3277–1). Personas lietās atrodamā informācija variē no atzīmes par personas vārdu un pieņemšanas vai atbrīvošanas datumu līdz pilnībā aizpildītām ieslodzīto lapām, kurās ir uzrādīta informācija par apsūdzību, izmeklēšanu, soda izciešanu, kā arī par pašu personu – vecums, tautība, izglītība, nodarbošanās, ticība, ģimenes sastāvs, mantas stāvoklis, kā arī ārējo pazīmju apraksts – un citiem pievienotiem dokumentiem, piemēram, tiesas lēmumu noraksti, dažādas sarakstes u. c.

Pēc Valmieras cietumā ieslodzīto personu lietām vidējā ieslodzītā portretu izveidot nav iespējams, gluži pretēji – konstatējama liela atšķirība visos pieejamajos rakstura lielumos. Piemēram, redzams, ka ieslodzītajiem bija dažāda tautība (visvairāk – latviešu, kā arī Valmierai tās lokācijas dēļ raksturīgs augstāks igauņu īpatsvars nekā citos Latvijas cietumos, viņi galvenokārt bija apvainoti nelegālā robežas šķērsošanā, bet bija arī krievi, vācieši, ebreji un citu tautību ieslodzītie), dažāds izglītības līmenis (no analfabētiem līdz ģimnāzijas absolventiem), atšķirīgs materiālais nodrošinājums, statuss sabiedrībā¹¹, ģimenes stāvoklis utt.

Personas lietas sniedz informāciju galvenokārt par politiski apsūdzētajiem, krimināllietu saglabājies daudz mazāk. No politiskajām apsūdzībām visvairāk bija tādas, kurās personas apsūdzētas par darbību lielinieku laikā vai par nelegālu komunistisko darbību jau Latvijas Republikā. Piemēram, tādas apsūdzības kā “par naudas konfiscēšanu Padomju varas gados un par uzbrukumu paš aizsardzības dalībniekam”, “par ziņu sniegšanu komunistu izpildu komitejai par Latvijas nacionālā karaspēka kustībām un caur to devis iespēju minētai komitejai izbēgt”, “kā lielinieku spiegs, pārnācis pār fronti”, “lielinieku laiku komisārs, piedalījies izsūtāmo personu sarakstu sastādīšanā”, “aģitācija komunistu interesēs”, “par piederību slepenai komunistu organizācijai un par pretvalstisku izturēšanos publiskā runā un darbos”, “par dalību pie cilvēku šaušanas”, “par baumu izplatīšanu, valdības ķengāšanu, aģitāciju pret Latvijas valdību un draudēšanu ar lieliniekiem”. Bet bija arī citas politiskas, ne komunistiska rakstura apsūdzības, piemēram, “par musināšanu pret pastāvošo valsts iekārtu”, “baumu izplatīšana un tā vai nu apzināti, vai neapzināti kaitējusi valsts iekārtai” vai “par valdības iestādes apvainošanu”. Vairākas personas cietumā

ievietoja “personības noskaidrošanai” vai kā “aizdomīgas personas”. Tā ir raksturīga kara laika parādība, jo tika izjusti draudi valsts drošībai (LVVA, 3277–1).

Ieslodzītos (galvenokārt administratīvi sodītos) atbrīvoja pēc soda izciešanas, izbeidzot apsūdzību, mainot drošības līdzekli vai amnestijas komisijas darbības rezultātā. Tāpat daļu ieslodzīto no Valmieras pārveda uz citām ieslodzījuma vietām – galvenokārt uz Rīgas Centrālcietumu, Cēsu cietumu un Smiltenes arestnamu, lai tādā veidā sekmētu apsūdzības izmeklēšanu. Valmierā aplūkotajā laikā darbojās Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne, uz kuru galvenokārt telpu trūkuma dēļ no cietuma pārveda daļu ieslodzīto. Tāpat notika pretējais process – vairākas personas no gūstekņu nometnes pārveda uz Valmieras cietumu, jo tām bija izvirzīta apsūdzība, ko izmeklēja Tieslietu vai Iekšlietu ministrijas pakļautībā esošās iestādes. Piemēram, 1919. gada 24. decembrī Valmieras cietumā no Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes pieņēma trīs vīriešus, kurus apsūdzēja sistemātiskā gaļas zādzībā no nometnes noliktavas, un šo lietu nodeva izmeklēšanai. 1920. gada 3. janvārī viņi tika nogādāti atpakaļ nometnē (LVVA, 3277–1–144, 1. lp.).

SECINĀJUMI

Valmieras cietumam Neatkarības kara laikā bija liela nozīme izmeklēšanas un tiesvedības iestāžu darbības sekmēšanā un sabiedriskās kārtības nodrošināšanā, sevišķi pēc apkārtnes arestnamu slēgšanas. Tomēr finanšu trūkums, un jo sevišķi lielais ieslodzīto skaits un daudzu personu atrašanās cietumā izmeklēšanas laikā, krietni apgrūtināja cietuma attīstību un sabiedrībā veidoja negatīvu cietuma tēlu.

Valmieras cietuma pārņemšana un darba organizēšana notika saskaņā ar vispārējām tendencēm valstī un nozarē. GCV nosacīja un organizēja galvenos darbības principus, piešķīra budžetu un iecēla vadošo personālu, kamēr cietuma vadība pārraudzīja aktuālo situāciju un bija tieši atbildīga par cietuma kalpotājiem un ieslodzīto sadzīvi. Valmieras cietuma vadošā personāla atbilstība ieņemtajiem amatiem un kompetence vērtējama salīdzinoši augsti. To apstiprina gan cietumu priekšnieku spēja atrast inovatīvus risinājumus dažādām problēmsituācijām, gan viņu biogrāfija (iepriekšējā un turpmākā darba pieredze, kad viņus pārcēla uz vietām, lai novērstu virkni tur esošo problēmu), gan apstākļi, ka Valmieras cietumā Neatkarības kara laikā nebija konstatējami liela mēroga pārkāpumi, bet daudzas ieslodzīto nelegālās darbības tika savlaicīgi novērstas.

Valmieras cietuma un ieslodzīto darbu attīstību kavēja tā atrašanās vieta pilsētas centrā. Tas radīja situāciju, ka ieslodzītie nereti ilgu laiku bija

izvietoti pārpildītās cietuma kamerās bez nodarbošanās. To daļēji atrisināja tikai 1923. gadā, kad ieslodzījuma vietai piešķīra zemi Valmiermuižā, kurā izveidoja cietuma fermu un uz kuras bāzes vēlāk, 1934. gadā, uzcēla pirmo Latvijas darba namu. Tāpat risinājums Valmieras cietuma nespējai uzņemt visus ieslodzītos bija apcietināto personu pārsūtīšana vai pagaidu novietošana Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē.

SAĪSINĀJUMI

GCV – Galvenā cietumu valde

LVVA – Latvija Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI. ARHĪVA MATERIĀLI

A. Bulkovskija personas lieta. LVVA, 3277–1–144.

Darbnīcu pārskati. 1920. LVVA, 3277–3–37.

Galvenās cietumu valdes cirkulāri un rīkojumi. 1919. LVVA, 3277–3–1.

Galvenās cietumu valdes cirkulāri un rīkojumi. 1919. LVVA, 3277–3–2.

Galvenās cietumu valdes cirkulāri un rīkojumi. 1919–1920. LVVA, 3277–3–3.

Galvenās cietumu valdes cirkulāri un rīkojumi. 1920. LVVA, 3277–3–4.

Galvenās cietumu valdes cirkulāri un rīkojumi. 1920. LVVA, 3277–3–5.

Galvenās cietumu valdes cirkulāri un rīkojumi. 1921–1923. LVVA, 3277–3–6.

GCV sarakste. LVVA, 3275–2–216.

GCV sarakste ar Tieslietu ministriju par aprīņķu cietumu likvidāciju un jaunu cietumu atvēršanu. LVVA, 3275–2–267.

Ieslodzīto reģistrācijas grāmata. 1919. LVVA, 3277–1–1068.

Ieslodzīto izbeigto lietu saraksti. 1919–1940. LVVA, 3277–1–1103.

S. Zariņa virsnieka personas lieta. LVVA, 5601–1–7279.

Teodora Baloža darbinieka lieta. LVVA, 3277–2–2.

Valmieras cietuma darbinieku saraksti. 1919–1920. LVVA, 3277–2–90.

Valmieras cietuma rīkojumu grāmata. 1920. LVVA, 3277–2–91.

Valmieras cietuma darbinieku algas saraksti. 1919–1921. LVVA, 3277–2–111.

Valmieras cietumam nosūtītie GCV cirkulāri, apkārtraksti un rīkojumi. 1930–1931. LVVA, 3277–3–14.

PRESE

Cietuma priekšnieka trīskārtēja jubileja. *Brīvā Zeme*, 1, 12.

Daugavpili atrasti čekistu nogalinātie liepājnieki. *Kurzemes Vārds*, 133, 6.

Iecelšanas. *Valdības Vēstnesis*, 220, 2.

Pārmaiņas tieslietu resorā. *Brīvā Zeme*, 151, 11.

LITERATŪRA

- Bērziņa, A., 2017. Ieslodzīto nodarbinātība Latvijas Republikas Tieslietu ministrijai pakļautajās ieslodzījuma vietās, 1919–1921. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi II*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28–35.
- Krīgers, J., 2005. 1905. gada revolūcija Valmieras apriņķī. *Informācija, revolūcija, reakcija: 1905–2005* (2005. gada 23.–25. novembris, Rīga). Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Veitmanis, K. (sast.), 1939. *Ieslodzījuma vietas 1918–1938*. Rīga: Kriminālpolitiskā Departamenta izdevums.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Apskatāmajā laikā Latvijas teritorijā darbojās vairāki ieslodzījuma vietu veidi, no kuriem GCV pārņēma cietumus un arestnamus. Lai gan arestnami bija paredzēti tikai islaicīgi aizturēto personu un ar arestu sodīto izmitināšanai, praksē Neatkarības kara laikā šīs atšķirības netika ievērotas un cietumi un arestnami tika ekspluatēti vienlīdzīgi. Precīzs GCV pārņemto ieslodzījuma vietu skaits līdz šim nav zināms, jo vairākas ieslodzījuma vietas slēdza drīz pēc to pārņemšanas vai arī pievienoja lielākajai pilsētas ieslodzījuma vietai – cietumam – kā tā filiāli. Piemēram, 1919. gadā GCV Liepājā pārņēma trīs ieslodzījuma vietas – Liepājas apriņķa cietumu, Liepājas arestnamu un zēnu labošanas iestādi (vēlākā Iekšlietu ministrijas pakļautībā esošā Irlavas nepilngadīgo kolonija). No tiem Neatkarības kara laikā faktiski darbojās viens cietums ar arestnamu tā pakļautībā.
- ² Ēku un atsevišķu telpu irēšana ieslodzījuma vietu vajadzībām bija ierasta prakse Krievijas impērijā un turpinājās arī Latvijas Republikā, bet pakāpeniski no šīs prakses atteicās.
- ³ Salīdzinājumam: Krievijas impērijā uztura norma vienam ieslodzītajam bijusi 3313 kalorijas dienā. 20. gs. sākumā par pieaugušam cilvēkam nepieciešamo pārtikas normu uzskatīja apmēram 3000 kaloriju dienā.
- ⁴ 1925. gada 2. janvārī K. Bušs iecelts par Liepājas cietuma priekšnieku, un šo amatu viņš ieņēma līdz 1940. gada jūlijam, kad pēc paša lūguma tika atbrīvots. 1941. gadā, ienākot Sarkanajai armijai, K. Bušs tika represēts un nošauts. Skat.: Cietuma priekšnieka trīskārtēja jubileja. *Brīvā Zeme*, 1940; Pārmaiņas tieslietu resorā. *Brīvā Zeme*, 1940; Daugavpili atrasti ... *Kurzemes Vārds*, 1941.
- ⁵ Piemēram, 1920. gada 23. jūnijā cietumā veiktās vispārējās kratīšanas laikā vīriešu slimnīcas telpā, kurā atradās četri ieslodzītie, konstatēja loga rāmi ar krāsu un maisa audumu aizmaskētu mākslīgi izgrieztu caurumu, kā arī atrada vairākus neatļautus priekšmetus (drāts, urbis, kabatas nazis, divi nelegālā laikraksta “Komunisti” numuri, vēstules u. c.). Izskatot šo gadījumu, konstatēts, ka ieslodzītie, izmantojot caurumu logā, uzturējuši nelegālus sakarus ar karavīriem, kuri nodrošināja cietuma ārējo apsardzību, par ko ziņots GCV un Valmieras komandantam. Skat.: LVVA, 3275–2–216, 222. lpp.
- ⁶ Kārlis Kalniņš, ārsts. 1903. gadā absolvējis Novorosijskas Ķeizarisko universitāti (*Imperatorskii Novorossiiskii universitet*) Odesā, pēc tam divus gadus praktizējis medicīnu Kijevas bērnu slimnīcā. Pēc Latvijas Republikas proklamēšanas strādājis Valmierā par pilsētas ārstu, pilsētas sanitārās komitejas priekšsēdētāju un cietuma ārstu. 1920. gada 2. janvārī iesaukts Latvijas armijā ārsta pulkvežleitnanta pakāpē. LVVA, 5601–1–2798.
- ⁷ Valmieras cietuma ēka un tās novietojums pilsētas centrā kavēja ieslodzīto darbu attīstību, un nodarbināt cietuma iekšienē izdevās tikai nelielu daļu ieslodzīto.

Sākotnēji arī t. s. āra darbi aizkavējās, tāpēc, lai gan darbs dienas sadalē bija paredzēts, daudzi ieslodzītie šo laiku sākotnēji pavadīja bez darba. Turklāt nodarbināt likumiski drikstēja tikai notiesātās personas, bet ne tos, kuri atradās izmeklēšanā. Daudzi šo laiku pavadīja atbilstoši cietuma priekšnieka rīkojumiem, piemēram, izmantojot cietuma bibliotēku vai atrodoties kamerās. Tāpat dienas sadalē ietilpa ieslodzīto pastaigāšanās, higiēnas ievērošana, audzinošie pasākumi (priekšlasījumi, baznīcas apmeklējumi u. c.), apmeklētāju pieņemšana u. c.

⁸ 1 kubikass ir 9,7126 kubikmetri.

⁹ Reģistrācijas grāmatā atrodamas ziņas arī par vairākām 1920. gadā pieņemtajām personām, taču ziņu nepilnīgā rakstura dēļ rakstā tās nav skatītas, bet iekļaujamās turpmākos pētījumos.

¹⁰ Tā ir rīdziniece Emilija Ribkina, kuru kopā ar tēvu Ramanu Ribkinu Valmieras arestnamā pieņēma 1919. gada 3. oktobrī pēc Valmieras apriņķa komandanta rīkojuma. Ziņu par personām izvirzīto apsūdzību vai atbrīvošanas laiku trūkst. Skat.: E. Ribkinas personas lieta, LVVA, 3277. f., 1. apr., 792. l.; R. Ribkina personas lieta, LVVA, 3277. f., 1. apr., 793. l.

¹¹ Piemēram, 1919. gada 11. decembrī cietumā pieņēma un jau tajā pašā dienā nosūtīja uz Rīgu bēdīgi slaveno Alfrēdu Zundi jeb turku grāfu Emanuelu fon Valmodenu, kurš, solot precēt, izkrāpis naudu no sievietēm. Par E. fon Valmodenu sīkāk skat.: Lipša, I., 2008. "Turku grāfs" un pieviltās līgavas. *Leģendas*, 4.

VALMIERA PRISON DURING THE LATVIAN WAR OF INDEPENDENCE, 1919–1921: A PART OF THE LATVIAN PENAL SYSTEM

AIGA BĒRZIŅA

MA in History, Ph.D. student at the University of Latvia,

research assistant at the Institute of Latvia's History, the University of Latvia.

E-mail: *aigaberzina91@gmail.com*

ABSTRACT

In the summer of 1919 there began the development of penitentiary system in Latvia, based on the network of detention facilities, inherited from the Russian Empire. Based on a case study of Valmiera Prison, the paper in a concentrated manner analyses several important aspects that characterise the development of the national penitentiary system during the War of Independence. Namely, the takeover of the detention facility in the autumn of 1919 and its incorporation into the integrated system, the prison's finances, personnel, the inmates' social life and their backgrounds. In spite of its important role in the context of both regional and national domestic security, Valmiera Prison had not come into the focus of research to date.

Key words: Latvian War of Independence, detention facility, prison, inmates, Valmiera

SUMMARY

In the summer of 1919, state officials of the Republic of Latvia started the building of a national penal system and established its governing body – the Main Board of Prisons. On September 20, 1919 the Main Board of Prisons took over Valmiera Prison and Valmiera House of Arrest (subordinated to Valmiera Prison) and incorporated them into the integrated national incarceration system. Valmiera Prison was a detention facility of regional and national importance and its role in ensuring national security and public order increased when other houses of arrest in the region – those in Rūjiena and Limbaži – were closed.

The work of Valmiera Prison was subordinated to the Ministry of Justice and the Main Board of Prisons and its budget was strictly supervised by these two authorities. The prison's finances were made up of government fundings and income from the inmates' labour (as of the autumn of

1920). The largest costs were those for maintaining the prison buildings and making the incarceration conditions as satisfactory as possible. One must take into account that the prison buildings had been damaged during the war, and the new administration had inherited a series of problems from the earlier period.

In 1919–1921 an average of 20 persons were employed as prison staff – the prison's administration (a director, a deputy director and two clerks), prison guards, a doctor and a hospital attendant, and staff turnover was low. The first director of Valmiera Prison appointed by the Main Board of Prisons was Lieutenant Spricis Zariņš (1888–?) who was transferred to Daugavpils Prison on February 5, 1920. In his place came Kristaps Bušs (1890–1941), who previously had worked as a deputy director in Riga Central Prison, but in January 1925 he was transferred to Liepāja Prison. Deputy Director of Valmiera Prison was appointed relatively late – only on May 1, 1920, when this position was given to the chief guard Teodors Balodis (1884–?). Compared to the administrations of other prisons in Latvia, that of Valmiera Prison showed initiative in maintaining order in the prison and was competent in its work.

The largest group of employees were prison guards. The first female guard was hired on March 1, 1920. Guards were on average 35–36 years old and educated, but only four of them had previous prison work experience, which can be explained by the labour market situation in the country.

Valmiera Prison had been built for maximum 60 inmates, but during the War of Independence, when prison was in a poor condition, often up to 150 persons were taken in. Life of inmates was strictly coordinated by the Main Board of Prisons and the prison's administration, but it was highly affected by the war and poor incarceration conditions. The inmates' background was similar to that in other prisons in the country: many persons were under investigation and high turnover could be observed.

ZEMNIEKU SANĀKSMJU (DIE BAUERNTAGUNGEN) MĒRĶIS, SATURS UN NOZĪME VĀCU KOLONISTU DZĪVĒ LATVIJĀ

IVANDA BĒRZIŅA

Mg. hist., Mg. iur., LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante

E-pasts: reis.drawing@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts analizē Vācbaltiešu darba centrāles un tās darba turpinātājas – Vācbaltiešu tautas apvienības – paspārnē organizēto zemnieku sanāksmju (*Bauerntagung*) rīkošanas mērķi, galvenos darba kārtības jautājumus. Sniegts ieskats par vācbaltiešu organizēto zemnieku sanāksmju galveno mērķi – prezentēt vācbaltiešu sabiedrisko organizāciju vadlīnijas vācu zemniekiem-kolonistiem viņu dalībai kopējās vācbaltiešu kopienas interesēs. Uzmanība galvenokārt vērsta uz vācbaltiešu izstrādātās pašfinansēšanās sistēmas ieviešanu provincē un vācu zemnieku-kolonistu apdzīvotajās vietās, lielākoties Kurzemē. Īsumā aprakstīta pašfinansēšanās sistēmas metodika, atšķirības tās piemērošanā kolonijās. Salīdzinātas atšķirības starp Kolonistu sekcijas (*Kolonistensektion*) un Zemnieku dienu sanāksmju galvenajām pazīmēm.

Atslēgas vārdi: vācu kolonisti, vācbaltieši, pašfinansēšanās sistēma.

IEVADS

Starpkaru periodā vācbaltiešu sabiedriskās organizācijas – gan Vācbaltiešu darba centrāle (*Zentrale der deutsch-baltischen Arbeit*, turpmāk Centrāle), gan tās darba turpinātāja – Vācbaltiešu tautas apvienība (*Deutsch-baltisches Volksgemeinschaft*, turpmāk Apvienība) – pievērsa lielu uzmanību vācu kolonistu-zemnieku integrēšanai vācbaltiešu kopienā. Vācu kolonisti-zemnieki, kuri no Iekškrīevijas (pamatā – Volīnijas guberņas un bijušās Polijas teritorijās guberņām) pēc atsevišķu vācbaltiešu muižniecības pārstāvju iniciatīvas tika uzaicināti pārcelties uz dzīvi Latvijas teritorijā pēc 1905. gada

revolūcijas, gan līdzšinējās dzīves organizācijas tradīcijās, gan kopējas vēstures un kultūras neesamības izpratnē bija jauns elements vācbaltiešu sabiedrībā. Šajā sakarā vācbaltiešu literatūrā šos kolonistus arī apzīmē par “jaunajiem” kolonistiem, tā atšķirot no Iršu kolonistiem jeb t. s. vecajiem kolonistiem (Kolonistu sekcijas ziņojums 1925, 57–58), kuri dzīvoja Latvijas teritorijā jau no 1766. gada (Bērziņa 2018, 165). Līdz Pirmā pasaules kara beigām vairāk vai mazāk šos kolonistus atbalstīja muižnieki, kuri viņus nometināja savās muižās, bet pēc Latvijas Republikas nodibināšanas šis atbalsts lielākoties zuda, muižniecībai zaudējot gan ietekmi, gan zemes īpašumus, taču vācbaltiešu kopienai bija būtiski saglabāt visus vācbaltiešu kopienas locekļus, t. sk. vācu kolonistus-zemniekus, kopējās vācbaltiešu kopienas attīstības interesēs (kā vēlētāju kopumu demogrāfiskā aspektā un arī kā zemes īpašniekus vai nomniekus), savukārt kolonistiem bija būtiski nodrošināt visu veidu atbalstu (iespēju iegūt izglītību, nokārtot pavalstniecību, saņemt finansiālu palīdzību zemes iepirkšanai vai nomāšanai), lai garantētu pārtikušu dzīvi Latvijā sev un saviem bērniem. Lai noskaidrotu šo savstarpējo mijiedarbību starp vācu kolonistiem-zemniekiem un vācbaltiešu kopienai, ko reprezentēja to galvenās sabiedriskās organizācijas – Centrāle un Apvienība, ir būtiski apskatīt arī šīs sadarbības oficiālās formas, kas izpaudās sanāksšanu (zemnieku sanāksmes) rīkošanā vai Centrāles struktūrvienību, kuras izlēma jautājumus kolonistu atbalstam (Kolonistu sekcija), darbībā.

Konkrētais raksts ir veltīts zemnieku sanāksmēm (*die Bauerntagungen*, turpmāk sanāksme) – reprezentatīvām sanāksmēm, kuras no 1927. līdz 1930. gadam tika rīkotas pēc Centrāles un tās darba turpinātājas – Apvienības – iniciatīvas, ar vācu kolonistu-zemnieku pārstāvju piedalīšanos (Wachsmuth 1951, 370).

Raksta mērķis ir noskaidrot sanāksmju nozīmi vācbaltiešu sabiedrisko organizāciju un vācu kolonistu savstarpējās attiecībās. Lai to izziņātu, rakstā īsumā analizēts sanāksmju rīkošanas mērķis, to organizēšanas galvenās iezīmes un galvenie dalībnieki, sanāksmēs apskatāmie jautājumi (pamatā pievērsties pašfinansēšanās sistēmas ieviešanai), kā arī dots īss salīdzinājums starp sanāksmēm un Centrāles izveidotās Kolonistu sekcijas (*Kolonistensektion*) darbības galvenajām pazīmēm un nozīmi kolonistu dzīvē.

Turklāt vācbaltiešu vēstures pētniecībā Latvijā uzmanība lielākoties historiogrāfijā tikusi pievērstā vācbaltiešu kopienas virsslānim, bet amatnieku, strādnieku un zemnieku kā sociālās grupas vēsture vācbaltiešu kopienas ietvaros praktiski gandrīz nav pētīta (Hennings 2014, 55).

Likumsakarīgi, ka arī vācu kolonistu-zemnieku dzīve un darbība Latvijā nacionālā historiogrāfijā apskatīta fragmentāri, visplašāko informāciju sniedzot par viņu ierašanās faktu un aptuveno skaitu pēc 1905. gada revolūcijas (skat. Bērziņa 2015, 59–62; Bērziņa 2018, 169–172), savukārt

migrācijas norisi (Bērziņa 2015, 54–77), Kolonistu sekcijas darbību un nozīmi kolonistu dzīvē (Bērziņa 2018, 35–42), kā arī atsevišķus kolonistu dzīves organizācijas aspektus Latvijā (Bērziņa 2018, 165–183) ir apskatījuši autore, kuras izpētes galvenais objekts ir vācu kolonisti. Visplašāko informāciju par vācbaltiešu kopienas attīstību, Centrāles un Apvienības darbību, t. sk. pašfinansēšanās sistēmas ieviešanu, kā arī “jauno” vācu kolonistu faktoru Centrāles un Apvienības darbībā satur vācbaltiešu rakstnieka, pedagoga, Vācu izglītības pārvaldes vadītāja, dokumentu par vācbaltiešu kopienas starpkaru periodā vācēja Volkanga Vahtsmuta (*Wachtsmuth*) darbs trīs sējumos *Von deutscher Arbeit in Lettland 1918–1934*, kura pirmais sējums (Wachtsmuth 1951) izmantots, sagatavojot arī šo rakstu. Pamatā raksta sagatavošanai izmantoti 1927., 1928. un 1930. gada sanāksmju protokoli, kas sniedz ieskatu gan sanāksmju organizatoriskajā aspektā (norises vieta, dalībnieki, regularitāte), gan satura (izskatāmie jautājumi) ziņā.

Sanāksmju aprakstīšanā autore vispirms pieskaras organizatoriskajiem aspektiem, bet turpinājumā analizē galveno sanāksmju darba kārtības jautājumu – pašfinansēšanās sistēmas (*Selbstbesteuerung*) ieviešanu, nobeigumā izdarot arī secinājumus par sanāksmju rīkošanas mērķi.

ORGANIZĀCIJAS JAUTĀJUMS

Vērtējot sanāksmju organizāciju, jānorāda, ka tās idejas aizmetņi meklējami 1922. gada 19. novembra sanāksmē, kurā piedalījās Rīgas vācbaltiešu inteliģences, biedrības *Landgewinn* vadības un septiņi vācu koloniju pārstāvji. Tā ir pirmā oficiālā kolonistu tikšanās (Biedrības *Landgewinn* paplašinātās valdes sēdes protokols 1922, 175–178). Vēlāk Kolonistu sekcijas sekretārs Arturs Kade ierosināja rīkot kolonistu sanāksmes (Wachtsmuth 1951, 370) un tās organizēja reizi gadā 1–2 dienu garumā pavasara beigās (aprīlī, maijā) Rīgā, bet aktīvi sanāksmes notika vien 1927.–1930. gadā.

1928. gadā sanāksme pilnā sastāvā nenotika, tomēr pēc Apvienības Kuldīgas nodaļas iniciatīvas tika rīkota lauku vāciešu pārstāvju sanāksme (*Der Sitzung der Vertreter des landischesn Deuschtums*), kurā piedalījās pārstāvji no Zantes un Auces, Veibu muižas un Kuldīgas apkārtnes kolonijām, un Iršu kolonijas (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols, 1928, 14). Lai gan tā netika dēvēta par sanāksmi, tomēr, analizējot tās darba kārtību, tā attiecināma uz to pašu sanāksmju rīkošanas mērķi, tādēļ gan vācbaltiešu vēstures apkopotājs V. Vahtsmuts (Wachtsmuth 1951, 371), gan autors to pieskaita pie sanāksmēm.

Sanāksme nenotika arī 1929. gadā – pirmkārt, tāpēc, ka tās rīkošanu atlika pēc barona Vilhelma fon Firksa (*von Fircks*) iniciatīvas, jo viņa ideja bija apvienot kolonistus ar atlikušajiem muižu neatsavināmo daļu

īpašniekiem vienotā vācu lauksaimnieku apvienībā, bet sanāksmes raksturs tikai padziļināja šo divu iedzīvotāju slāņu atšķirības, otrkārt – 1928. gada vasara bija auksta un mitra, kamdēļ bija neražas gads un kolonistiem nebija pietiekamu līdzekļu, lai pavasarī dotos uz Rīgu (Wachtsmuth 1951, 371, 372). Līdz ar to nākamā sanāksme notika tikai 1930. gada aprīlī un tajā bija lielākais kolonistu pārstāvju skaits, jo turpmāk sanāksmes nenotika citu prioritāru mērķu dēļ (Wachtsmuth 1951, 373). Tāpēc var teikt, ka pilnvērtīgi sanāksmes notika tikai trīs reizes un autores ieskatā to tālākās neorganizēšanas pamatā bija ne tikai politiskās un strukturālās izmaiņas, bet arī tas, ka sanāksmju viens no mērķiem bija pašfinansēšanās sistēmas iedzīvināšana kolonijās. Tas arī tika realizēts minētajā periodā, tādēļ sanāksmju rīkošanai vairs nebija pietiekamas motivācijas.

SANĀKSMJU DALĪBNIKU

Raksturojot sanāksmju dalībniekus, jākonstatē, ka dalībnieku sastāvs bija reprezentatīvs – tajās piedalījās tālaika redzamākās vācbaltiešu politiskās un pārvaldes amatpersonas, piemēram, vācbaltiešu deputāti Saeimā Pauls Šimanis (*Schiemann*) un barons Vilhelms fon Firkss, kā arī amatpersonas, kas Centrālē un Apvienībā ieņēma vadošus amatus, piemēram, organizācijas prezidents, advokāts, Latvijas Zvērinātu advokātu padomes vicepriekšsēdētājs Vilhelms fon Rīdigers (*von Rüdiger*) (Jēkabsons et al., 2007, 415), Apvienības izpilddirektors, vēlākais prezidents profesors Kurts Stefenhāgens (*Stavenhagen*), Pašfinansēšanās komisijas (*Selbstbesteuerungskommission*) priekšsēdētājs Ēriks Mindels (*Mündel*), Sociālās apgādes centrāles (*Fürsorge Zentrale*) priekšsēdētājs Oskars Šaberts (*Schabert*), kā arī citu ievērojamu vācbaltiešu sabiedrisko organizāciju pārstāvji, piemēram, Izglītības pārvaldes vadītājs Volfgangs Vahtsmuts (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 29; Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols, 1928, 14; Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 1).

Kā pieaicinātie viesi pirmajā sanāksmē, bet kā dalībnieki vēlāk regulāri sanāksmēs piedalījās Evaņģēliski luteriskās baznīcas vācu draudžu pārstāvji, t. sk. bīskaps Peters Haralds Pelhaus (*Poelchau*) (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 329; Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 1).

Savukārt pašu kolonistu pārstāvju dalība sanāksmēs kvantitatīvi mainījās, sākot tikai ar 11 pārstāvjiem pirmajā sanāksmē 1927. gadā līdz aptuveni 100 pārstāvjiem 1930. gada sanāksmē (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 1; Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 29). Pirmajā sanāksmē 1927. gadā piedalījās Sesiles, Zantes, Kuldīgas apkārtnes koloniju (Kurmāle, Planīca, Padure), Aizputes, Krusātdrogu, Ozolu kolonijas (*Ohseln*), Oksles, Zūru, Virgu un Veibu (*Winterfeld*) kolonijas pārstāvji,

bet 1930. gadā – vairāk nekā 100 kolonistu no minētajām kolonijām un arī Auces, Satiķiem (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 29; Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 1).

Pirmajā sanāksmē nebija pārstāvju no tādas lielas kolonijas (1423 iedzīvotāju 1919. gadā) (Maldups 1937, 191) kā Iršu kolonija (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 29).

Fakts, ka Iršu kolonija pirmajā sanāksmē nebija pārstāvēta, lai gan skaitliski ir vismaz trīs reizes lielāka nekā jebkura no pārējām, liecina, ka sanāksmes galvenais adresātu loks bija “jaunie” kolonisti, kuri bija visvairāk pakļauti gan emigrācijas tendencēm, gan asimilācijai (Bērziņa 2018, 176–177).

SANĀKSMJU REPREZENTATĪVĀ FUNKCIJA

Pirmā sanāksme norisinājās Centrāles telpās, un to vadīja Kolonistu sekcijas loceklis – mācītājs Konrāds Šulcs (*Schulz*, Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols, 1927, 30). Vēlāk tās notika reprezentatīvās telpās Lielajā ģildē (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 1).

Pirmo sanākumi 1927. gadā atklāja vācu draudžu bīskaps Pelhaus ar īsu aizlūgumu, un kolonistu priekšstāvji tika uzaicināti personīgi tikties ar bīskapu Pelhauu viņa dzīvoklī (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 29–30), kas, protams, bija sevišķs uzmanības apliecinājums vācu kolonistiem, kuriem dalība sanāksmē un arī pats brauciens uz Rīgu bija svētki.

Pēc sanāksmes Vācu demokrātiskā partija rīkoja kopējas pusdienas, kas notika Vācu amatnieku skolas internāta telpās (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 36). 1930. gada sanāksei bija vēl lielāka reprezentatīvā loma, ko atzīmē arī V. Vahtsmuts (*Wachsmuth* 1951, 372), norādot, ka tas darīts, lai kolonistiem radītu iesaistību, ka vācietības jautājumi valstī tiek vadīti un vāciešiem joprojām ir vara valstī, un ka tās sastāvā ietilpst arī kolonisti ar savām problēmām (*Wachsmuth* 1951, 372–373).

Tomēr no sanāksmes protokolos ietvertās darba kārtības, runu satura un kolonistu iesaistes norisē var secināt, ka tā nerādīja abpusēju sadarbības pamatu un ka drīzāk tās liecina par vienas puses instrukciju došanu otrai pusei. To, cita starpā, atzīst arī Vahtsmuts, sanāksmes to oficiālā rakstura un greznā stila dēļ nodēvējot par sabiedrisku tikšanos jeb kopabūšanu (*Gesellihe Beisamensein*) (*Wachsmuth* 1951, 373).

SANĀKSMJU DARBA KĀRTĪBA

Analizējot sanāksmju darba kārtību, jānorāda, ka pamatā izskatāmie jautājumi dalāmi divās lielās grupās: praktiskos jautājumos, kuros bija

nepieciešama kolonistu iesaiste, piemēram, dalība pašfinansēšanās sistēmā, informatīvās lapas *Deutsche Bote* izdošana, un informatīvajos jautājumos, piemēram, skolu, baznīcas jautājums.

Galvenais darba kārtības jautājums sanāksmēs bija pašfinansēšanās sistēmas ieviešana, kuras galvenā ideja bija izveidot tādu iekšēju nodokļu sistēmu uz brīvprātības pamata, kurā katrai personai, kas pieder pie vācbaltiešu kopienas, būtu nacionāls pienākums veikt iemaksas, kas tiktu izmantotas kopienas interesēs. Tādējādi arī kolonistu dalība tajā bija nozīmīga, jo pašfinansēšanās sistēma būtiski ietekmēja vācbaltiešu kopienas tālākajai attīstībai nepieciešamā finansējuma piesaistišanu (Wachsmuth 1951, 99, 102–103). Tā kā daudzu mērķu sasniegšanai, īpaši kultūras sfērā, Apvienība, baznīca vai vācbaltiešu organizācijas atsevišķi nevarēja piesaistīt pietiekamu un regulāru finansējumu, tad šiem mērķiem izmantoja pašfinansēšanās sistēmas līdzekļus.

Lai arī historiogrāfijā pašfinansēšanās sistēmas apzīmēšanai lietots arī termins "brīvprātīgā pašaplikšanās" (Feldmanis 2016, 36), tomēr autore izmanto terminu "pašfinansēšanās sistēma", ievērojot, ka dalība, lai arī brīvprātīga, tomēr faktiski tika propagandēta kopienā kā nacionāls pienākums un ka tās pamatmērķis bija finansējuma piesaiste no iekšējiem resursiem pašas kopienas mērķu sasniegšanai, turklāt šīs iemaksas tika izveidotas par sistemātiskām finansējuma piesaistei. Ievērojot iepriekš teikto, autore ieskatā, precīzāk minēto maksājumu būtību izsaka termins "pašfinansēšanās sistēma".

Pašfinansēšanās sistēmu ieviesa Rīgā 1926. gadā (Wachsmuth 1951, 103), provincē to sāka ieviest no 1928. gada, bet 1929. gadā tika pieņemts lēmums tajā pilnībā integrēt arī kolonistus (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 7).

Līdz ar to var secināt, ka sanāksmju organizēšanas ideja sakrīt ar pašfinansēšanās sistēmas ieviešanas uzsākšanu provincē un tās ieviešana arī bija galvenais sanāksmju darba kārtības jautājums, tādēļ var izvirzīt hipotēzi, ka sanāksmju praktiskais mērķis bija pašfinansēšanās sistēmas prezentēšana kolonistiem, lai viņus pārliecinātu par aktīvas dalības nepieciešamību pašfinansēšanās sistēmā un maksāšanas pienākumu.

PAŠFINANSĒŠANĀS SISTĒMAS IEVIEŠANA PROVINCĒS

Pašfinansēšanās sistēma tika ieviesta lielākajā daļā koloniju, piemēram, Iršu, Kuldīgas, Aizputes u. c. kolonijās (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 32), taču pilnā apjomā tā 1930. gadā darbojās vien atsevišķās kolonijās, piemēram, Aucē, Sesilē, Zūrās, Krusātdrogā, Veibu muižas kolonijā (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 8–9).

Nav vienota ģeogrāfiska reģiona, kurā varētu izcelt izteiktu atbalstu pašfinansēšanās sistēmas ieviešanai vai skepsi pret to. Tā Kuldīgas apkārtnē vērojama atšķirīga attieksme koloniju starpā, piemēram, Virgā pašfinansēšanās sistēma jau bija ieviesta 1927. gadā, bet pārējās kolonijās formāli bija ziņas par pašfinansēšanās sistēmas ieviešanu (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14–28), tomēr faktiski tā nedarbojās vai maksājumi bija ļoti zemi (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14–15).

Kopumā īpašas dedzības pašfinansēšanās sistēmas ieviešanai kolonistiem nebija un lielā mērā to var izskaidrot ar diviem iemesliem:

- 1) ar kolonijas vadītāja neesamību vai inerci, kā tas, piemēram, bija Zantē, kur pašfinansēšanās sistēmas ieviešanu apgrūtināja vadītāja trūkums (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14), kā arī kolonistu vienotības trūkums (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 16–17). Kolonijas vadītāja jeb atbildīgās personas personībai, personīgajai harismai un ieguldījumam bija būtiska nozīme (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 8–9), un tā varēja būt izšķiroša konkrētu risinājumu ieviešanā vai īstenošanā, piemēram, Aucē pašfinansēšanās sistēma tika sekmīgi ieviesta, pateicoties kolonistam Denskim (*Densky*) (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 15; Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 8). Tāpat jāatzīst, ka Latvijā nereti kolonijas neformālā līdera lomu uzņēmās mācītāji, kuri apkalpoja attiecīgās kolonijas un propagandēja pašfinansēšanās sistēmu. Mācītāji samērā bieži bija koloniju neformālie līderi, kārtojot kolonistu vārdā oficiālo saziņu ar pašvaldību vai valsts iestādēm un arī vācbaltiešu organizācijām (Berziņa, 2018, 164–179);
- 2) ar neizpratni par pašfinansēšanās sistēmas ieviešanas mērķi un faktisko labumu kolonistiem, kamdēļ kolonisti lūdza Apvienības pārstāvjiem izskaidrot tās būtību. Piemēram, Kurmālē, kas bija arī viena no lielākajām kolonijām (56 ģimenes) (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14) ne tikai Kuldīgas apkārtnē, bet arī Kurzemē (37% pagasta iedzīvotāju bija vācu kolonisti) (Maldups 1937, 276), daudzi atsacījās pievienoties pašfinansēšanās sistēmai, tādēļ tika izveidota speciāla komisija tās ieviešanai, kurā ietilpa mācītāji Rihards Savarijs (*Savary*) un Heins (*Hein*), jo viņi varētu apmeklēt ģimenes un uzrunāt ģimenes galvu (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14).

Vēlmi par pašfinansēšanās sistēmas propagandēšanu, gan apmeklējot atsevišķas kolonistu mājas, gan runājot par to kolonistu sanāksmēs, izteica arī Iršu kolonisti, jo tika gaidīti apliecinājuma fakti, ka maksājums tiešām kalpos vāciešu kultūras mērķu labā (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes

protokols, 1928, 15). Neskatoties uz to, Apvienības pārstāvji pašfinansēšanās sistēmas ieviešanu kolonijās tomēr vērtēja diezgan pozitīvi, atzīmējot, ka kolonisti ir gatavi tajā piedalīties (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 15).

PAŠFINANSĒŠANĀS SISTĒMAS IEVIEŠANAS METODIKA

Analizējot pašfinansēšanās sistēmas ieviešanas metodiku, respektīvi, nodokļa objektu, maksājumu kārtību, jānorāda, ka, neskatoties uz Apvienības vadošo amatpersonu vēlmi pēc vienotas kārtības visās kolonijās (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 34–36), metodika kolonijās bija atšķirīga.

Zināma vienotība bija sasniegta jautājumā par maksājuma termiņu, jo laukos ienākumi ir atkarīgi no lauksaimniecības procesa, respektīvi, brīvāki līdzekļi pieejami pēc ražas novākšanas, t. i., rudenī vai ziemas otrajā pusē, kad šos līdzekļus varētu atvēlēt iemaksai pašfinansēšanās sistēmā (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 32–33).

Kolonistu sekcija 1927. gadā piedāvāja noteikt konkrētu tarifu skalu, piesaistot to zemes apmēram (Wachtsmuth 1951, 106), taču faktiski praksē pastāvēja divi apliekamo objektu varianti:

- 1) valdījumā vai īpašumā esošā zeme atkarībā no apjoma un konstanta maksas noteikšana kalpiem un bezzemniekiem. Lielākā daļa izvēlējās šo variantu, apliekot pamatā zemes valdījumu, bet bezzemniekiem nosakot konstantu maksu. Pamatā maksa noteikta no 0,13 līdz 0,50 LVL par hektāru, lielākoties zemes īpašniekiem vai nomniekiem, bet pārējiem noteikta konstanta maksa, lielākoties no 2 līdz 4 LVL, bet bezzemnieki nereti no maksas atbrīvoti (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 34–36; Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14–16). Kuldīgas kolonijās un Ozolmuižā maksu bija paredzēts aprēķināt tikai no lauksaimniecībai derīgās zemes un to maksāja tikai zemes valditāji, bet Virgā, Okslē bija plānots, ka maksā visi, arī bezzemnieki, bet diferencēti (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 34);
- 2) maksas noteikšana atkarībā no zemes vērtības un mājsaimniecības ienākumiem bija ieviesta Zūrās un Sesilē. Tā Zūrās maksājumu piesaistīja ģimenes ienākumiem un zemes šķirai jeb ražīgumam, kas varētu būt no 3 līdz 10 LVL no vienas mājsaimniecības (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 35), savukārt Sesilē maksu noteica zemes valdījumam, bet atkarībā no valsts veiktā zemes vērtības novērtējuma, nosakot maksājumu 1% apmērā no šī novērtējuma (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 35).

IEMAKSU APMĒRS PAŠFINANSĒŠANĀS SISTĒMĀ

Vērtējot konkrētu iemaksu apmēru, tie bija atšķirīgi, piemēram, Kurmālē 56 ģimeņu ieguldījums pašfinansēšanās sistēmā bija 286 LVL (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 14–15), tātad vidējais iemaksas apmērs ģimenei bija 5 LVL. Savukārt Veibu muižā pašfinansēšanās sistēmā piedalījās 20 personas, ieguldot 220 LVL gadā, respektīvi, maksājot vidēji 11 LVL no personas (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 16), kas ir divreiz vairāk nekā Kurmālē. Tādējādi var secināt, ka maksājumu apmērs kolonijās būtiski atšķiras un maksāšanā izšķirošais nav kolonijas lielums, jo Kurmāles kolonija bija trīs reizes lielāka (Maldups 1937, 50, 276).

Atšķirīga maksas apmēra un apliekamo personu diferenciācija neapmierināja vācbaltiešu organizāciju vadošās amatpersonas, kas prasīja vienoties par vienotu maksājuma aplikšanas metodi, iesakot ņemt vērā Sesiles kolonijas pieredzi, – par pamatu maksas apmēra noteikšanai ņemt valsts zemes vērtības novērtējumu (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 35–37).

Lai nodrošinātu vienotu pieeju pašfinansēšanās sistēmas ieviešanai, Apvienība pat izdeva vadlīnijas, nosakot, ka pēc iespējas biežāk ziņas par pašfinansēšanās sistēmu ir jāpublicē informatīvā izdevumā kolonistiem *Deutsche Bote* un ka katrs lauku vācietis ir uzrunājams personīgi, un viņam jāzina, ko viņš personīgi iegūs no dalības pašfinansēšanās sistēmā, kā arī sākumā jāatsakās no konkrētas maksājumu skalas (Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols 1928, 16).

PAŠFINANSĒŠANĀS SISTĒMAS IEVIEŠANAS REZULTĀTS

Vērtējot ieguldījumu apmērus pašfinansēšanās sistēmā, jāsecina, ka iemaksu apjoms provincē bija zems, it īpaši kolonijās, piemēram, 1929. gadā Rīgā iekasēja 158 000 LVL, bet provincē – 33 000 LVL (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 7) jeb 4,5 reizes mazāk nekā Rīgā, ko gan var arī izskaidrot ar objektīviem iemesliem. 20. gados kolonisti bija spiesti visus spēkus veltīt dzīvesvietas meklēšanai, saimnieciskās dzīves iekārtošanai vai nostiprināšanai, saimniecības atjaunošanai (Schulz 1938, 115–121), un par peļņu vai turību šajos apstākļos nevarēja runāt, tādēļ dalība sistēmā tika uztverta ar šaubām par ieguldījumu labumu kolonistu interesēs.

Vairāk nekā puse vācu minoritātes dzīvoja Rīgā (Skujenieks 1925, 54–57), tādēļ Rīgas vāciešu maksājumu apmērs jebkurā gadījumā būtu lielāks nekā provincē un pārmetums, ka Rīga tagad faktiski veic iemaksas arī provinces vāciešu vietā (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 7–8), vērtējams kā spiediens uz kolonistu pārstāvjiem.

Vērtējot kolonistu vajadzībām iztērētos pašfinansēšanās sistēmas līdzekļus, kuri ieskaitīti Apvienības budžetā, secināms, ka tie primāri iztērēti vācu skolu uzturēšanai (ap 225 000 LVL). No tiem 2/3 saņēma tieši vācu skolas laukos, piemēram, Iršos tika paplašināta skola un iekārtots internāts, Veibu muižā pabeigta skolas ēkas būve, Valtaiķos uzbūvēta jauna skolas ēka. Tāpat līdzekļi atvēlēti sociālās aprūpes nodrošināšanai, kā arī tam, lai segtu procentu starpību (*Zinsunterschied*) starp vācu sabiedrības kasu piešķirto 12% aizdevumu kredītiem un kredītņēmēja maksātajiem 8% (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 33–34).

Vienlaicīgi Apvienības pārstāvji arī atzīmēja, ka reģionu ieguldījums pašfinansēšanās sistēmā nesedz izdevumus, kas paredzēti lielākoties lauku reģioniem, tā, piemēram, 1927. gadā no Kurzemes iegūts vien 31 000 LVL, bet izdevumiem tai nepieciešami 120 000 LVL (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 33).

Sanāksmēs apskatīja arī tādus jautājumus kā vāciešu dalība vēlēšanās, garīgā un sociālā aprūpe, kā arī kolonistu kredītēšana, bet šajā rakstā tie sīkāk netiks apskatīti.

SANĀKSMJU ORGANIZĒŠANAS MĒRĶIS

Analizējot sanāksmju organizēšanas mērķi, jānošķir oficiālais mērķis un faktiskais mērķis, kas izriet no sanāksmju darba kārtībā izskatāmajiem jautājumiem.

Sanāksmju protokolos oficiālais mērķis nav nosaukts, taču par to liecina protokolos ietvertais runu atreferējums, kas ļauj secināt, ka ar sanāksmju starpniecību tika aicināts apvienot visus vācbaltiešus vienotā organizatoriskā struktūrā (arī atsevišķās grupiņās, nelielās kolonijās dzīvojošos) (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 30) un nodrošināt vācu kolonistu kā vācbaltiešu sabiedrības “jaunākā bērna” integrēšanu vācbaltiešu sabiedrībā, garantējot sociālo aprūpi un atbalstu (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 31). Sanāksmes formāli bija vienīgās, kurās dalībnieki bija koloniju pārstāvji, tādēļ ir pamats izvirzīt hipotēzi, ka tās rīkotas, lai kolonisti varētu arī paši dalīties pieredzē, stāstīt par problēmām. Taču sanāksmju protokoli un iepriekš minētā darba kārtība liecina, ka 2/3 sanāksmju tika veltītas vācbaltiešu organizāciju priekšstāvju runām, kuru saturs vairāk liecināja par “jaunāko bērnu” pamācīšanu, kā pareizi rīkoties. Tāpat tā nebija arī pieredzes apmaiņa kolonistu starpā, tāpēc tam, ka sanāksmēs bija kolonistu pārstāvji, nebija izšķirošas nozīmes, jo darba kārtību vienalga noteica ievērojamākie vācbaltiešu kopienas pārstāvji.

To, ka sanāksmes lielā mērā bija kolonistu nodevas vācbaltiešiem par viņu sniegto atbalstu, apliecina ne tikai fakts, ka galvenais sanāksmju darba

kārtības jautājums bija pašfinansēšanās sistēmas propagandēšana un ieviešana kolonistu apdzīvotajās vietās, bet arī oficiālās Apvienības amatpersonu runas un Apvienības prezidenta V. fon Ridigera runa pašfinansēšanās sistēmas ieviešanas sakarā. No vienas puses, tika uzsvērta nepieciešamība rūpēties par vācu kolonistiem, “lai viņi pieaugtu spēkā, izplatītos pa valsti un to nākamās paaudzes būtu Baltijas vāciešu spēka avots, jo veselīga zemniecība garantē visas tautas nākotni” (Zemnieku sanāksmes protokols 1930, 2–3). No otras puses, tika konstatēts, ka vācbaltiešu sabiedrības vecākie locekļi ir daudz darījuši šo “jaunāko bērnu” sociālās un garīgās aprūpes, izglītības nodrošināšanas atbalstam, un izteiktas cerības, ka tas dos augļus un saikne starp vācbaltiešu sabiedrības locekļiem pilsētā un laukos kļūs arvien ciešāka (Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols 1927, 31), respektīvi, ka kolonisti līdz šim sniegto atbalstu atmaksās ar citīgu dalību Apvienības ieviestajā pašfinansēšanās sistēmā un ar atbalstu vēlēšanās. Tādējādi vācbaltiešu organizētās sanāksmes vērtējamas kā mēģinājums kolonistus integrēt vācbaltiešu kopienā, izmantojot iespējas dot viņiem vadošus norādījumus sanāksmēs un apelēt pie kolonistu pienākumiem kopienā, respektīvi, dalības pašfinansēšanās sistēmā. Lai gan sanāksmēs viņi jutās novērtēti un varēja izteikt savu viedokli, tomēr lēmumu pieņemšanu tas būtiski neietekmēja.

Tabula. Zemnieku sanāksmju un Kolonistu sekcijas darbības salīdzināšana

Faktors	Zemnieku sanāksmes	Kolonistu sekcija
Mērķis	Kolonistu integrēšana un vadošu norādījumu sniegšana	Kolonistu integrēšana un praktiskas palīdzības sniegšana
Sanāksmju raksturs	Reprezentatīvs	Lēmuma pieņemšana
Darbības veids	Instruktāža un informēšana	Praktiska palīdzība
Dalībnieki	Vācbaltiešu vadošās amatpersonas	Vācbaltiešu vadošās amatpersonas un kolonisti, kuriem nebija izšķirošas nozīme
Organizācija	Reprezentatīvi, 1 reizi gadā	Darbaspējīga, vismaz 1 reizi mēnesī
Darba kārtības jautājumi	Kolonistu dalība pašfinansējuma sistēmā, vēlēšanās, laikraksta izdošanā	Finansiālās palīdzības (aizdevumu) sniegšana kolonistiem, pavalstniecības jautājuma risināšana, laikraksta finansēšana

Kā iepriekš norādīts, starpkaru periodā vācu kolonistu-zemnieku atbalsta jautājums tika skatīts sanāksmēs un Kolonistu sekcijā, kuras darbību autore ir apskatījusi atsevišķā pētījumā (Bērziņa 2018, 35–42). Taču, lai īsumā sniegtu ieskatu jau iepriekš izdarītajā secinājumā par sanāksmju reprezentatīvo nozīmi, autore tabulā salīdzina sanāksmju un Kolonistu sekcijas protokolos atspoguļotos galvenos faktorus (mērķis, dalībnieki, izskatāmie jautājumi). No šī salīdzinājuma secināms, ka sanāksmju un Kolonistu sekcijas darbības mērķi idejiskā ziņā bija līdzīgi – apvienot kolonistus kā vācu kopienai piederīgus locekļus vācbaltiešu organizāciju paspārnē un integrēt kopienā, taču Kolonistu sekcija pieņēma lēmumus par konkrētu finanšu aizdevumu sniegšanu kolonistiem (Bērziņa 2018, 35–37), savukārt sanāksmes bija drīzāk reprezentatīvas. Tās bija vadības sanāksšanas, to atspoguļo arī abu sanāksšanu galveno faktoru salīdzinājums.

SECINĀJUMI

Izanalizējot autores rīcībā esošo avotu materiālus, secināms, ka

- 1) sanāksmes pārsvarā bija domātas Kurzemes vācu kolonistu jeb t. s. jauno kolonistu, kas ieradās Latvijā pēc 1905. gada revolūcijas, uzrunāšanai un integrēšanai vācbaltiešu kopienā, kā arī tam, lai viņi izpildītu kopējo pienākumu pret kopienu, piedaloties pašfinansēšanās sistēmā;
- 2) sanāksmēs kolonistiem nebija izšķirošas nozīmes darba kārtības noteikšanā vai jautājumu izlemšanā, un tās ir vairāk reprezentatīvas un vadības sanāksmes;
- 3) sanāksmes lielākoties vērtējamas kā propagandas pasākums pašfinansēšanās sistēmas ieviešanai;
- 4) faktiski Kolonistu sekcijas sēdes un sanāksmes mijiedarbojas: Kolonistu sekcija piešķir praktiskus labumus kolonistiem, bet sanāksmēm bija jāpropagandē atgriezeniskā saite – kolonistu devums vācbaltiešu kopienai.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- Berzinia, I., 2018. Rol' vliianie Luteranskogo dukhovenstva na protsess migratsii Volynskikh kolonistov v Latviuu i ikh adaptatsiiu k novym usloviiam zhizni. *Reformatsiia ta protestantizmu na Volini*, Luts'k: Tverdinia, 165–183.
- Bērziņa, I., 2015. Krievijas vācu kolonisti Latvijas teritorijā 1905.–1939. gadā. *Latvijas Vēsture*, 1/2 (94/95). Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 54–77.
- Bērziņa, I., 2018. Vācu zemnieki – kolonisti Latvijas teritorijā (1905.–1939. gads), *Letonica*, 37, 165–185.

- Bērziņa, I., 2018. Vācbaltiešu darba centrāles Kolonistu sekcijas (*Kolonistensektion*) darbība protokolos 1924.–1930. gadā. *Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds “Saule”, 35–41.
- Biedrības “*Landgewinn*” paplašinātās valdes sēdes protokols (vācu valodā), 19.11.1922. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA-LVVA), 5921–2–196, 175.–178. lp.
- Feldmanis, I. (sast.), 2016. *Vācbaltieši Latvijā (1918–1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Hennings, D., 2014. Vācbaltiešu minoritātes vēstures izpētes limenis un perspektīvas. *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos (Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 51–57.
- Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V., 2007. *Latvijas advokatūra 1919–1945*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs.
- Kolonistu sekcijas ziņojums Vācbaltiešu darba centrālei par kolonistu stāvokli 1925. gadā (vācu valodā)*. LNA-LVVA, 6636–4–72, 57.–62. lp.
- Lauku vāciešu pārstāvju sanāksmes protokols (vācu valodā), 21.05.1928. LNA-LVVA, 5921–1–59, 14.–17. lp.
- Maldups, A., 1937. *Aprīņķu un pagastu apraksti*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Skujenieks, M., 1925. *Otrā tautas skaitīšana Latvijā, 1925. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/tautas-skaitisana/meklet-tema/184-otra-tautas-skaitisana-latvija-1925-gada> (skatīts 25.04.2019.).
- Vācu koloniju pārstāvju dienas protokols (vācu valodā)*, 26.10.1927. LNA-LVVA, 5921–1–59, 29.–41. lp.
- Wachtsmuth, W., 1951. *Von deutscher Arbeit in Lettland 1918–1934*. Bd. 1. Köln: Comel Verlag.
- Zemnieku sanāksmes protokols (vācu valodā)*, 06.04.1930. LNA-LVVA, 5921–1–59, 1.–11. lp.

THE PEASANTS' ASSEMBLIES (*DIE BAUERNTAGUNGEN*), THEIR OBJECTIVE, CONTENT AND MEANING IN THE LIFE OF GERMAN COLONISTS

IVANDA BĒRZIŅA

MA in History, MA in Law, Ph.D. student at the University of Latvia

E-mail: reis.drawing@gmail.com

ABSTRACT

The paper provides an overview of the basic objective and agenda of the Peasants' Assemblies (*die Bauerntagung*), which were organized by the Centre of the Baltic Germans' Activities and its successor – the Baltic German National Community. The paper examines the implementation of the Baltic Germans' self-taxation system in the province with a focus on the settlements of the German colonists – peasants in Courland. The paper gives a short description of the methodology of the self-taxation system, including differences in the application of this methodology among various settlements of German colonists. The paper also compares the basic organisational factors and agenda of the Peasants' Assemblies and the Assemblies of the Colonists' Subsection (*Kolonistensektion*).

Key words: German colonists, Baltic Germans, self-taxation system, the 20th century, interwar period, ethnic minority

SUMMARY

The paper provides an overview of the basic objective and agenda of the Peasants' Assemblies (*die Bauerntagung*), which were organized by the Centre of the Baltic Germans' Activities (*Zentrale deutschbaltischer Arbeit in Lettland*) and its successor – the Baltic German National Community (*Die deutsch-baltische Volksgemeinschaft in Lettland*).

The author focuses on such aspects of the Assemblies as the delegates, the place and time of the Assemblies, and especially their aim. As concerns the aim of the Assemblies, the author holds the opinion that the assemblies had a representative purpose aimed at influencing the colonists, who were ordinary peasants, and at giving them instructions on their activities.

Although the Peasants' Assemblies were the only kind of meetings organized by the Baltic Germans with the participation of the colonists, the latter did not have any influence on the decisions taken at the Assemblies.

The paper also examines the implementation of the Baltic Germans' self-taxation system in the province with a focus on the settlements of the German colonists – peasants in Courland. The author briefly describes the methodology of the self-taxation system: the taxable objects, fixing of tariffs and the differences in the application of the methodology among various settlements of German colonists.

The author draws the conclusion that the efficiency of the application of the system by the colonists depended on two significant factors: the activity of the formal and informal leaders of the colony, including pastors, and the activity of the Baltic German leaders in the clarification of the self-taxation system that facilitated the adoption of the system by the colonists.

In any case, in 1930 the self-taxation system had been more or less successfully adopted by the Baltic Germans, including peasants' colonies. However, the largest financial investments came from Riga's Germans; it more than 4.5 times exceeded that from the rest of the province. This fact served as a reason for the admonition of the colonists by the Baltic German leader about their inert participation in the self-taxation system.

At the same time the paper also underlines the benefits from the self-taxation system, for example, the German colonists obtained finances for purposes such as the renovation and building of schools and the defrayal of differences of loan interest rates.

The agenda of the Peasants' Assemblies included also other matters, which have remained outside the scope of the present paper.

The paper also compares the basic organisational factors and agenda of the Peasants' Assemblies and the Assemblies of the Colonists' Subsection (*Kolonistensektion*).

MAKAŠĀNU SALENIEKU KAPULAUKS: APBEDĪJUMU VEIDI UN HRONOĻĪJA

BAIBA JANSONE

Bc. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, krājuma glabātāja

E-pasts: b.jansone@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā apskatīta Makašānu Salenieku kapulaukā esošo uzkalniņu un akmeņu krāvumu uzbūve. Balstoties uz kapulauka senlietu analīzi, koriģēta kapulauka hronoloģija. Raksts balstīts uz Franča Baloža un Raula Šnores vadīto izrakumu pārskatiem un rakstiem, kas sagatavoti, pamatojoties uz izrakumos iegūto materiālu. Hronoloģijas koriģējumi tiek veidoti, izmantojot kapulaukā atrasto senlietu analogijas no Igaunijā un Latvijā esošiem akmeņu krāvumu kapulaukiem, kā arī Latvijā un Lietuvā esošiem uzkalniņu apbedījumiem. Jāsecina, ka trūkst pierādījumu tam, lai varētu apstiprināt F. Baloža un R. Šnores izvirzīto teoriju par to, ka kapulaukā novērojama attīstība no apbedījumiem uzkalniņos uz apbedījumiem akmeņu krāvumos.

Atslēgas vārdi: Makašānu Salenieku kapulauks, arheoloģija, uzkalniņu kapulauks, akmeņu krāvumu apbedījumi, agrais dzelzs laikmets.

IEVADS

Latvijas teritorijā agrajā dzelzs laikmetā ir izplatīti apbedījumi dažādu veidu uzkalniņu un akmeņu krāvumu kapulaukos. Makašānu Salenieku kapulaukā mirušie apglabāti gan uzkalniņos, gan akmeņu krāvumos. Kapulaukā ietilpst 32 uzkalniņi un trīs akmeņu krāvumi.

Izrakumi kapulaukā notikuši 1926. gadā Franča Baloža vadībā (LNVM AA 137) un 1930.–1932. un 1935. gadā Raula Šnores vadībā (LNVM AA 138). Pētišanas brīdī kapulauks bijis stipri postīts. Visos uzkalniņos bijušas postījumu vietas, kā arī akmeņu krāvumos saskatāmas vietas, no kurām laužti akmeņi (LNVM AA 137; LNVM AA 138). Tas ietekmējis arī izrakumos

veidoto plānu un aprakstu kvalitāti. Atsevišķos gadījumos kauli un senlietas atrastas pārraktajās zemēs un nav saistāmas ar konkrētu kapu. Izrakumu pārskati sastāv no izrakumu laikā veiktiem pierakstiem un zīmējumiem, kā arī materiāliem, kas vākti un apkopoti publikāciju vajadzībām, tomēr tajos trūkst izteiktu secinājumu par kapulauka datējumu. Kapulauku pētot, nav izpētīta zeme ap uzkalniņiem un akmeņu krāvumiem, kas varētu apstiprināt R. Šnores pausto ideju, ka kapulaukā bijis vairāk uzkalniņu, bet tie izpostīti. Abi pētnieki pēc izrakumiem publicējuši rakstus par saviem atklājumiem (Balodis 1926; Šnore 1936), tomēr nav veidots sīkāks kapulauku aprakstošs darbs.

Raksta mērķis ir, balstoties uz Salenieku kapulauka apbedījumiem un kapu inventāru, analizēt pārstāvētās apbedīšanas tradīcijas un precizēt kapulauka hronoloģiju.

Ar kapulaukā atrasto senlietu analogiju palīdzību (uzsvaru liekot tieši uz rotām) tiek papildināta kapulauka hronoloģija un, izskatot kapulaukā esošo uzkalniņu un akmeņu krāvumu aprakstus un plānus, tiek apskatīta R. Šnores un F. Baloža hipotēze, ka kapulaukā saskatāma pāreja no apbedījumiem uzkalniņos uz apbedījumiem akmeņu krāvumu kapulaukos.

Šajā rakstā uzmanība tiek veltīta tieši Makašānu Salenieku kapulaukam un citi kapulauki izmantoti tikai, lai precizētu konkrētu senlietu izmantošanas laiku. Sīkāk tiek skatīts jautājums par apbedīto piederību kādai kultūrai vai saiknei ar citos kapulaukos apbedītajiem.

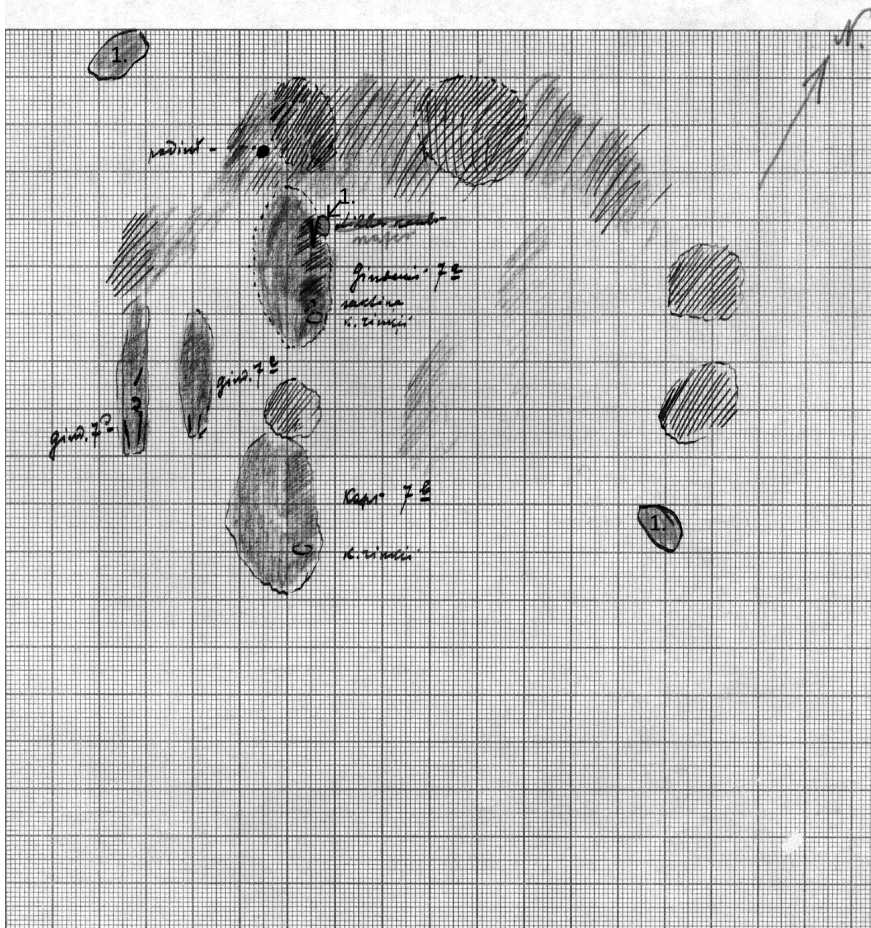
MAKAŠĀNU SALENIĒKU KAPULAUKA UZKALNIŅU UN AKMEŅU KRĀVUMU UZBŪVE

Kapulauks atrodas tagadējā Rēzeknes novada Makašānu pagastā, valstij piederošā mežā, netālu no bijušās Salinieku viensētas un Obrumānu ciema, kas situēts kalnā blakus Birzinīku purvam (Balodis 1926, 487).

Kapulauks veidots, sekojot kalna virsmas virzienam. Teritorija, kurā kapulauks izvietots, stiepjas aptuveni 340 m ZA–DR virzienā un 60 m ZR–DA virzienā. Viens no kapulauka uzkalniņiem, Nr. 35, izveidots uz DR no pārējiem uzkalniņiem un akmeņu krāvumiem. R. Šnore savos pierakstos minējis, ka pirms viņa pētījumiem šis uzkalniņš nav pieskaitīts pie Makašānu Salenieku kapulauka (Šnore 1936, 25).

Ir būtiski pievērst uzmanību kapulaukā esošo apbedījumu veidiem un uzbūvei, jo gan F. Balodis, gan R. Šnore izteikuši pieņēmumus, ka apbedījumu uzbūve varētu norādīt uz kapulauka attīstību. Senākie apbedījumi tādā gadījumā būtu veidoti uzkalniņos bez konstrukcijām tajos, jaunākie – akmeņu krāvumos.

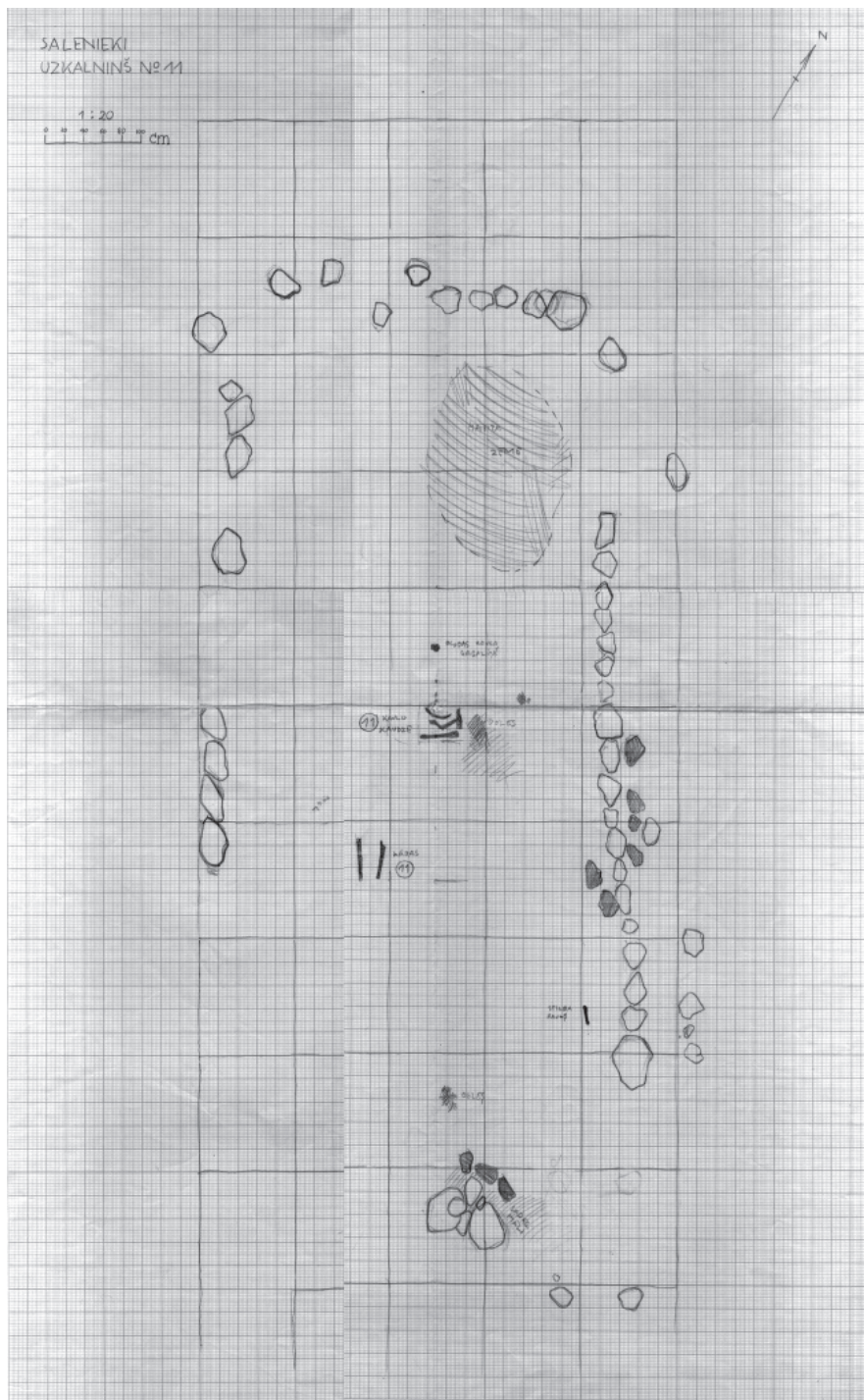
Uzkalniņi sabērti no gaišas smilts, diametrā sasniedzot 8–12 m un augstumā, 0,35–1,65 m. Var izšķirt uzkalniņu grupas, balstoties uz konstrukcijām

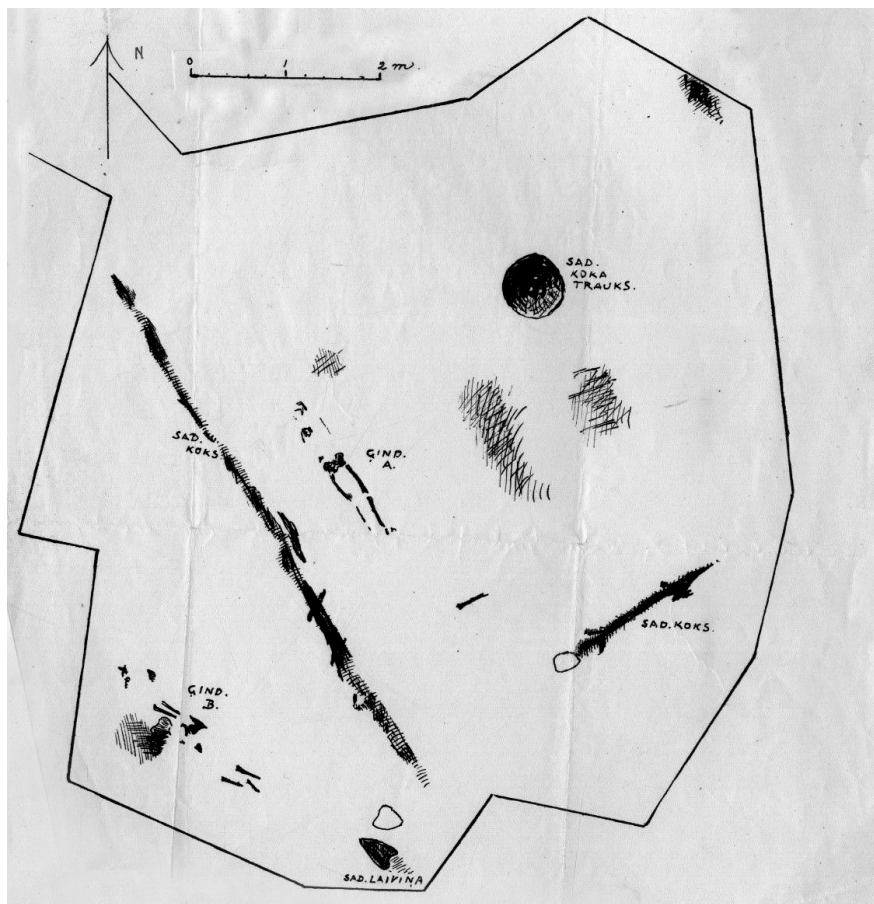
1. attēls. LNVM, 7. uzkalniņa plāns. 1. – akmeņi, AA 138

tajos: uzkalniņi bez konstrukcijām, ar akmeņu rindām, akmeņu kamerām, koka konstrukcijām un grāvīšiem ap tiem.

Lielākā grupa ir uzkalniņi bez konstrukcijām tajos. Šai grupai piederīgiem uzkalniņiem nopostītas malas. Abi arheologi, kas pētījuši kapulauku, pauduši ideju, ka šiem uzkalniņiem bijis no akmeņiem veidots riņķis. Šo domu viņi pamatojuši ar 7. uzkalniņā konstatētajiem akmeņiem, kas novietoti aptuveni vienādā attālumā no uzkalniņa malas (1. attēls). Iespējams, ka akmeņi no uzkalniņiem izlauzti, ko varētu apstiprināt uzkalniņu postītās malas (LNVM AA 137; LNVM AA 138). Akmeņu rindas konstatētas 20., 21., 22. un 32. uzkalniņā. Akmeņu rindas biežāk orientētas ZA–DR virzienā. Tās veidotas, kraujot akmeņus citu virs cita. Garumā tās stiepās 3,5–8 m un augstumā varēja sasniegt 0,45 m. Akmeņu kameras konstatētas 1., 8., 11.,

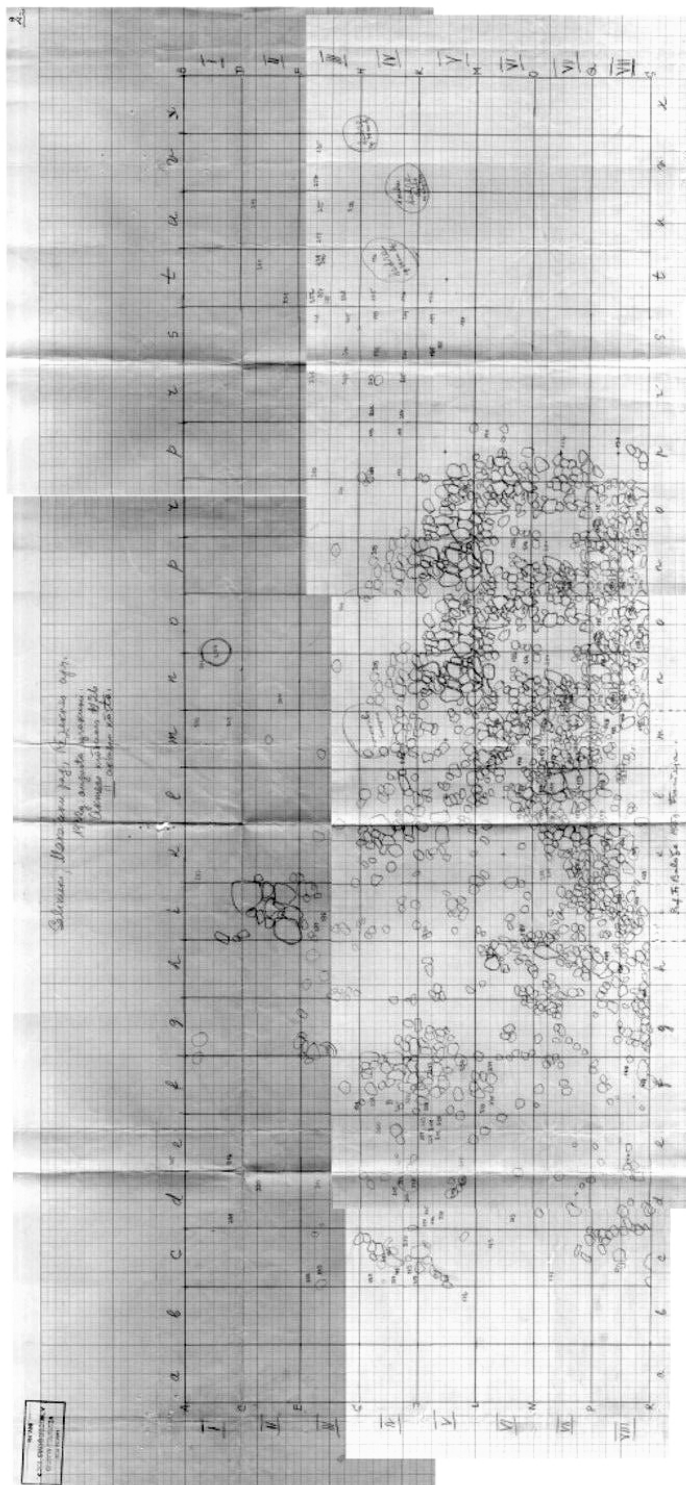
2. attēls. LNVM, 11. uzkalniņa plāns, AA 138

3. attēls. LNVM, 10. uzkalniņa plāns, AA 138

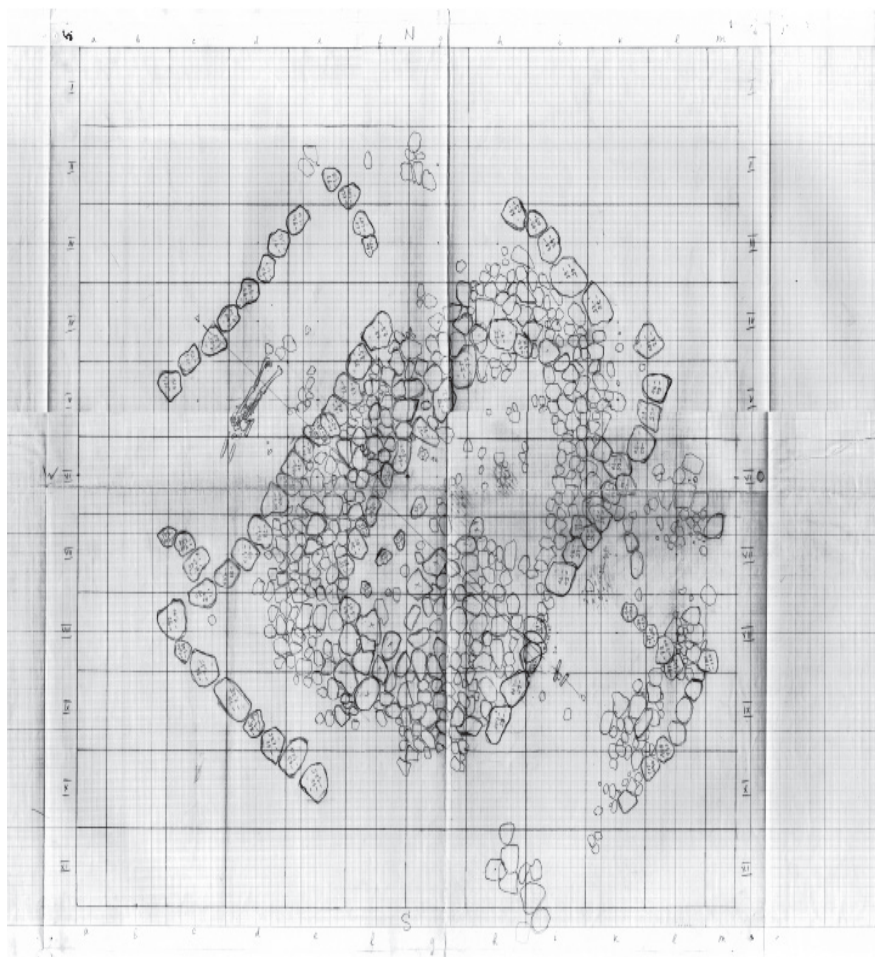
17., 30., 35. uzkalniņā. Akmeņu kameru izplatītākais virziens ir ZA–DR vai pretējs tam (Šnore 1936). Kapulaukā atrodamas dažādu izmēru un uzbūves akmeņu kameras. Gan konstrukcija, kurā izveidota viena kamera, kas likta no akmeņu rindām, kurās akmens likts pa vienam uz zemes, kā tas saskatāms 11. uzkalniņā (2. attēls), gan akmeņu konstrukcijas ar vairākām kamerām, veidotas cita pie citas, kā 30. uzkalniņā. Akmeņu kameru izmēri variējas no $3 \times 1,5$ m līdz 5×4 m (LNVM, AA138). No pārējiem uzkalniņiem krasi atšķirīgs ir 10. uzkalniņš. Tajā esošo konstrukciju veido divi dedzināti balķi. Viens – garākais – novietots ZR–DA virzienā un ir aptuveni 6,4 m garš. Otrs balķis novietots perpendikulāri pirmajam un ir 1,8 m garš (3. attēls).

Kapulaukā pētīti trīs akmeņu krāvumi. Visi trīs krāvumi izrakumu laikā bijuši izteikti postīti. Tie situēti ZA–DR virzienā. Mazākā – (10×18 m)

4. attēls. LNVM, 6. akmeņu krāvuma plāns, AA138

33. – akmeņu krāvuma centrā konstatēta bedre, kas pildīta ar akmeņiem, pelniem, dedzinātu cilvēku kauliem un bojātām senlietām (Šnore 1936, 38). Arī 34. akmeņu krāvumā konstatēta akmeņiem pildīta bedre. Šajā gadījumā bedrē nav konstatēti pelni, deguši cilvēku kauli vai senlietas (Šnore 1930–1932, 1935). Lielākais jeb 6. akmeņu krāvums (20 × 17 m) (4. attēls) ir vienīgais, kurā atsegtas akmeņu kameras. Akmeņu rindas šajā krāvumā veidojušas trīs kameras. Tās veidotas perpendikulāri krāvam un atradušās tā DR galā (Šnore 1936, 42). Šīs kameras novietotas DA–ZR virzienā un bijušas 1,5–2,3 m platas. R. Šnore, pētot 35. uzkalniņu (5. attēls), izteicis varbūtību, ka uz tā arī bijis izveidots akmeņu krāvums (Šnore 1936, 42). Postījumu dēļ nav bijis iespējams konstatēt, vai tas tiešām bijis akmeņu krāvums vai uz uzkalniņa veidots akmeņu bruģis.

5. attēls. LNVM, 35. uzkalniņa plāns, AA138

APBEDĪJUMI, KAPU PIEDEVAS UN TO HRONOLOĢIJA

Kopumā 28 no 32 uzkalniņiem konstatēti skeletapbedījumi (Baldis 1926). Kapulauka uzkalniņos vispār konstatēti 85 apbedījumi (Šnore 1936, 27). Mirušie uzkalniņos apbedīti nededzinot. Ja uzkalniņā veidotas akmeņu rindas vai kameras, mirušie guldīti paralēli tām. Viņi guldīti uz pamatzemes. 56 apbedījumiem ir iespējams noteikt virzienu. Biežākais kapulaukā sastopamais mirušo apbedīšanas virziens ir ZA–DR un pretēji tam. Mirušie gandrīz vienmēr guldīti uz muguras taisnā stāvoklī.

Akmeņu krāvumos mirušie apglabāti gan dedzināti, gan nededzināti. Lai arī konstatēts tikai viens skeletkaps, kas atradies 6. akmeņu krāvumā esošajās akmeņu kamerās, arī citos krāvumos konstatēti nedeguši cilvēku kauli, taču tie atrasti izkaisīti drumslās (LNVM AA 138). Kremēto cilvēku paliekas, tāpat kā keramika un senlietas, kas dotas mirušajam līdzī, konstatētas arī ārpus akmeņu krāvumu teritorijas (Šnore 1936, 42). Lielu daļu līdzī doto senlietu nav bojājusi uguns (LNVM AA 138).

Pētnieku veiktie datējumi pēc izrakumiem bijuši aptuveni un neveido kapulauka iekšējo hronoloģiju. Tās precizēšanai uzsvars tiek likts tieši uz rotām.

Vienādas senlietas atrastas gan uzkalniņos bez akmeņu konstrukcijām, gan uzkalniņos ar akmeņu kamerām. Piemēram, vienādi kaklariņķi ar taurveida galiem atrasti gan 7. uzkalniņā, kurā nav konstatētas akmeņu konstrukcijas, gan arī 30. uzkalniņā, kurā veidotas akmeņu kameras (LNVM AA 137; LNVM AA 138). Šāda veida kaklariņķi saistāmi ar 2. gs. mūsu ērā (Rzeszotarska-Nowakiewicz 2010).

7. uzkalniņā atrasta arī sakta ar vairogveida galvu. Tā attiecināma apmēram uz 150.–220. g. (Mihelbertas 1986, 113). Tāda paša veida sakta ar vairogveida galvu konstatēta arī akmeņu krāvumos. Kapulaukā uzieti seši izdobti bronzas skārda kāju riņķi, kas atrasti uzkalniņā ar akmeņu rindām (LNVM AA 138). Dobie kāju riņķi datējami ar 70.–150. g. (Ciglis 2013, 125)

Akmens krāvumos iegūta ripas sakta (glabājas LNVM, A10876: 20), kas izmantota 2.–4. gs. (Mihelbertas 1986, 122), kā arī dzelzs stopsakta (glabājas LNVM A10864: 65), kura arī attiecināma uz 3.–4. gs. (Mihelbertas 1986, 122). Atrastas arī divas pakavsaktas. Viena tordēta ar zvērgalvu galiem (LNVM, A 12022: 9), otra arī tordēta ar atrotītiem galiem (LNVM, A10876: 20, CVVM 64095). Pakavsaktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku Latvijas teritorijā sastopamas 10.–11. gs. un saistāmas ar iespējamiem pēcapbedījumiem akmeņu krāvumos (Mugurēvičs 1997, 116). Atrasta arī krustadata, kas tiek datēta ar 7.–8. gs. m. ē. Igaunijā šādas rotadatas tiek datētas ar 7.–11. gs. (Tvauri 2012, 143). Iegūta arī šķērsgrīzumā segmentveida aproce ar zvērgalvu galiem (LNVM,

A 12022; CVVM 164071). Šādas aproces Latvijas teritorijā sastopamas vēl 10.–13. gs. (Radiņš 1999, 98)

No visiem trim akmeņu krāvumiem tikai vienā konstatēts inhumēts apbedījums. Tas konstatēts 6. akmeņu krāvumā, kurā mirušais guldīts uz DR no krāvumā esošajām kamerām, paralēli tām, ZR–DA virzienā. Līdzī mirušajam dota bronzas aproce ar segmentveida šķērsriezumu, kas datējama ar 2. gs. (Mihelbertas 1986, 142)

Makašānu Salenieku kapulaukā atrastajām senlietām iespējams rast analogijas citviet, kas palīdz precizēt kapulauka iekšējo hronoloģiju. Īles meža senkapu 1. uzkalniņā tika atrasti bronzas kaklariņķis ar taurveida galiem un aproce ar apaļu griezumumu. Tādas pašas senlietas tika konstatētas dažādos Makašānu Salenieku uzkalniņos. Aproce ar apaļu griezumumu atrasta Salenieku 32. uzkalniņā, bet kaklariņķi ar taurveida galiem – 29. un 7. uzkalniņā (LNVM AA 137; LNVM AA 138). Tas varētu norādīt uz neilgu laika posmu, kurā uzkalniņi un akmeņu krāvumi veidoti vienlaikus.

2., 7. un 9. uzkalniņā bez konstrukcijām tajos (LNVM AA 137; LNVM AA 138) atrastās saktas galvenokārt datējamās ar 2. gs. (Rzeszotarska-Nowakiewicz 2010, 320). Arī dobās aproces atrastas 9., 16., 20.–22., 32. uzkalniņā ar dažādām konstrukcijām tajos (LNVM AA 137; LNVM AA 138), tas liecina par to celšanu aptuveni vienā laika posmā.

Liela daļa akmeņu krāvumos esošo senlietu ir hronoloģiski vienlaicīgas ar uzkalniņos atrastajām. Daļa senlietu ir tāda paša veida kā uzkalniņos atrastās. Ir atradumi, kurus datēja arī ar vēlāku laika posmu.

Spriestot pēc akmeņu krāvumos atrastajām rotām, tie izmantoti ilgāku laiku. Uzkalniņi veidoti un izmantoti aptuveni 2. gs. Savukārt akmeņu krāvumu kapulauki sākti veidot nedaudz vēlāk, aptuveni 2.–4. gs., un izmantoti ilgāk. Postījumu dēļ liela daļa uzkalniņu ir bez kapu piedevām, tādēļ nav iespējams noteikt to veidošanas laiku.

SECINĀJUMI

Balstoties uz izrakumos iegūtajiem materiāliem, abi pētnieki izvirzījuši hipotēzi, ka kapulaukā saskatāma pāreja no apbedījumiem uzkalniņos uz apbedījumiem akmeņu krāvumu kapulaukos. Tā ir pilnībā balstīta uz akmeņu konstrukciju iespējamu attīstību akmeņu krāvumos.

Abi pētnieki izveidoja arī aptuvenu kapulauka datējumu, taču lielāku uzmanību pievērsta jautājumam par kapulaukā apbedīto etnisko piederību. Pēc F. Baloža un R. Šnores rakstu publicēšanas kapulauks nav sīkāk pētīts un tā datējums palicis aptuvenus.

Šajā rakstā uzmanība tika pievērsta jautājumam par to, vai, balstoties uz uzkalniņos un akmeņu krāvumos atrastajām, plašāk pārstāvētajām rotām,

ir iespējams precizēt kapulauka iekšējo hronoloģiju, kā arī noteikt, vai ir patiesa R. Šnora un F. Baloža izteiktā hipotēze par apbedījumu attīstību no apbedījumiem uzkalniņos līdz apbedījumiem akmeņu krāvumos. Raksta tapšanas laikā tika secināts, ka visi uzkalniņi ir veidoti aptuveni vienā laikā, ir izšķirams neliels laika posms, kad akmeņu krāvumu un uzkalniņu celšana, iespējams, bijusi paralēla, taču akmeņu krāvumi izmantoti ilgāk nekā uzkalniņi. Tajos atrastas arī rotas, kas saistāmas ar pēcapbedījumiem. Jāsecina: ja notikusi pāreja no uzkalniņiem uz akmeņu krāvumiem, tad ļoti nelielā laika ietvarā. Uzkalniņi, iespējams, celti īsākā laika posmā, nekā uzskatījuši pētnieki, un apbedīšana akmeņu krāvumos notikusi ilgāk par pētnieku sākotnēji definēto laika posmu.

SAĪSINĀJUMI

A – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamentā glabāto kolekciju šifrs

CVVM – LPSR Centrālais valsts vēstures muzejs

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI (arheoloģisko lauka pētījumu pārskati)

Balodis, F., 1926. *Pārskats par izrakumiem Makašānu–Salenieku kapulaukā 1926. gadā*. LNVM Arheoloģijas departaments. AA 137.

Šnore, R., 1935. *Pārskats par izrakumiem Makašānu–Salenieku kapulaukā, 1930.–1932., 1935. gadā*. LNVM. Arheoloģijas departaments. AA 138.

AVOTI (arheoloģisko senlietu kolekcijas)

LNVM. Arheoloģijas departaments, A 7813–7816 Makašānu Salenieku kapulauk. Senlietas.

LNVM. Arheoloģijas departaments, A 10862–10905 Makašānu Salenieku kapulauk. Senlietas.

LNVM. Arheoloģijas departaments, A 12022–10229 Makašānu Salenieku kapulauk. Senlietas.

LITERATŪRA

Balodis, F., 1926. g. Salenieku senkapi. Paegle, E., red. *Latvijas Saule*, Nr. 45. Rīga: Edvards Paegle, 487–494.

Ciglis, J., 2013. Leg rings in archaeological material from Latvia Algimantas Merkevičius eds. *Archaeologia Lituana 14*. Vilnius: Vilniaus Universitetas, 120–128.

Graudonis, I., 1967. *Latvija v epokhu pozdhei bronzy n pannego zheleza*. Rīga: Zvaigzne.

Lang, V., 2007. *The bronze and Early Iron Ages in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.

Mihelbertas, M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.

- Moora, H., 1938. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. chr.* Tartu: opetatud Eesti Seilts.
- Mugurēvičs, Ē., 1977. *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi, 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi.* Rīga: Zinātne.
- Radiņš, A., 1999. *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi.* Rīga: N.I.M.S.
- Rzeszotarska–Nowakiewicz, A., 2010. Neckrings with trumpet-shaped terminals (mit Trompetenenden) – some remarks on traces of contacts in the Baltic basin during the Early Roman period. *Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age.* København–Warszawa, 315–336.
- Šnore, R., 1936. g. Izrakumi Salenieku “Kara kapos” Makašānu pagastā. *Senatne un Māksla*, Nr. 2. Rīga: Pieminekļu valdes izdevniecība, 25–46.
- Tvauri, A., 2012. *The Migration period, pre-viking ages, and Viking Ages in Estonia.* Tartu: Tartu Univerity press.
- Vasks, A., 1991. *Keramika epokhi pozdnei bronzy i rannego zheleza Latvii.* Rīga: Zinatne.

MAKAŠĀNI SALENIEKI BURIAL GROUND: TYPES AND CHRONOLOGY OF BURIALS

BAIBA JANSONE

BA in history, collection keeper at the National History Museum of Latvia

Email: b.jansone@inbox.lv

ABSTRACT

The paper explores the construction of burial mounds and stone graves in Makašāni Salenieki burial ground. The author has specified the chronology of the burial ground on the basis of the found artefacts.

The paper is based on the reports of the archaeological excavations directed by Francis Balodis and Rauls Šnore. The reports were based on the materials that were obtained during the said excavations. The amendments to the chronology have been made using analogies of the artefacts that have been found in other burial mounds and tarand graves in Latvia and Estonia.

Conclusion can be drawn that there is not sufficient evidence to confirm the theory of evolution from burial mounds to tarand graves in the respective burial ground that had been put forward by F. Balodis and R. Šnore.

Key words: Makašāni Salenieki burial ground; archaeology; burial mound, tarand grave, early Iron Age

Summary

Makašāni Salenieki burial ground is an early Iron Age burial ground, in which the deceased had been buried in burial mounds and stone graves. The burial ground has been fully examined. The first archaeological excavation in the burial ground took place in 1926 under the direction of Francis Balodis, in 1930–1932 and 1935 followed by fieldwork directed by Rauls Šnore. Both researchers suggested that the transition from burial mounds to tarand graves could be discerned in the burial ground. The hypothesis was put forward because of the different constructions of the burial mounds. At the burial mounds there were discovered ditches, rows of stones, stone chambers, wooden constructions and possible stone circles. Three tarand graves were identified in the burial ground. Because of the incompleteness of the excavation documents, it is not possible to establish with certainty whether the constructions really had been so vastly

different. For example, it cannot be excluded that the burial mounds with stone circles had contained stone chambers, which had been destroyed. It is also possible that the burial mounds had had stone circles on top of them that may have been destroyed before the excavations began. The examination of the layout of the stone graves allows deducing that the relevant constructions do not correspond to the definition of tarand graves, constituting almost a structureless formation of stones instead.

Based on the artefacts found during the excavations, the author has updated the chronology of the burial ground that allows answering the question whether the burial mounds were indeed formed before the tarand graves. Based on the artefacts the author has established that both constructions were formed at more or less the same time, but tarand graves were used for a longer period of time.

DAUGAVPILS RŪPNĪCAS “ELEKTROINSTRUMENTS” VĒSTURE LATVIJAS NACIONĀLĀ ARHĪVA DAUGAVPILS ZONĀLĀ VALSTS ARHĪVA DOKUMENTOS (1949–1954)

SERGEJS KUZMINS

Bc. hist., Daugavpils Universitātes Humanitāras fakultātes
vēstures maģistra studiju programmas II kursa students
E-pasts: sergejs.kuzmins@du.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā sniegts ieskats Daugavpils rūpnīcas “Elektroinstruments” (kopš 1991. gada – akciju sabiedrība “DAUer”) izveides un darbības vēsturē. Balstoties uz Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva (turpmāk LNA–DZVA) 866. fonda “Akciju sabiedrība “DAUer”” materiāliem, tiek aplūkota rūpnīcas darbība tās pirmajos piecos pastāvēšanas gados (1949–1954) – izveides process, uzņēmuma administrācijas un štata komplektēšana, jauno strādnieku apmācīšana un dzīvesvietas nodrošināšana, ražotā produkcija. Papildus tiek apskatīti arī 866. fonda struktūra un dokumentu veidi. Raksta mērķis – apzināt šī fonda pieejamo dokumentu klāstu, aplūkot un raksturot padomju rūpniecības uzņēmumu dibināšanas procesu un darbību, izmantojot rūpnīcas “Elektroinstruments” piemēru, kura PSRS pastāvēšanas laikā bija viena no lielākajiem rūpniecības uzņēmumiem gan Daugavpilī, gan Latvijā.

Atslēgas vārdi: sovetizācija, padomju industrializācija, Daugavpils, rūpnīca, “Elektroinstruments”, strādnieki.

IEVADS

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas teritorijā, tai atkārtoti nonākot PSRS kontrolē, tika atsākts sovetizācijas process, kura laikā Latvijā tika īstenota padomju industrializācija, kas paredzēja smagās rūpniecības uzņēmumu celšanu un strādnieku pārceļošanu no citām Padomju Savienības teritorijām. 1945. gadā 22. martā Daugavpils strādnieku deputātu padomes

izpildkomitejā tika pieņemts lēmums par jaunu ražošanas uzņēmumu dibināšanu Daugavpilī (LNA-DZVA, 202-1-2, 40. lp.).

1946. gada 10. maijā Daugavpils pilsētas Plānu komisijas priekšsēdētājam Zavjalovam no Latvijas PSR Tautas komisāru padomes Valsts plāna komisijas tika atsūtīti norādījumi par tautsaimniecības atjaunošanas un attīstības piecgades plāna 1946.–1950. g. projekta izstrādāšanas kārtību. Piecgades plāns paredzēja palielināt strādnieku skaitu, kā arī paplašināt rūpniecību un fabriku izstrādājumus, pārveidot dažādus uzņēmumus un izveidot jaunus uzņēmumus (LNA-DZVA, 250-1-6, 102.–103. lp.).

1949. gadā Daugavpilī nodarbināto cilvēku skaits sasniedza 13 569 personas. No tām lielākais skaits – 4453 – strādāja tieši rūpniecības nozarē, 2597 – transporta uzņēmumos, 2147 – celtniecības organizācijās, 1333 – ārstniecības iestādēs, zemākais nodarbināto skaits bija izglītības iestādēs – vien 732. Kā liecina Daugavpils pilsētas Plānu komisijas izziņa (datēta ar 1949. gada 1. novembri) “Par Daugavpils pilsētas strādnieku un kalpotāju skaitu” (LNA-DZVA, 250-1-13, 139. lp.), 2307 cilvēki bija nodarbināti citās iestādēs, neprecizējot, kādās tieši.

Tā kā padomju varas pārstāvji bija iecerējuši palielināt saražoto elektroinstrumentu daudzumu, tad 1949. gada 12. maijā tika nolemts dibināt rūpniecību “Elektroinstrumenti” Daugavpilī. Ar laiku, rūpniecībai paplašinoties, jau pēc 1970. gada “Elektroinstrumenti” kļuva par vienu no lielākajiem uzņēmumiem Daugavpilī un Latvijā. “Elektroinstrumenta”, kā arī citu rūpniecību izveide ietekmēja jauno strādnieku ieplūdi Daugavpilī, tādējādi palielinot pilsētas iedzīvotāju skaitu. Līdzīgi šis process norisinājās visā Latvijas teritorijā, kur padomju industrializācijas laikā tika celtas rūpnīcas un citi uzņēmumi.

1949. gadā Latvijas pilsētās bija ieradušies 35 918 darba meklētāji. 1952. gadā iebraucēju skaits pilsētās sasniedza 93 204 personas. Turpmākajos gados migrantu skaits nemazinājās – tā 1953. gadā Latvijā ieradās 55 976 un 1954. gadā – 54 246 labākas dzīves un darba meklētāji (Riekstiņš 2007, 680–685). No 1946. līdz 1955. gadam Daugavpilī iebrauca vidēji 5–6 tūkstoši migrantu gadā, piemēram, 1950. gadā pilsētā ieradās 6069 cilvēki, 1955. gadā – 5532. Migrācija ietekmēja pilsētas iedzīvotāju skaita straujo pieaugumu. 1946. gadā Daugavpils iedzīvotāju skaits bija 22 587 cilvēki, bet jau 1955. gadā tas sasniedza atzīmi 58 600. Dabiskais pieaugums nespēja palielināt iedzīvotāju skaitu tādā tempā, jo, piemēram, 1950. gadā tā rezultātā iedzīvotāju skaits pieauga par 695, bet 1955. gadā par 835 cilvēkiem. Pēc Otrā pasaules kara Daugavpils iedzīvotāju etniskais sastāvs krasī mainījās. 20. gs. starpkaru periodā pilsētā dominēja latvieši, 1935. gadā veidojot 34% no iedzīvotāju kopskaita, bet 50. gados latviešu īpatsvars vairs bija tikai ap 13%. Tieši pretēji bija ar krieviem, kuru īpatsvars pilsētā 1935. gadā bija ap 20%, bet jau 50. gadu beigās tas veidoja 56% (Barkovska, Šteimanis 2005, 95–99).

Tāda plaša migrācija nodrošināja ar darbaspēku dažāda profila rūpniecības uzņēmumus. Sociālistiskās industrializācijas mērķis bija arī panākt, lai rūpniecības strādnieki veidotu "sociālistiskās sabiedrības vadošo šķiru" (Riekstiņš 2007, 718).

Padomju historiogrāfijā diezgan plašs darbu klāsts bija veltīts atsevišķiem rūpnīcas uzņēmumiem, to organizācijai un darbībai. Taču lielākoties šos darbus caurstrāvo ideoloģisks konteksts, kas vērsts uz to, lai rādītu padomju industrializācijas sasniegumus komunisma ceļšanā un strādnieku šķiras vēsturi. 20. gs. 60.–80. gados īpaši dominēja publikācijas, kuru uzmanības centrā bija rūpniecības attīstības sociālie aspekti – strādnieku profesionālās sagatavošanas un izglītības jautājumi, strādnieku piedalīšanās sociālistiskajā sacensībā u. c. (Ivanovs 2009, 194–195). Pēc valstiskās neatkarības atgūšanas 1991. gadā Latvijas teritorijā notikusi padomju industrializācija Latvijas vēsturnieku pētījumos aplūkota saistībā ar Latvijas teritorijas sovetizācijas procesiem, t. sk. darbinieku migrāciju.¹ Bet darbi, kas būtu veltīti konkrētiem padomju laika uzņēmumiem, nav plaši sastopami. Daugavpils vēstures kontekstā rūpniecības uzņēmumiem veltīti pētījumi vispār nav notikuši, bet tieši tādu uzņēmumu izveide ietekmēja pilsētas tālāko izaugsmi un to veidolu mūsdienās.

Raksts balstīts uz Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva 866. fondā "Akciju sabiedrība "DAUer"" uzkrātajiem dokumentiem, kā arī uz Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja materiāliem. Arhīva materiāli ļauj pētīt Latvijas historiogrāfijā aktuālos vēstures aspektus – sovetizācijas norisi, migrāciju utt. Šis raksts ir sākums turpmākajam pētījumam. Tieši tāpēc šajā rakstā tiks sniegts ieskats Daugavpils rūpnīcas "Elektroinstruments" vēsturē tā pirmo piecu gadu pastāvēšanas laikā.

IZMANTOTO ARHĪVA DOKUMENTU RAKSTUROJUMS

Strādājot ar padomju lietvedības dokumentiem, nepieciešams atcerēties, ka tos caurstrāvo partijas ideoloģiskās un politiskās nostādnes. Lietvedība tika radīta un veidota atbilstoši sociālistiskās valsts vajadzībām.

Plašu padomju sabiedrības vēstures avotu grupu veido uzņēmumu, iestāžu un organizāciju lietvedības dokumentu kopas. Arhīvniecības un avotmācības literatūrā sniegts padomju lietvedības raksturojums: "Dokumentu kā vēstures avotu nozīme tiek noteikta atkarībā no to lomas sabiedrības attīstībā un no zinātniski-vēsturiskās vērtības, tajos esošajām ziņām." (Skrinda 2005, 10)

Padomju lietvedībā var izšķirt sešas raksturīgākās dokumentācijas grupas (Danilevskii 1998, 572) atkarībā no funkcijām, kādas dokumenti pilda pārvaldē: 1) organizējošā (normatīvā) dokumentācija, ko veido nolikumi,

statūti, noteikumi un normatīvi, saistības, līgumi un darba vienošanās; 2) rīkojumu dokumentācija – tā bija nepieciešama, lai realizētu pārvaldes darbību, un tajā ietilpst lēmumi, rezolūcijas, pavēles, instrukcijas, cirkulāri, rīkojumi u. c. dokumentu veidi; 3) plānu (plānošanas) dokumentācija, kas radusies sociālisma apstākļos kā specifisks padomju dokumentācijas veids – darba plāni, projekti, programmas, tāmes, grafiki; 4) uzskaites dokumenti – anketas, kartītes, žurnāli, uzskaites grāmatas, reģistri, tarifi, kadastrī, bilances, tabeles u. tml., ar kuru palīdzību reģistrēts darbaspēks, iekārtas, produkcija, materiāli, izlietotās summas utt.; 5) kontroles dokumentācija, kas cieši saistīta ar uzskaiti, – revīziju un pārbaužu materiāli, slēdzieni, izziņas, reģistrācija un vienreizējie apskati; 6) atskaišu dokumentācija – atskaites par darbu, pārskati, ziņojumi, kopsavilkumi u. c.

Rūpnīca “Elektroinstruments” pastāvēja no 1949. līdz 1991. gadam, kad tā pārveidota par akciju sabiedrību “DAUer”, kas darbojās līdz uzņēmuma likvidācijai 2004. gadā. Uzņēmuma pastāvēšanas periodā uzkrātā dokumentācija glabājas LNA-DZVA 866. fondā “Akciju sabiedrība “DAUer””. Kopumā fondā ir 12 apraksti, 3312 lietas. 866. fonda pamatdarbības lietās iekļauta lietvedības dokumentācija, kas raksturīga visiem rūpniecības uzņēmumiem. Lielāko lietu skaitu rūpniecības uzņēmuma fondā veido personālsastāva dokumenti.

Rūpniecības uzņēmumu pamatdarbības dokumentāciju veido rūpnīcas statūti, nolikumi, kolektīvie līgumi; direktora pavēles ražošanas jautājumos un rīkojumi; rūpnīcas komitejas, tehniskās padomes un ražošanas apspriežu sēžu protokoli; apstiprinātie darba laiki, izcenojumu, izejvielu, materiālu, tehnoloģisko zaudējumu, patērētās elektroenerģijas un kurināmā normatīvie dokumenti; darba, ražošanas, tehniskie-finanšu plānošanas dokumenti (kvartālu, gada, piecgades, perspektīvie plāni); atskaites par pamatdarbības un produkcijas plāna izpildi, bilances; statistiskās atskaites; štatu saraksti un administratīvo-pārvaldes izdevumu tāmes; materiāli par jaunās tehnikas un tehnoloģiju ieviešanu (plāni, atskaites, protokoli, akti, slēdzieni); izgudrojumu un racionalizācijas priekšlikumu dokumenti (protokoli, aprēķini, plāni, atskaites); pabeigto celtniecības objektu ekspluatācijā pieņemšanas akti; akti par ražošanas procesā nelaimes gadījumos cietušajiem; rūpniecības produkcijas izcenojumi; kadru kvalifikācijas paaugstināšanas materiāli; nolikumi par strādnieku un kalpotāju prēmēšanu; darbinieku apbalvošanas materiāli; biedru tiesas materiāli; sociālistiskās sacensības organizēšanas materiāli (saistības, līgumi, rezultāti); tautas kontroles grupu materiāli; arodbiedrības komiteju materiāli.

Neraugoties uz apskatāmā fonda dokumentācijas plašo apjomu, pieejamā informācija nav pilnīga. Attiecībā uz rakstā apskatāmo laika posmu ir dokumenti, kas sniedz ziņas par darbiniekiem paredzamo māju celtniecību, to labiekārtošanu, dzīvokļu skaitu un to lielumu, bet nav liecību par

dzīvokļu sadali, par to, kādā veida tā tika veikta, kuriem darbiniekiem kādi dzīvokļi tika iedalīti. Viss, kas attiecas uz kadru sagatavošanu un darba organizēšanu, apskatāmajā fondā esošajās lietās ir aprakstīts diezgan detalizēti. Taču informācija, kas attiektos uz ārpusdarba aktivitātēm, piemēram, kultūras dzīvi līdz 1956. gadam, vispār neparādās (iespējams, tāda informācija atrodama dokumentos, kuri nav salasāmi sliktās kvalitātes dēļ). Tas var radīt grūtības noskaidrot jautājumus, kas saistīti ar rūpnīcas strādnieka veidola raksturojumu.

Vēl viena problēma ir konkrētā fonda dokumentu fiziskais stāvoklis. Pirmkārt, lielākā daļa dokumentu, kas datējami līdz 1960. gadam, ir rakstīti uz sliktas kvalitātes papīra, tāpēc teksts ar laiku pazūd. Tāpat grūtības rada arī tas, ka daudzi dokumenti ir rokrakstā, kas ne vienmēr ir salasāms, tāpēc informācija var būt nepilnīga.

RŪPNĪCAS "ELEKTROINSTRUMENTS" DIBINĀŠANA

1949. gada 12. maijā PSRS Ministru padome izdeva rīkojumu Nr. 140 par rūpnīcas "Elektroinstruments" dibināšanu Daugavpilī. Šajā dokumentā par oficiālo iemeslu bija minēta iecere paplašināt elektroinstrumentu ražošanu. PSRS Ministru padome saskaņā ar 1949. gada 7. maijā pieņemto lēmumu Nr. 1704 uzdeva PSRS Ministru padomes Valsts plāna komitejai ("Gosplan") kopā ar PSRS Celtniecības un ceļu mašīnbūves ministriju divu mēnešu laikā izveidot rūpnīcas nomenklatūru un ražošanas apjomu 1950. gadam (DNMM, inv. Nr. 24762/1).

Arhīva dokumenti liecina, ka 1949. gada 31. maijs ir oficiālais rūpnīcas izveides datums (LNA-DZVA, 866-3-1, 1. lp.). Saskaņā ar PSRS Celtniecības un ceļu mašīnbūves ministrijas rīkojumu Nr. 74-k Pāvels Mihaļovs tika iecelts par Daugavpils rūpnīcas "Elektroinstruments" direktoru (DNMM, inv. Nr. 3636). Lai varētu izmitināt rūpnīcas valdi, tai tika piešķirtas telpas tramvaju depo klubā. Minētā gada jūnijā sākās cilvēku pieņemšana darbā rūpnīcā. Sākumā tika nokomplektēti rūpnīcas štati. Tā 15. jūnijā kāds pilsonis Copins tika norīkots par rūpnīcas galveno inženieri. Par rūpnīcas iepirkumu/iegādes nodaļas vadītāju 15. jūnijā tika iecelts Konstantīns Feofilaktovs, kurš vēlāk kļuva par rūpnīcas direktora vietnieku. Par vecāko grāmatvedi no 17. jūnija kļuva Lūka Karpovs (LNA-DZVA, 866-3-1, 1. lp.).

Pēc arhīva dokumentos atrodamajām ziņām, saskaņā ar 1949. gada 20. jūlija Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu Daugavpils pilsētas darbaļaužu deputātu padomei bija jānodod 18,5 ha zemes pilsētas austrumu nomalē rūpnīcas izveidei. Šajā teritorijā pirms tam atradās Daugavpils psihiatriskās slimnīcas dezinfekcijas kamera kopā ar četrām koka ēkām, kas piederēja labošanas darbu kolonijai, un divām ķieģeļu celtnēm, kas pirms tam

piederēja Daugavpils graudu sagatavošanas birojam “Centrozagotzerno”² (LNA-DZVA, 866–9–1, 1.–2. lp.). Šajā lēmumā bija norādīta nepieciešamība veidot dzīvesvietas potenciālajiem rūpnīcas strādniekiem. 1949. gadā 1. augustā sākās ķieģeļu ēku pielāgošana rūpnīcas vajadzībām. Viena ēka pārtapa par garāžu un otra – par telpu, kur bija izveidoti mehāniskais, preses, liešanas, montāžas, instrumentu, remonta cehs un citi cehi. Koka ēkas tika nodotas rūpnīcas pārvaldei, ķīmiskās un elektrotehniskās laboratorijas izveidei un noliktavai. Jau 1950. gada pirmajā kvartālā visās ēkās bija pabeigti remontdarbi un daļēji samontētas iekārtas – kopskaitā 27. “Elektroinstrumenta” pārvalde un administrācija pārbrauca no tramvaju depo uz rūpnīcas teritoriju (DNMM, inv. Nr. 961, 2. lpp.). Joprojām nebija izveidotas rūpnīcai svarīgās nodaļas – tehniskā, plānošanas, ražošanas, darba un algas nodaļa. Tāpat vakantas bija arī divas amata vietas – galvenā mehāniķa un enerģētiķa. Minētie apstākļi radīja noteiktas grūtības ražošanas procesa uzsākšanā. Problēma bija arī darbaspēka trūkums. Pati rūpnīca varēja sagatavot strādniekus Daugavpili organizētās fabrikas–rūpniecības apmācības skolās³, kur mācībspēki bija jau strādājošie rūpnīcas darbinieki. Tā 1949. gadā tika apmācīti un pieņemti darbā 18 cilvēki. Vēl viens veids, kā tikt pie kvalificētiem darbiniekiem, bija pieprasīt tos PSRS Būvniecības un ceļu mašīnbūves ministrijas Galvenajā pārvaldē (DNMM, inv. Nr. 960, 4. lpp.).

Spriežot pēc arhīvā esošajiem dokumentiem, “Elektroinstrumenta” rūpnīcā pirmajos darbības gados notika zināma kadru mainība. Uz to norāda rūpnīcas direktora rīkojumi. Stājoties darbā, katram strādniekam tika dots vienu mēnesi ilgs pārbaudes laiks. Jau savā pirmajā pastāvēšanas pusgadā (1949. gada 17. jūnijs – 1950. gada 1. janvāris) rūpnīcā pieņemti 118 darbinieki, no tiem dažādu iemeslu dēļ no darba tika atlaisti 18 (LNA-DZVA, 866–3–1, 1.–32. lp.; LNA-DZVA, 866–3–2, 1.–28. lp.). Tā ar 1949. gada 16. jūnija rīkojumu par noliktavas vadītāju pieņēma pilsoni S. Barausivu, kuru jau 13. jūlijā ar direktora rīkojumu atlaida no darba, jo “neizturējis pārbaudes laiku” (LNA-DZVA, 866–3–1, 3. lp.). Līdzīgi 27. jūlijā no darba rūpnīcā kā neatbilstošs savam amatam atbrīvots P. Tonkovs, kurš darba gaitas bija sācis 16. jūlijā kā noliktavas vadītājs (LNA-DZVA, 866–3–1, 6. lp.). Pieminams vēl viens gadījums, kad darbinieks V. Kučera vienā un tajā pašā dienā – 26. augustā – pieņemts un arī atlaists no darba (LNA-DZVA, 866–3–1, 12. lp.). Tas notika pēc paša darbinieka vēlēšanās sakarā ar pāriešanu citā darbā. Līdzīgi arī darbinieks S. Labudš (*Лабушь*), kas stājās darbā, lai veiktu vecākā ekonomista pienākumus, tika atlaists vienā un tajā pašā dienā – 10. septembrī, jo “neizturēja pārbaudes laiku” (LNA-DZVA, 866–3–1, 14. lp.). Bija vēl viens savāds rīkojums, kad darbinieks V. Aleksejenko, kurš kopš 22. augusta strādāja rūpnīcas caurlaides birojā, 2. septembrī tika atlaists. 2. septembra rīkojumā par

atlaišanu kā pamatojums minēts tas, ka viņš nav izturējis pārbaudes laiku. Bet 3. septembrī sekoja jauns rīkojums, kurā par darba attiecību pārtraukšanas iemeslu minēta darbinieka Aleksejenko paša vēlēšanās (LNA-DZVA, 866-3-1, 12. lp.). Autors redz divus iemeslus divu dažādu rīkojumu izdošanai: 1) darbinieks spēja vienoties ar darba devēju par iemesla maiņu vai 2) labota iepriekšējā rīkojumā pieļautā kļūda. Kā vēl viens darba attiecību pārtraukšanas iemesls ir nekvalitatīva darba izpilde. Ar šādu ierakstu atbrīvots darbinieks I. Jeļestratovs 1949. gada 9. decembrī (LNA-DZVA, 866-3-2, 18. lp.). Kā redzams, vairāki atlaistie darbinieki nebija nostrādājuši pat vienu mēnesi.

Dokumenti liecina, ka 1949. gada beigās rūpnīcā, neskaitot valdi un administrāciju, strādāja 78 cilvēki. No tiem 65 bija celtnieki (namdari, mūrnieki, jumiķi u. c.), 8 remontstrādnieki-atslēdznieki, 5 virpotāji (DNMM, inv. Nr. 960, 5. lpp.). Saskaņā ar 1949. gada 29. novembra direktora rīkojumu rūpnīcā bija jāstrādā no plkst. 9.00 līdz 18.00 ar pusdienu pārtraukumu no plkst. 13.00 līdz 14.00 (LNA-DZVA, 866-3-2, 14. lp.).

RŪPNĪCAS ATTĪSTĪBA (1950-1954)

Neskatoties uz dažādām grūtībām, jau no 1950. gada sākuma rūpnīca "Elektroinstruments" sāka ražot metāla elektrourbjus "U 294", togad kopumā saražojot 890 vienības. Rūpnīcā tika izstrādāti arī universāli slīpēšanas instrumenti. 1950. gada otrajā pusē rūpnīcā samontēja un nodeva ekspluatācijā 136 iekārtas. Rūpnīcai uzcēla elektrostaciju, kas apgādāja to ar elektroenerģiju (LNA-DZVA, 866-9-2, 26. lp.). Gada sākumā rūpnīcā "Elektroinstruments", neskaitot administrāciju, kopumā strādāja 93 cilvēki – 64 strādnieki, 17 inženieri un tehniķi, kā arī 12 apkalpojošā personāla darbinieki (LNA-DZVA, 866-2-1, 4.-5. lp.).

Darbinieku skaits turpināja pieaugt, taču pastāvēja speciālistu trūkums. Tāpēc uz rūpnīcu tika sūtīti speciālisti gan no Rīgas, gan no citām PSRS pilsētām.

1950. gadā rūpnīcā bija pieņemti darbā 114 kvalificēti darbinieki – 30 no tiem bija amatniecības vai dzelzceļa tehnikuma absolventi, 42 sagatavoti rūpnīcā, bet 42 pieņemtie darbinieki, kā atzīmēts dokumentos, nepieciešamo kvalifikāciju bija ieguvuši citur. Kā norādīts dokumentos, 13 pieņemtie darbinieki pārtrauca darba attiecības, jo bija ieguvuši citu profesiju (LVA DZVA, 866-2-1, 65. lp.). No minētajiem darbiniekiem 30 bija atsūtīti no Rīgas. Pieņemtie darbinieki, kas izglītību bija ieguvuši citur, tika nosūtīti uz rūpnīcu no dažām PSRS republikām, pārsvarā no Krievijas, Baltkrievijas un Ukrainas. Rūpnīcas administrācijā amatus galvenokārt ieņēma darbinieki, kas bija atbraukuši no Maskavas un Ļeņingradas.

50. gadu sākumā rūpnīcas “Elektroinstruments” galvenais mehāniķis bija I. Širokovs, kurš bija pārcelts uz Daugavpili no Gurjevas (mūsdienās Atirau, Kazahstāna). Viņa iepriekšējā darbavieta bija Kazahijas PSR Naftas rūpniecības ministrija Gurjevā, bet jau 1950. gada martā viņš ieņēma Daugavpils rūpnīcas galvenā inženiera amatu. Maskaviete L. Meņšikova bija pieņemta darbā par tehniskās nodaļas inženieri. Ļeņingradietis V. Popovs kļuva par rūpnīcas “Elektroinstruments” tehniskās nodaļas inženieri un neilgi pēc tam tika paaugstināts amatā, kļūstot par tehniskās nodaļas vecāko inženieri. V. Popovs iepriekš strādājis Ļeņingradas Industriālajā institūtā. N. Murhatovs no Maskavas Aviācijas institūta rūpnīcā tika pieņemts darbā par inženieri mehāniķi (LVA DZVA, 866–2–1, 29. lp.).

Šo sarakstu var turpināt. A. Širšovs no Arhangeļskas (Krievija) pieņemts darbā par ceha meistarū eksperimentālajā cehā; J. Šķilters no Kolpinas (Krievija) kļuva par ceha meistarū remontu mehāniskajā cehā; rīdnieks J. Gagens ieņēma celtniecības meistarū amatu kapitālbūvniecības nodaļā; N. Pļeščs (pilsēta nav norādīta, Krievija) pieņemts par kapitālbūvniecības nodaļas priekšnieku; N. Čartihovičs no Rīgas sāka strādāt par virpotāju instrumentālajā cehā; N. Jeļskijs un V. Molišenko no Mogiļevas (Baltkrievija) pieņemti par ceha meistariem eksperimentālā cehā; L. Maskats (dzīvesvieta pirms atbraukšanas nav norādīta) strādāja par ceha meistarū, un A. Kuzmenko no Novosibirskas (Krievija) bija konstruktors rasētājs būvniecības kadru nodaļā; V. Zubovičs no Mogiļevas pieņemts par ceha meistarū galvaniskajā cehā⁴ (LVA DZVA, 866–2–1, 5–30. lp.).

1950. gada martā sakarā ar jauno speciālistu sadali darbam rūpnīcā tika nosūtīti vēl septiņi darbinieki: 2 no Ļeņingradas, 2 no Mogiļevas, 1 no Dņepropetrovskas. Viņi strādāja tehniķa amatā. Šajā skaitā ietilpstošajiem vēl 2 inženieriem tehnologiem nav norādīta izceļošanas vieta (LVA DZVA, 866–2–1, 18. lp.).

Piecu gadu laikā gan strādnieku, gan speciālistu skaits strauji palielinājās.

1. tabula. Rūpnīcas “Elektroinstruments” cehu strādnieku un speciālistu skaits 1950.–1955. gada sākumā*

Gada sākumā	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Strādnieki	64	121	132	379	444	495
Diplomēti inženieri	–	–	11	10	14	22
Diplomēti tehniķi	–	–	13	20	18	25
Kopā	64	121	156	409	476	542

* LVA-DZVA, 866–2–1, 5.–340. lp.

Palielinoties tādu rūpnīcas strādnieku skaitam, kuri pārsvarā bija atbraucēji gan no Rīgas, gan citām padomju republikām, bija nepieciešams sagādāt viņiem dzīvesvietas. Tāpēc jau 1949. gada 1. oktobrī sākās rūpnīcas dzīvojamās mājas celtniecība, kura bija pabeigta 1950. gada 14. decembrī. Dzīvojamā māja, kuras platība bija 926,96 m², deva pajumti 118 darbiniekiem (LNA-DZVA, 866-9-2, 1.-2. lp.).

Paplašinot rūpnīcu, 1951. gadā sāka būvēt divus palaišanas objektus – liešanas un katlu cehu. Saskaņā ar plānu abu cehu kopējai platībai bija jābūt 1000 m². Iepriekš izveidotie mazie cehi – mehāniskā, preses, liešanas, montāžas, instrumentu, remonta – tika reorganizēti vienā mehāniskās montāžas cehā. Rūpnīca sāka izlaist jaunu izstrādājumu – universālu montāžas instrumentu U-95. 1952. gadā ekspluatācijā tika nodota vēl aptuveni 3600 m² liela ražošanas platība (LNA-DZVA, 866-9-2, 42.-43. lp.).

Neskatoties uz rūpnīcas attīstību un izaugsmi, "Elektroinstrumenta" pārvaldes ēku uzcēla tikai 1955. gadā (DNMM, inv. Nr. 24762/1). Tobrīd kopējā rūpnīcas platība bija 6376 m². Galvenais korpuss aizņēma 2886 m², liešanas cehs – 752 m², papildu cehu korpuss – 2038 m², mazie cehi ar rūpnīcas katlu – 700 m² (LNA-DZVA, 866-9-2, 98.-105. lp.; DNMM, inv. Nr. 961, 4. lpp.).

Kopš 1951. gada strādnieku sagatavošana pārsvarā notika tieši rūpnīcā. Apmācība ilga aptuveni 3-4 mēnešus. Strādnieks, kurš to veiksmīgi izgāja, stājās darbā. 1952. gadā rūpnīca sagatavoja 120 mācekļus. 1951. gadā rūpnīcā strādāja 64 VĻKJS locekļi. Lai darbam rūpnīcā vairāk piesaistītu jaunatni, tika izveidotas divas komjauniešu brigādes, kurās kopā bija ap 40 cilvēku (DNMM, inv. Nr. 960, 8. lpp.).

Papildus strādnieku apmācībām, sākot ar 1952. gada 7. februāri, pēc direktora vietnieka I. Širokova 5. februāra rīkojuma, pamatojoties uz Daugavpils strādnieku deputātu padomes izpildkomitejas 1952. gada 31. janvāra norādēm, rūpnīcā ieviesa nodarbības "Gatavs sanitārajai aizsardzībai". Strādniekiem tās vajadzēja apmeklēt reizi nedēļā pēc plkst. 17.00 (LNA-DZVA, 866-1-1, 45. lp.). Par nodarbību pasniedzēju norīkoja feldšeri Ovčarenko. Turklāt tika norādīts, ka nodarbību laikā klausītājus nedrīkst traucēt un piesaistīt citiem sabiedriskajiem darbiem.

1952. gada 24. martā rūpnīcā, pamatojoties uz Daugavpils strādnieku deputātu padomes izpildkomitejas 1952. gada 10. marta lēmumu Nr. 10, ieviesa darba grafiku. Tas noteica, ka rūpnīcas pirmā maiņa strādā no plkst. 7.30 līdz 16.00 ar pusdienu pārtraukumu no plkst. 11.30 līdz 12.00; otrā maiņa – no plkst. 16.00 līdz 00.30 ar pārtraukumu no plkst. 20.00 līdz 20.30; trešā maiņa no plkst. 00.30 līdz 7.30 bez pusdienu pārtraukuma. Rūpnīcas pārvaldes darbalaiks – no plkst. 8.30 līdz 17.00 ar pusdienu pārtraukumu no plkst. 12.30 līdz 13.00 (LNA-DZVA, 866-1-1, 50. lp.).

Arhīvā esošie dokumenti diemžēl nesniedz ziņas par rūpnīcas darbinieku algu līdz 1953. gadam, tāpēc nevar zināt, vai notika atalgojuma izmaiņas saistībā ar 1952. gada ieviesto darba grafiku. Bet kopumā darba alga no 1953. līdz 1955. gadam bija nemainīga.

2. tabula. Rūpnīcas administrācijas darbinieku algas 1953. gadā*

Amats	Mēnešalga (rubļos)
Ceha priekšnieks	1300/1200
Vecākais meistars	980
Meistars, kontroles meistars, plānošanas biroja priekšnieks, dispečers, inženieris tehnologs, inženieris normētājs	880
Ekonomists	750
Grāmatvedis	700
Tabeles sastādītājs	500
Administratīvo telpu apkopēja	310

* LVA-DZVA, 866-4-1, 1.-3. lp.

3. tabula. Rūpnīcas cehu darbinieku algas 1953. gadā*

Amats	Algas likme (rubļos stundā)	Vidējais stundu skaits mēnesī	Vidējā alga mēnesī
Noliktavas pārzinis, vecākais kontrolieris	3,12	205	640
Noliktavas darbinieks, kontrolieris, atslēdznieks	2,70	205	553,5
Elektromontieris, atklūdotājs	2,33	205	477,65
Palīgstrādnieks	1,30	205	266,5
Rūpniecības cehu apkopēja	1,56	205	319,8

* LVA-DZVA, 866-4-1, 10. lp.

Jauns darba grafiks ar trim maiņām sekmēja produkcijas palielināšanos un izstrādājumu sortimenta paplašināšanos. 1952. gadā rūpnīcas produkcijas klāstu papildināja strāvas frekvences pārveidotājs I-75A, 1953. gadā – elektroēvele I-24A, 1954. gadā – elektrožāģis I-78 un elektrourbis I-74A, 1955. gadā – asināšanas aparāts. Kopējais izstrādājumu skaits 1955. gadā sasniedza 53 212 iekārtas (DNMM, inv. Nr. 24762/1) un turpināja pieaugt

arī turpmākajos gados. Pieaugot ražotās produkcijas daudzveidībai, rūpnīcā ieviesa jaunas tehnoloģijas. No 1953. gada sāka izmantot plastmasu, kura aizvietoja koku un metālu. Bet jaunas liešanas metodes izmantošana zem spiediena ļāva samazināt alumīnija (kas bija diezgan dārgs metāls) lietošanu par 20% un uzlabot izstrādājumu kvalitāti (DNMM, inv. Nr. 961, 4. lpp.).

Jau 50. gadu beigās Daugavpils rūpnīca "Elektroinstruments" savu produkciju – urbjus, zāģus, slīpējamās mašīnas, kaltus, ēveles, uzasināšanas darbgaldus, āmurus u. c. – piegādāja PSRS rūpnīcām un jaunceltnēm, kā arī sūtīja to uz Kubu, Argentīnu, vairākām Āfrikas un Āzijas sociālistiskajām valstīm – Ķīnu, Mongoliju, kā arī uz Indiju (Iakub 2002, 72) un citām valstīm, kuru politisko režīmu atbalstīja Padomju Savienība.

SECINĀJUMI

Daugavpils kā Latvijas teritorija pēckara desmitgadē (1944–1954) piedzīvoja būtiskas izmaiņas, ko noteica kārtējā politiskās sistēmas maiņa. Atsākoties sovietizācijas procesiem, viena no tās izpausmēm, t. s. padomju industrializācija, veicināja jaunu rūpniecības uzņēmumu celtniecību, kas savukārt bija cieši saistīta ar strādnieku migrāciju no pārējām padomju republikām. Viens no tādiem jaunajiem uzņēmumiem pilsētā bija rūpnīca "Elektroinstruments", kas dibināta 1949. gadā.

Rakstā apskatāmajā laika posmā dokumenti sniedz ziņas par rūpnīcas dibināšanu, ražošanas sākumu, ražošanas produkciju, kadru sagatavošanu un darba organizēšanu, darbiniekiem paredzamo māju celtniecību, to labiekārtošanu.

Rūpnīca sākusi ražošanu 1950. gadā. Galvenie ražojumi bija elektroinstrumenti metāla un koka apstrādei, kā arī instrumenti celtniecības un montāžas darbiem. Pirmos trīs gadus uzņēmumam bija kvalificētu strādnieku trūkums. Pirmajā pastāvēšanas pusgadā novērojama rūpnīcas kadru mainība, kad no kopējā pieņemto darbinieku skaita 15% pameta darbu, galvenokārt neizturot pārbaudes laiku.

Katru gadu pieauga gan rūpnīcas platība, gan jauno cehu izveide un ražojumu izstrāde. Pirmo piecu darbības gadu laikā strādnieku skaits, neskaitot diplomētus speciālistus, rūpnīcas cehos palielinājās vairāk nekā 7 reizes, 1950. gadā bija 64 strādnieki, 1955. gada sākumā – 495, un kopš 1952. gada uzņēmumā strādāja arī diplomētie darbinieki.

Bet ar to rūpnīcas izaugsme nebeidzās, turpināja pieaugt gan darbinieku skaits, kas bija saistīts ar masveida darbaspēka pieplūdumu no citām Padomju Savienības republikām, un tas savukārt ietekmēja arī jauno dzīvojamo rajonu izaugsmi Daugavpilī.

Noslēgumā autors iezīmē vairākus turpmākās pētniecības virzienus. Pirmais no tiem – rūpnīcas izaugsmes ietekme uz Daugavpils pilsētvides attīstību. Otrais virziens, paplašinot izmantotās avotu grupas ar padomju okupācijas laikā izdotās reģionālās un republikāniskās preses materiāliem, skar komunikācijas jomu – kā rūpnīca pozicionēta medijos. Trešais virziens – rūpnīcas strādnieku sociālais portrets.

SAĪSINĀJUMI

DNMM – Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzejs

LNA-DZVA – Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais valsts arhīvs

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

VĻKJS – Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

AVOTI

Daugavpils strādnieku deputātu padomes izpildkomitejas protokols Nr. 1, 30.06.1945. – LNA-DZVA, 202–1–2, 40. lp.

Obiasnitel'naia zapiska k sostavleniiu 5-ti letnego plana na 4-iu Piatiletku po gorodu Daugavpils Latviiskoi SSR – LNA-DZVA, 250–1–6, 102.–103. lp.

Spravka o chislenosti rabochikh i sluzhashchikh gor. Daugavpils – LNA-DZVA, 250–1–13, 139. lp.

Prikazi direktora zavoda – LNA-DZVA, 866–1–1.

Godovie onchety po tekuchesti rabochei sily, podgotovki kadrov, dvizheniia specialistov s vysshem, srednim special'nym obrazovaniem – LVA-DZVA, 866–2–1.

Prikazy po lichnomu sostavu zavoda “Elektroinstrument” – LNA-DZVA, 866–3–1.

Prikazy po lichnomu sostavu zavoda “Elektroinstrument” – LNA-DZVA, 866–3–2.

Shtatnye raspisaniia – LVA-DZVA, 866–4–1.

Protokoly i akty ob otvode zemel'nogo uchastka dlia stroitel'stva – LNA-DZVA, 866–9–1.

Otchety o zakliuchitel'nom str-ve i akty o prieme v ekspuataciiu promysh. otdelov – LNA-DZVA, 866–9–2.

Prospekt reklamnyi k 40-letiiu zavoda “Elektroinstrument”. Daugavpils 1989 – DNMM, inv. Nr. 24762/1.

Pavēle Nr. 74-k par Pāvels Mihaļovs iecelšanu darbā par direktoru Daugavpils rūpnīcā “Elektroinstruments”. Maskava, 31.05.1949. – DNMM, inv. Nr. 3636.

Istoricheskaia spravka. Kak stroilsia i razvivalsia zavod “Elektroinstrument” (do 1976. g.) – DNMM, inv. Nr. 960, 4. lpp.

Spravochnyi material. Zavodu “Elektroinstrument” – 25. – DNMM, inv. Nr. 961, 2. lpp.

LITERĀTŪRA

Barkovska, G., Šteimanis, J., 2005. *Daugavpils vēstures lappuses*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.

- Danilevskii, I., Kabanov, V., Medushevskaia, O., Rumianceva, M., 1998. *Istochnikovedeniie: Teoriia. Istorii. Metod. Istochniki Rossiiskoi istorii*. Moskva: Rossiisk. Gos. Gumanit. Un-t.
- Iakub, Z., 2002. Gorod Daugavpils. *Khronologicheskii obzor 1275–2001*. Daugavpils: A. K. A.
- Ivanovs, A., 2009. Latvijas vēsture 20. gadsimta 60.–80. gadu vidū: izpētes gaita un rezultāti (historiogrāfisks apskats). Caune, A. (atb. red.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 188–241.
- Riekstiņš, J., 2007. Migrantu kolonizācija Latvijā, 1944. gads – 50. gadu vidus. Kļaviņa, S. (red.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 676–742.
- Skrinda, S., 2005. *Daugavpils zonālā valsts arhīva dokumentu (1944–1990) sistematizācija un raksturojums*. Daugavpils Universitāte.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Skat., piem., Riekstiņš, J., 2007. Migrantu kolonizācija Latvijā, 1944. gads – 50. gadu vidus. Kļaviņa, S. (red.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 676–742; Strods, H., 2007. Latvijas sovietizācija (1944–1959). Caune, A. (atb. red.). *Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Oberlenders, E., 2007. Sovietizācijas instrumenti 1939./40. gadā un pēc 1944./45. gada. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ² Šeit minētās celtnes bija noliktavas, kur tika glabāti graudi.
- ³ Fabrikas–rūpniecības apmācības skola (krievu valodā – *shkola FZO (fabrichno-zavodskogo obucheniia)*) – zemākas kārtas tehniskās skolas veids, kas pastāvēja PSRS no 1940. līdz 1963. gadam. Apmācības ilga 6 mēnešus. Daugavpili tādā iestādē gatavoja strādniekus pilsētā esošajiem rūpnīcas uzņēmumiem, t. sk. arī "Elektroinstrumenta" rūpnīcai.
- ⁴ Galvaniskais cehs – telpa vai telpas daļa ar galvanizācijas iekārtām (kas ļauj iegūt strāvu no ķīmiskām reakcijām), kuras paredzētas elektrotehnisko procesu veikšanai.

THE HISTORY OF DAUGAVPILS ENTERPRISE “ELEKTROINSTRUMENTS” (1949–1954) IN ARCHIVAL DOCUMENTS OF DAUGAVPILS REGIONAL ARCHIVES (NATIONAL ARCHIVES OF LATVIA)

SERGEJS KUZMINS

BA in History,

MA history student at the Faculty of Humanities, University of Daugavpils

E-mail: *sergejs.kuzmins@du.lv*

ABSTRACT

The paper provides an insight into the history of the creation and operation of Daugavpils enterprise “Elektroinstruments”. Based on the materials of record group No. 866 “Joint Stock Company “DAUer”” preserved at Daugavpils Regional Archives (a subdivision of the newly formed National Archives of Latvia, hereinafter LNA DZVA), the paper analyses the work of the enterprise during the first five years of its operation (1949–1954) addressing such aspects as the process of the foundation, administration and staff, training of new staff members and their accommodation, as well as issues related to the production process. In addition, the author offers an overview of the composition of the record group No. 866 and the main types of documents contained therein. The paper aims to achieve the following tasks: to identify and evaluate the range of documents related to the topic of the paper, to chart the process of the establishment and operation of a Soviet industrial enterprise (through a case study of “Elektroinstruments”, which was one of the largest industrial enterprises in Daugavpils and Latvia in general during the Soviet rule).

Key words: Sovietization, “Soviet industrialization”, Daugavpils, enterprise, “Elektroinstruments”, workers

SUMMARY

After the Second World War, the Sovietization process was re-launched in Latvia, which included the implementation of the so-called “Soviet industrialization”. It meant the creation of large industrial enterprises and an influx of workers from other parts of the Soviet Union. On March 22, 1945, Daugavpils City Executive Committee decided to establish new

manufacturing enterprises in Daugavpils. In 1949, one of the new metal processing enterprises – “Elektroinstruments” was established; it operated until 1991 and was one of the biggest enterprises of this kind not only in Daugavpils, but in Latvia in general.

The aim of the paper is to provide an insight into the creation and operation of Daugavpils enterprise “Elektroinstruments” in the first five years of its operation. As a prime source of the paper documents pertaining to the enterprise “Elektroinstruments” (at present these records are preserved at Daugavpils Regional Archives – a subdivision of the newly formed National Archives of Latvia) have been used.

During the first three years of its operation, the enterprise faced certain problems due to a lack of qualified workers. However, in 1952, it hired 11 qualified engineers and 13 qualified technicians. In five years, from 1949 until 1954, the number of workers rose more than seven times. “Elektroinstruments” produced different kinds of electric tools. During the first two years of its operation, there was only one item on the production line, but later, thanks to the introduction of a new metal processing technique, the assortment of manufactured tools grew. The paper also describes the expansion of the enterprise during the five year period, addressing such aspects as timetable, wages, etc.

ATTIEKSME PRET GARĪGI SLIMAJIEM VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ LATVIJĀ (1941–1945): LIEPĀJAS SLIMNĪCAS PSIHIATRISKĀS UN NERVU NODAĻAS PIEMĒRS

ANNA NORVELE

Bc. hist., Liepājas muzeja filiāles "Liepāja okupāciju režīmos" vēsturniece

E-pasts: anna.norvele@liepaja.lv

ANOTĀCIJA

Šī pētījuma mērķis ir analizēt attieksmi pret garīgi slimajiem vācu okupācijas laikā Latvijā, par piemēru izmantojot Liepājas slimnīcas Psihiatrisko un nervu nodaļu. Rakstā aplūkota Liepājas slimnīcas Psihiatriskās un nervu nodaļas darbība pirms Otrā pasaules kara, pievēršot uzmanību tās attīstības tendencēm; skatīta nodaļas darbība Otrā pasaules kara sākumā un pirmās padomju okupācijas laikā (1940–1941), vērtējot kara ietekmi uz nodaļas darbību; analizēta ebreju izrakstīšana no nodaļas 1941. gada 6. augustā un šizofrēnijas un demences pacientu slepkavošanas akcija 1942. gada 22. oktobrī, meklējot motivāciju nacistiskās okupācijas varas rīcībai un atklājot šīs akcijas ietekmi uz nodaļas darbību.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, holokausts, psihiatrija Latvijā, garīgi slimo pacientu iznīcināšana, Liepājas vēsture.

IEVADS

Nacistiskās Vācijas īstenotais holokausts ir plaši pētīta tēma, bet ir vairāki aspekti, kuros pētījumi vēl nepieciešami. Viens no tiem ir psihiatrisko kliniku pacientu iznīcināšana Trešajā reihā un tā okupētajās valstīs. Otrā pasaules kara laikā tika nogalināti 200 000–275 000 garīgi slimo cilvēku (Torrey, Yolken 2010, 26–32). Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945) arī Latvijā – Rīgā, Daugavpili, Jelgavā un Liepājā – notika represijas pret psihiatrijas kliniku pacientiem. Liepājā tās norisinājās

divreiz – 1941. gada 6. augustā, kad no nodaļas izrakstīja visus tur tobrīd esošos ebrejus, un 1942. gada 22. oktobrī, kad vācu Drošības policija aizveda un nošāva 39 nodaļas pacientus.

Garīgi slimo cilvēku iznīcināšana Latvijā ir salīdzinoši maz pētīta tēma. Vēsturniece Rudīte Viksne savā pētījumā (Viksne 2007) detalizēti aplūkojusi garīgi slimo cilvēku iznīcināšanu visā Latvijas teritorijā, galveno uzsvaru liekot uz lielajām valsts klīnikām Rīgā un Daugavpilī. Viņas pētījums ir līdz šim nozīmīgākais darbs par šo tēmu. Mazāk, bet tai pievērsušies arī psihiatrijas profesors Kaspars Tūters un medicīnas vēsturnieks Arnis Viksna (Tuters, Viksna 2006). Medicīnas vēsturniece Ieva Libiete, rakstot par psihiatrijas attīstību Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam, pievērsusies arī Otrā pasaules kara laikam un nacistiskajai okupācijai, lai analizētu, kā karš mainīja psihiatrijas attīstību Latvijā (Libiete 2014).

Salīdzinot ar pārējo valsti, par Liepāju saglabāties mazāk avotu. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk LNA-LVVA) glabājas Liepājas slimnīcas direktora rīkojumu grāmata 1941.–1943. gadam (LNA-LVVA, 2225–3–25), sarakste slimnīcas finanšu jautājumos 1940. gadā (LNA-LVVA, 2225–1–86), slimnīcas vadības sarakste ar Iekšlietu ģenerāldirekcijas Veselības departamentu (LNA-LVVA, P–1023–1–3, 37–38), Psihiatriskās nodaļas kara laika pacientu slimības vēstures (LNA-LVVA, 2515–1–63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100), nodaļas vadītāja Vernera Krauļa 1942. gadā veidotais pacientu saraksts (LNA-LVVA, 2515–1–63, 17–18), kā arī viņa personīgā lieta, kurā minētas detaļas par viņa atstādināšanu no darba Latvijas Universitātē un kļūšanu par Liepājas slimnīcas Psihiatriskās un nervu nodaļas vadītāju (turpmāk tekstā saukta arī par Psihiatrisko nodaļu) (LNA-LVVA, 7427–13–862, 44). 1933. gadā “Latvijas Ārstu Žurnālā” publicētais ziņojums par Liepājas slimnīcas Psihiatrisko un nervu nodaļu (Siberts, Jēkabsons 1933) sniedz informāciju par nodaļas darbību pirms kara, savukārt no 1945. gada 27. maija “Komunistā” publicētajām 15. (Psihiatriskās) nodaļas vecākās kopējas Annas Saukantes atmiņām (Grundmanis 1945, 2) var iegūt detaļas par konkrētu notikumu Otrā pasaules kara laikā – garīgi slimo pacientu nošaušanu 1942. gada 22. oktobrī.

Avoti sniedz trūcīgu informāciju par slimnīcas darbinieku un plašākas sabiedrības reakciju uz garīgi slimo pacientu nogalināšanu Liepājā. Annas Saukantes atmiņas ir vienīgās pieejamās, un tās ir publicētas padomju presē uzreiz pēc kara beigām, līdz ar to kalpojušas kā propagandas materiāls. Būdam nodaļas darbiniece attiecīgajā laikā, viņa zināja detaļas, kas citos avotos neparādās, tomēr citu atmiņu trūkums neļauj izvērtēt viņas interpretāciju par notikumiem. Saukantes atmiņās tiek pieminēti nogalināto pacientu tuvinieki, tomēr nevienā avotā neparādās viņu reakcija uz garīgi slimo

cilvēku iznīcināšanu Liepājā. Sarakste par nogalināšanas akciju Liepājā ir tikai oficiāla – starp Iekšlietu ģenerāldirekciju un Liepājas slimnīcu. Slimnīcas direktora rīkojumu grāmatā nav neviena rīkojuma, kas būtu saistīts ar Psihiatriskās nodaļas pacientu masveida izrakstīšanu vai nogalināšanu.

LIEPĀJAS SLIMNĪCAS PSIHIATRISKĀS UN NERVU NODAĻAS ATTĪSTĪBA LĪDZ OTRAJAM PASAULES KARAM

Latvijas teritorijā psihiatrijas uzplaukums sākās 19. gs. beigās un kulmināciju sasniedza 20. gs. 20. un 30. gados, kad, mainoties sabiedrības attieksmei pret psihiatriju un dzīves apstākļiem un kļūstot pieejamām jaunām ārstēšanas metodēm, auga pieprasījums pēc organizētas psihiatriskās aprūpes, tika apmācīti jaunie speciālisti un celtas jaunas psihiatriskās klīnikas – piemēram, Daugavpils psihiatriskā slimnīca 1933. gadā, un izveidota Psihiatriskā nodaļa Rīgas pilsētas II slimnīcā (Lībiete 2014, 24–28). Psihiatrijas attīstībā Liepājā vērojamas līdzīgas tendences.

Pēc Liepājas slimnīcas Psihiatriskās un nervu nodaļas ilggadējā vadītāja ārsta Haralda Ziberta (1886–1936) vērtējuma, garīgi slimo aprūpe Kurzemē laikā, kad tā ietilpa Krievijas impērijas sastāvā, bija nepietiekama un nesakārtota (Siberts, Jēkabsons 1933). 19. gs. otrajā pusē Liepājas pilsētas valde garīgi slimo aprūpi uzticēja pilsētas nespējnieku ārstam, un 1890. gadā šo amatu sāka pildīt Haralda Ziberta tēvs ārsts Kristians Ziberts (1859–1926). Pēc viņa iniciatīvas 1904. gadā Liepājas pilsētas slimnīcas teritorijā tika atvērta Psihiatriskā nodaļa. Lai gan nodaļas atvēršana vērtējama pozitīvi, tā jau drīz pēc atvēršanas bija pārpildīta un to visu laiku skāra finansējuma trūkums (Siberts, Jēkabsons 1933). Šīs tendences bija raksturīgas visai Latvijai, jo, mainoties sabiedrības attieksmei pret psihiatriju, auga pieprasījums pēc profesionālas aprūpes, un nozare to nespēja nodrošināt. Tāpat lielo pacientu skaitu radīja nesakārtota sociālā aprūpe (Lībiete 2014, 34–37).

1912. gadā nodaļas vadību pēc tēva nāves pārņēma Haralds Ziberts. Tāpat kā tēvs viņš bija studējis medicīnu Tērbatā un ieguvis doktora grādu psihiatrijā Vircburgas Universitātē Vācijā. Starp studijām abās universitātēs viņš apmēram gadu bija strādājis par ārsta Alberta Bēra asistentu Strenču slimnīcā. Pēc atgriešanās Liepājā viņš pārņēma tēva vadīto Psihiatrisko nodaļu, kurā strādāja līdz savai nāvei, vadot nodaļas pārbūvi, ieviešot jaunas ārstēšanas metodes un vadot zinātnisko darbību (Traģiskā ... 1936, 6). Haralds Ziberts piederēja pie Latvijas tālaika “jaunās paaudzes” psihiatriem – bija labi izglītots un ieinteresēts jaunās ārstēšanas metodēs. Viņa vadībā Liepājas slimnīcas Psihiatriskā nodaļa strauji attīstījās.

Visu gadsimta trešo dekādi tika meklēti risinājumi pārpildīto telpu problēmai, bet vienīgais iespējamais risinājums bija jaunu telpu būve. Pilsētas

valdei tam trūka līdzekļu, tāpēc tā pieņēma lēmumu nodaļas vajadzībām pārbūvēt bijušo kara lazareti. 1915. gadā celtā ēka nebija tam piemērota, bet līdzekļu joprojām trūka, tāpēc, būvniecībai noslēdzoties, ēkai joprojām bija būtiski trūkumi, piemēram, skaņu caurlaidība sienās. Tomēr tagad tajā, saskaņā ar 1938. gada veselības statistikas datiem, bija 70 gultasvietas, kas nebija gana – gada sākumā nodaļā ārstēja 78 cilvēkus, gada laikā tiem pienāca klāt 145 pacienti, bet gada beigās nodaļā atkal bija 78 pacienti (Tautas veselības ... 1939, 73).

Līdz ar pārbūvētajām telpām nodaļā radās iespēja īstenot savam laikam modernas ārstēšanas metodes. Agrākajā kurinātāja dzīvokli, kas atradās blakus nodaļas telpai un bija pieejams no diviem stāviem, tika iebūvētas speciālas vannas hidroterapijai. Sākot ar 1937. gadu, bija iespēja ārstēt ar insulīna šokiem¹ (Lībiete 2014, 126), bet daži pacienti ārstēti arī ar malārijas drudža terapiju² (Jāņa Druļļa ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–66, 113. lp.).

Daļa personāla (ārsta asistents un trīs medicīnas māsas) dzīvoja atsevišķi – nodalītos dzīvokļos nodaļas ēkā (Siberts, Jēkabsons 1933). Pārējais personāls (galvenokārt sanitāri un kalpones) dzīvoja ārpus slimnīcas. Vismaz daļa slimnieku palīdzēja personālam ikdienas darbos, piemēram, veicot uzkopšanas darbus vai strādājot virtuvē. Pēc pārbūves slimnīcas personāls cerēja pacientus nodarbināt arī dārza darbos (Siberts, Jēkabsons 1933). Kopumā šķiet, ka starp personālu, īpaši tehniskajiem darbiniekiem, un pacientiem veidojās specifiskas attiecības – abas grupas nebija strikti nošķirtas telpā, pavadīja kopā lielu dienas daļu un arī kopīgi veica dažādus ikdienas pienākumus. Tās joprojām bija profesionāļu un pacientu attiecības, un personālam bija jāsaskaras gan ar pacientu neuzticēšanos, gan agresijas gadījumiem, tomēr pacienti, kas nodaļā uzturējās ilgstoši vai atgriezās tur vairākas reizes, personālam bija labi pazīstami.

Haralds Ziberts 1936. gadā izdarīja pašnāvību ģimenes problēmu dēļ (Traģiskā ... 1936, 6). Pēc viņa līdz 1941. gadam nodaļu vadīja Kārlis Juvārs (Liepājas slimnīcas darbinieku ... 1941; LNA-LVVA, 2225–3–148, 3. lp.). Kopā ar Zibertu 1933. gadā kā štata asistents strādājis Kārlis Jēkabsons (Siberts, Jēkabsons 1933). No 1928. līdz 1931. gadam nodaļā par voluntārārstu³ strādājis Eliass (Iļja) Traubs, kas vēlāk kļuva par valsts darbinieku ārstu un pieņēma pacientus savā praksē Graudu ielā, Liepājā (Paziņojums ... 1930, 1). 1940. gadā viņš vadīja nodaļu Liepājas pilsētas poliklīnikā (Vietējā kronika 1940, 6). Kā ebrejs nošauts 1941. vai 1942. gadā vācu okupācijas laikā (Vatere 1997). No 1941. gada septembra par ārsti asistenti strādājusi Marta Puže (Liepājas slimnīcas rīkojumu ... 1941–1943; LNA-LVVA, 2225–3–25, 28. lp.). Viņas paraksts ir zem visām atzīmēm par 1942. gadā nošauto pacientu izņemšanu no slimnīcas (Liepājas slimnīcas psihiatriskās ... 1942; LNA-LVVA, 2515–1–77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88).

LIEPĀJAS SLIMNĪCAS PSIHIATRISKĀS UN NERVU NODAĻAS DARBĪBA OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ (1940–1945)

Sākoties Otrajam pasaules karam, Liepājas slimnīcas Psihiatriskā un nervu nodaļa turpināja darbu līdzīgi kā līdz tam. 1940. gadā tika mainīts nodaļas darbalaiks – no 8 uz 6 stundu darba dienu un ārstiem – no 8 uz 6,5 stundu darba dienu; līdzīgi darba stundas samazināja arī citās nodaļās (Galvenā ārsta vēstule ... 1940; LNA-LVVA, 2225–1–86, 69. lp.). Slimnīcai kopumā bija finansiālas problēmas, ko radīja neplānoti liels pacientu pieaugums, Liepājas trūcīgo, slimo ebreju palīdzības biedrības *Lina Hecedek* pievienošana pilsētas slimnīcai, akmeņogļu trūkums un mainītais darbalaiks (Ziņas par 1940. gada budžeta ... 1941; LNA-LVVA, 2225–1–86, 3. lp.). Spriežot pēc ierakstiem pacientu slimības vēsturēs, pacientu ikdienas dzīve būtiski nemainījās. Tomēr slimības vēstures liecina, ka karš ietekmēja vienas daļas pacientu garīgo veselību.

Padomju armija reizēm ievietoja nodaļā zema ranga karavīrus. 1940.–1941. gadā bija 3 šādi gadījumi. Tie bija cilvēki, kuriem, karojot Otrajā pasaules karā, parādījās tādi simptomi, kuru dēļ viņi vairs nebija piemēroti karadienestam, un nodaļā viņi tika ārstēti īslaicīgi. Dīvos gadījumos šie pacienti redzējuši halucinācijas (piem., Mamsina Adujela ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–63, 22.–28. lp.), viens no tiem – par pretinieku uzbrukum (Teodora Malachova ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–71, 67.–72. lp.). Trešais pacients ievietots nodaļā “uz gara spēju pārbaudi” (Vasilija Pirišova ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–73, 1.–8. lp.). Pēc nacistiskās okupācijas sākuma 1941. gada jūnijā Psihiatriskā nodaļa uzņēma vairākus cilvēkus, kuriem diagnosticēja “histērisku reakciju”, kas bija sākusies bumbu patversmēs un uzlidojumu laikā. Lielāko daļa no viņiem izrakstīja dažas dienas pēc uzņemšanas (Pacientu slimības ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–67, 76. lp.).

1941. gada vasarā nodaļa ieguva jaunu vadītāju – Verneru Krauli (1904–1944). Kraulis bija ievērojams psihiatrs pirmskara Latvijā, Latvijas Universitātes lektors un viens no eigēnikas kustības līderiem. Pirmās padomju okupācijas laikā (1940–1941) viņš iesaistījās padomju ārstu ardbiedrības izveidē un kļuva par tās priekšnieka biedru, kā arī ārstu ardbiedrības pārstāvi Tautas labklājības ministrijas Veselības padomē (Libiete 2014, 84–93). Drīz pēc nacistiskās okupācijas sākuma, 1941. gada jūlijā, viņš tika “uz visiem laikiem” atstādināts no darba Latvijas Universitātē (tobrīd Universitātē Rīgā) (Venera Krauļa ... 1941; LNA-LVVA, 7427–13–862, 44. lp.). Tūlīt pēc tam viņš ieradās Liepājā un vadīja Liepājas slimnīcas Psihiatrisko un nervu nodaļu līdz savai nāvei 1944. gadā (*Dr. med.* Venera Krauļa nekrologs ... 1944, 141).

EBREJU PACIENTI LIEPĀJAS SLIMNĪCAS PSIHIASTRISKAJĀ UN NERVU NODAĻĀ NACISTISKĀS OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Tāpat kā nacistiskajā Vācijā un pārējās tās okupētajās teritorijās, Latvijā notika garīgi slimo pacientu iznīcināšana gandrīz visās psihiatriskajās ārstniecības iestādēs. Liepājā nacistiskās okupācijas periodā (1941–1945) ar garīgi slimo pacientu iznīcināšanu saistāmi divi datumi – 1941. gada 6. augusts un 1942. gada 22. oktobris.

No okupācijas sākuma līdz apmēram vasaras vidum nodaļā joprojām uzņēma ebrejus. Dokumenti neliecina, ka personāls pret viņiem būtu izturējies kā citādi nekā pret citiem pacientiem. 1941. gada 6. augustā Liepājas slimnīcas Psihiatriskajā un nervu nodaļā atradās astoņi ebreju pacienti. Tajā dienā viņi visi tika izrakstīti. Visu astoņu pacientu slimības vēsturēs norādīts viens iemesls – “slimnīcas atbrīvošana no žīdu pacientiem” (Pacientu slimības vēstures ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76). Slimnīcas direktora rīkojumu grāmatā nav šāda rīkojuma (Liepājas slimnīcas direktora rīkojumu ... 1941–1943; LNA-LVVA, 2225–3–25, 27.–28. lp.), un arī citi avoti nesniedz informāciju par viņu tālāko likteni. Izrakstītie ebreji bija Zāra Cibelskis, Base Korts, Tema Kabačniks, Šmuels Mandelkorns, Broha Perchins, Cilla Šermanis, Mozus Veiners un Mozus Zakss (Pacientu slimības vēstures ... 1941; LNA-LVVA, 2515–1–63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76).

Zināms, ka 1941. gada augustā un septembrī citās Latvijas psihiatriskajās slimnīcās ebreju pacienti ir nošauti – Strenčos jūlijā vai augustā, Sarkankalna psihiatriskajā slimnīcā Rīgā 1. septembrī, Jelgavā 2. septembrī (Viksne 2007, 330–339). Tomēr daļa no Liepājas slimnīcas izrakstītajiem ebrejiem, šķiet, bija dzīvi vēl augusta beigās. Par to liecina vācu varas iestāžu veiktā tautas skaitīšana. Uz tautas skaitīšanas datiem un citiem avotiem ir balstīta holokausta pētnieka Edvarda Andersa un vēsturnieka Jura Dubrovska veidotā datubāze (Anders, Dubrovskis, www.liepajajews.org), kurā apkopota informācija par 1941. gada jūnijā Liepājā dzīvojošo ebreju likteni. Meklējot to ebreju vārdus, kas izrakstīti 6. augustā, var redzēt, ka daļa no viņiem neparādās tautas skaitīšanā, savukārt citi ir ieskaitīti kā dzīvojoši Liepājā (Anders, Dubrovskis, www.liepajajews.org).

Tautas skaitīšana Liepājā notika 1941. gada augusta beigās, un tās galvenais mērķis bija iegūt datus par iespējamu darbaspēku. Daļa no 6. augustā izrakstītajiem pacientiem parādās skaitīšanas datus, bet daļa ir pazudusi (tautas skaitīšana tika veikta dzīvesvietās, un pazudušie pacienti nodaļā bija uzturējušies ilgstoši – iespējams, pēc izrakstīšanas palikuši bez dzīvesvietas). Jāņem vērā arī tas, ka reizēm skaitīšanā iekļauti miruši cilvēki, kuru tuvinieki atteikušies pieņemt viņu nāves faktu (Anders, Dubrovskis 2003, 117–119).

DEMENCES UN ŠIZOFRĒNIJAS PACIENTU NOŠAUŠANA 1942. GADA 22. OKTOBRĪ

Historiogrāfijā ir ziņas, ka Liepājā un apkārtņē garīgi slimo iznīcināšana notikusi 1941. gada beigās vai 1942. gada sākumā, kā arī 1942. gada septembrī. Vēsturniece Rudīte Viksne izsaka iespējamību, ka septembrī nošautie 15–20 cilvēki bija ebreji (Viksne 2007, 340). Ja tā ir, šie cilvēki nenāca no Liepājas slimnīcas Psihiatriskās nodaļas. Šādas ziņas neparādās Annas Saukantes atmiņās vai sarakstē ar Veselības departamentu. Arī no pacientu slimības vēsturēm neko tādu nevar nojaust – izņemot 6. augustu un 22. oktobri, nav citu datumu, kad lielāka pacientu grupa būtu izrakstīta vai aizvesta vienā dienā. Turklāt 1942. gada septembrī ebreju pacientu Liepājas slimnīcā vairs nebija un arī augusta sākumā Psihiatriskajā nodaļā ārstējās tikai 8 ebreji, kas ir ievērojami mazāk nekā 15–20 nošautie. Iespējams, ka tie bijuši jebkuras tautības pacienti no citām slimnīcām vai nespējnieku patversmes – lai gan tām nav atsevišķu Psihiatrisko nodaļu, var pieņemt, ka garīgi slimi pacienti tomēr tajās bija, ņemot vērā Liepājas slimnīcas Psihiatriskās nodaļas ieilgušo problēmu ar pārpildītām gultasvietām.

1942. gada 22. oktobrī vācu Drošības policija no Liepājas slimnīcas Psihiatriskās un nervu nodaļas aizveda 39 pacientus – 14 vīriešus un 25 sievietes vecumā no 24 līdz 85 gadiem. Aizvestos pacientus vienoja diagnoze – šizofrēnija vai demence (izņemot vienu pacientu, kam diagnosticēta smadzeņu artēriju skleroze), bet ne etniskā piederība, reliģija vai vecums. Smago diagnožu dēļ šo pacientu cerības uz izārstēšanos vai uzlabojumu bija niecīgas, un, iespējams, tas bija iemesls, kāpēc viņus izraudzījās iznīcināšanai. Rudīte Viksne uzsver, ka Latvijā šīm akcijām bija galvenokārt praktiska nozīme – līdzekļu ietaupīšana un psihiatrisko slimnīcu telpu pārņemšana vērmahta vajadzībām. Tā kā nacistu pasaules skatījumā etniskās grupas okupētajā Austrumeiropā netika uzskatītas par āriešiem, rasu tīrības teorijai bija pakārtota nozīme šeit veiktajās akcijās (Viksne 2007, 341).

No tiem avotiem, kas saglabājušies par garīgi slimo pacientu iznīcināšanu Liepājā, var iegūt šādu notikumu gaitu: 1941. gada beigās vai 1942. gada sākumā vācu varas iestādes uzdeva Liepājas slimnīcai sastādīt Psihiatriskās nodaļas pacientu sarakstu, iekļaujot viņu vārdus, uzvārdus, diagnozi, uzturēšanās ilgumu nodaļā un prognozi. Šāds saraksts ir sastādīts un Iekšlietu ģenerāldirekcijas Veselības departamentam nosūtīts 1942. gada 18. janvārī (Liepājas slimnīcas psihiatriskās ... 1942; LNA-LVVA, P-1023-1-3, 17.–18. lp.). To parakstījis nodaļas vadītājs Verners Kraulis. Nodaļas darbiniekiem aizliedza par to runāt (Grundmanis 1945, 2).

1941. un 1942. gada laikā notika akcijas citās Latvijas psihiatriskajās slimnīcās – 1941. gada 22. augustā Daugavpilī, 1941. gada 1. septembrī un 1942. gada 29. janvārī Sarkankalna psihiatriskajā klinikā Rīgā,

1941. gada 2. septembrī un 1942. gada 8. janvārī Jelgavā, 26. martā Strenčos un 14. aprīlī Aleksandra augstumu psihiatriskajā slimnīcā Rīgā. Liepājas slimnīcā Psihiatriskās nodaļas darbinieki nojauta par līdzīgas akcijas tuvošanos. Daži darbinieki riskēja un paziņoja par to atsevišķu pacientu tuviniekiem, kuri paspēja izņemt savus piederīgos no slimnīcas. Piemēram, Anna Saukante savās atmiņās min, ka brīdinājusi vismaz vienas pacientes – Elfrīdas Ulbertas – tuviniekus un ka viņa ir izņemta no nodaļas neilgi pirms oktobra akcijas (Grundmanis 1945, 2). Elfrīdas Ulbertas slimības vēsturē rakstīts, ka viņa izņemta no nodaļas jau gada sākumā – 1942. gada 15. janvārī. Tomēr citas detaļas viņas slimības vēsturē sakrīt ar pazīmēm, kas raksturīgas 22. oktobrī nogalinātajiem upuriem – sieviete slimojusi ar šizofrēniju un nodaļā uzturējusies ilgstoši – kopš 1937. gada (Elfrīdas Ulbertas ... 1937–1942; LNA-LVVA, 2515–1–88, 23. lp.). Kopumā no 1942. gada janvāra līdz 22. oktobrim no nodaļas izņemti vai izrakstīti 15 šizofrēnijas un demences pacienti, bet iemesls nav zināms (Pacientu slimības vēstures ... 1942; LNA-LVVA, 2515–1–77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88).

22. oktobrī nodaļā uzturējās 47 pacienti. 39 no viņiem nogalināja akcijas laikā, un viena paciente mirusi 22. oktobra rītā. No atlikušajiem pacientiem 2 izrakstīti 24. oktobrī pēc tuvinieku vēlēšanās, 2 izrakstīti “kā labojušies” 26. un 27. oktobrī un 2 izrakstīti no nodaļas 1942. gada novembrī. Tikai viena paciente, kas nodaļā bijusi 22. oktobrī, tur palikusi ilgstoši. Tuvākajās dienās pēc akcijas nodaļā uzņemti jauni pacienti, bet pacientu skaits tajā vairs nerasniedza to, kāds tas bija pirms 22. oktobra (Pacientu slimības vēstures ... 1942; LNA-LVVA, 2515–1–77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88).

Neilgi pirms akcijas nodaļas darbinieki saņēma rīkojumu sagatavot pacientus izdošanai vācu Drošības policijai. 22. oktobrī ārstējošais personāls darbā nebija ieradies, slimniekus vācu Drošības policijai izdeva apkalpojošais personāls. Lai gan pacientiem tika teikts, ka viņus pārved uz citu slimnīcu, pēc Annas Saukantes vērtējuma, vismaz daļa no viņiem nojauta patiesību, tomēr mašīnās viņi iekāpa bez pretošanās.

Nodaļas darbinieki vismaz attāli zināja savu pacientu ģimenes locekļus – Anna Saukante atceras, ka viena no aizvestajām sievietēm lūgusi, lai darbinieki pasveicinot viņas bērnus. Vienā dienā gandrīz pilnībā iztukšotā nodaļa, personiskā saite ar pacientiem un viņu ģimenēm un piespiedu iesaistīšanās pacientu sagatavošanā aizvešanai nevarēja neietekmēt nodaļas personālu. Saskaņā ar Annas Saukantes atmiņām, pēc aizvešanas slimnīcas darbinieki kopīgi raudājuši virtuvē, un neilgu laiku vēlāk viena medicīnas māsa bijusi spiesta pārcelties uz Rīgu – nespējot slēpt savu sašutumu par notikušo, viņa par to runājusi atklāti un izsaukta uz vācu varas iestādēm pratināšanai (Grundmanis 1945, 2).

1942. gada 31. decembrī no Veselības departamenta Liepājas slimnīcas direktoram Rihardam Liepiņam nosūtīta vēstule, kurā prasīts paskaidrojums, – Veselības departamenta rīcībā tikai tad bija nonākusi informācija, ka Drošības policija pārņēmusi daļu Psihiatriskās nodaļas pacientu. Atbildē direktors apstiprina šo faktu un norāda, ka slimnīcas darbiniekiem aplinkus ceļā liegts par to runāt. Liepājas pilsētas Veselības pārvaldes vadītājs Ludvigs Neimanis bijis informēts par to (Riharda Liepiņa ... 1942; LNA-LVVA, P-1023-1-3, 38. lp.).

Līdz kara beigām Liepājas slimnīcas Psihiatriskā nodaļa savu darbību vairs neatjaunoja tādā kvalitātē kā pirms 1941. un 1942. gada. Pacientu kopējais skaits 1943. gadā bija 82, 1944. gadā – 95 (salīdzinājumam – 1942. gadā kopējais ārstētais pacientu skaits bija 129), kas nav liels kritums. Tomēr viņu uzturēšanās ilgums saruka – visi nodaļā pavadījuši vien dažas dienas, nedēļas vai, augstākais, pāris mēnešu, tāpēc nebija pirmskara laikam raksturīgo hronisko pacientu, kas nodaļā ārstējas gadiem (Venera Krauļa 1942. gadā veidotajā sarakstā ir pacienti, kas nodaļā bijuši 10 gadus un ilgāk) (Pacientu slimības vēstures ... 1941; LNA-LVVA, 2515-1-89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100). Kā iemeslus tam var nosaukt gan personāla bailes no vēl kādas līdzīgas akcijas, kurā pacienti tiktu izdoti vācu Drošības policijai, gan arī resursu trūkumu vai vietas trūkumu.

Lai gan kopējais vidējais pacientu skaits 1942.–1944. gadā bija līdzīgs kā pirms kara, to lielā rotācija nozīmē, ka vienlaicīgi nodaļā atradās salīdzinoši neliels pacientu skaits. Tas nozīmē, ka no 70 gultasvietām daļa bija brīvas. Jāpieņem, ka tās tika pārvietotas uz citu nodaļu (slimnīcas direktora rīkojumu grāmatā šāda rīkojuma nav) vai izmantotas armijas vajadzībām, vismaz tā pēc pacientu nošaušanas notika citās Latvijas psihiatriskajās slimnīcās – piemēram, Daugavpils un Sarkankalna psihiatriskā slimnīca tika likvidētas un pārvērstas par kara lazaretēm, Jelgavas slimnīcā pacienti tika pārcelti uz sliktākām telpām, un tās bijušās telpas nodotas kara lazaretēs rīcībā (Vīksne 2007, 328–337). Tomēr Liepājas slimnīcas Psihiatriskā nodaļa turpināja darboties un uzņemt pacientus līdz pat kara beigām. Zināms, ka 1944. gadā no plaušu karsoņa mira Verners Kraulis (Dr. med. Verenera Krauļa ... 1944, 141).

SECINĀJUMI

No 20. gs. sākuma līdz Otrajam pasaules karam psihiatrija Liepājā attīstījās rietumnieciskā un modernā virzienā, jo speciālisti, kas strādāja Liepājā, iekļāvās Latvijas kopīgajās tendencēs, bija ieguvuši savam laikam modernu izglītību un ieviesa jaunus, no Rietumu speciālistiem pārņemtas

ārstēšanas metodes. Otrā pasaules kara dēļ šī attīstība tika pārtraukta, jo karš un Vācijas okupācijas laikā notikusi garīgi slimo cilvēku iznīcināšana būtiski pazemināja Liepājas slimnīcas Psihiatriskās nodaļas darba kvalitāti.

Vācijas okupācijas laikā Liepājā, tāpat kā pārējā Latvijā, okupācijas vara garīgi slimo cilvēku iznīcināšanu veica galvenokārt, lai taupītu resursus. Nacistiskā ideoloģija par rases tīrību bija sekundārs faktors, jo tā kalpoja kā attaisnojums iznīcināšanas akcijām, nevis kā galvenā motivācija.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- Anders, E., Dubrovskis, J., 2003. Who Died in the Holocaust? Recovering Names from Official Records. *Holocaust and Genocide Studies*, (1), 114–138.
- Dr. med. Venera Krauļa nekrologs. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 2, 141.
- Grundmanis, K., 1945. Kā Liepājā noslepkavoja psihiatriskos slimniekus. *Komunisti*, 14, 2.
- Latvijas ģenerālapgabala medicīniskā personāla saraksts*, 1943. Rīga: Valtera un Rapas izdevniecība.
- Liepājas slimnīcas darbinieku algu saraksts* [latviešu val.], 1941. LNA-LVVA, 2225–3–148, 3. lp.
- Liepājas slimnīcas direktora rīkojumu grāmata* [latviešu val.], 1941–1943. LNA-LVVA, 2225–3–25.
- Liepājas slimnīcas psihiatriskās nodaļas pacientu saraksts* [latviešu val.], 18.01.1942. LNA-LVVA, turpat, 17.–18. lp.
- Liepājas slimnīcas psihiatriskās un nervu nodaļas pacientu slimības vēstures* [latviešu un krievu val.], 1940.–1945. LNA-LVVA, 2515–1–63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.
- Libiete, I., 2014. *Psihiatrijas attīstība Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam*. Promocijas darbs. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
- Paziņojums Liepājā un apkārtnē dzīvojošiem valsts darbiniekiem. *Valdības Vēstnesis*, 25, 1.
- Riharda Liepiņa sarakste ar Veselības departamenta direktoru* [latviešu val.], 06.01.1942. LNA-LVVA, P-1023-1-3, 37.–38. lp.
- Sarakste par Liepājas slimnīcas budžetu* [latviešu val.], 1940. LNA-LVVA, 2225-1-86.
- Siberts, H., Jēkabsons, K., 1933. Ziņas par Liepājas slimnīcas psihiatrisko un neuroloģisko nodaļu. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 4, 37–42.
- Tautas veselības statistika 1938. gadam*, 1939. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Torrey, E. F., Yolken, R. H., 2010. Psychiatric Genocide: Nazi Attempts to Eradicate Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, (1), 26–32.
- Traģiskā nāvē miris Dr. H. Ziberts, 1936. *Kurzemes Vārds*, 123, 6.
- Tuters, K., Viksna, A., 2006. The Extermination of Psychiatric Patients in Latvia During World War II. *International Journal of Mental Health*, 35 (3), 72–74.
- Vatere, E. I., 1997. *Ebreji-medīki Latvijā (1918–1996)*. Rīga: Latvijas Medicīnas akadēmija.
- Venera Krauļa personiskā lieta [latviešu val.], 1941. LNA-LVVA, 7427–13–862, 44. lp.

Vietējā kronika. *Komunisti*, 111, 6.

Viksne, R., 2007. Garīgi slimo iznīcināšana Latvijā nacistiskās okupācijas laikā. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti: holokausta izpētes jautājumi Latvijā*. 8. sēj. Rīga: Zinātne, 324–347.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Ārstēšanas metode, kurā slimniekam injicē lielas insulīna devas, pazeminot glikozes līmeni asinīs un novedot slimnieku “insulīna komā”.

² Ārstēšanas metode, kurā slimnieku inficē ar drudzi.

³ Visticamāk, brīvprātīgais ārsts.

THE ATTITUDE TOWARDS THE MENTALLY ILL IN LATVIA DURING THE NAZI GERMAN OCCUPATION, 1941–1945: A CASE STUDY OF THE PSYCHIATRY DEPARTMENT OF LIEPĀJA HOSPITAL

ANNA NORVELE

BA in History, historian at the Department “Liepāja under Occupation Regimes” of Liepāja Museum

E-mail: anna.norvele@liepaja.lv

ABSTRACT

The aim of the present research paper is to analyse the attitude towards the mentally ill in Latvia during the Nazi German occupation on the basis of a case study of the Department of Psychiatry of Liepāja Hospital. In order to accomplish the aim, the following objectives have been set: the analysis of the Department’s performance before the war in order to understand the tendencies of its development; the study of the Department’s performance at the beginning of the Second World War and during the first occupation of Latvia by the Soviet Union (1941–1945) in order to understand the war’s effect on the Department’s development; the analysis of the discharge of all Jewish patients on August 6, 1941 and the shooting of patients with schizophrenia and dementia on October 22, 1942 in order to understand the Nazi motivation of these actions and the public reaction to them.

Key words: The Second World War, the Holocaust, psychiatry in Latvia, the extermination of the mentally ill, the history of Liepāja

SUMMARY

The aim of the present paper is to analyse the attitude towards the mentally ill in Latvia during the Nazi German occupation on the basis of a case study of the Department of Psychiatry of Liepāja Hospital. The first chapter of the paper examines the development of the Department of Psychiatry of Liepāja Hospital before the Second World War when psychiatry in Latvia in general and Liepāja in particular reached its ‘golden age’ and new mental health units were established, well-educated mental health professionals developed their careers and new methods of

treatment were introduced. The second chapter addresses the beginning of the Second World War in Liepāja and in the Department of Psychiatry of the city's hospital. During this time the country and the city experienced dramatic events and changes, but the everyday life of the patients and personnel of the Department of Psychiatry was minimally affected. The third chapter is dedicated to the early days of the occupation of Latvia by the Nazi Germany when all of the Department's Jewish patients were suddenly discharged because of their ethnicity. Although in other mental health institutions in Latvia around the same time Jewish patients were shot dead, the exact fate of Liepāja Jewish mental health patients cannot be established. The fourth and final chapter addresses the events of October 22, 1942, when 39 patients with the diagnosis of schizophrenia and dementia were taken away by the German forces and executed. The staff of the Department were forced to indirectly take part in the execution: the director of the Department had to make the patients' list, which was used to select the victims, and the technical workers had to help the Germans to prepare the patients for the trip to the shooting site. This event was extremely traumatizing for the staff members who knew their long-term patients well and in some cases had lived in the same building with them.

LATVIEŠU TEĀTRA PIRMSĀKUMI VIDZEMES UN KURZEMES GUBERŅU LAUKU KROGOS 19. GADSIMTĀ

JORENS PLŪKSNIS

Mg. hist.

E-pasts: jorenspl@gmail.com

ANOTĀCIJA

Latvijas vēstures diskursā par latviešu skatuves mākslas attīstību zināmā perifērijā joprojām ir atstāta kroga sociālā un kultūras nozīme. Tomēr 19. gadsimta kontekstā krogs pildīja nozīmīgu lomu teju kā vienīgā iespējamā sabiedriskas nozīmes ēka, kurā amatiereteātra māksliniekiem bija iespējams izkopt savas mākslinieciskās kvalitātes. Krogu un amatiereteātra līdzāspastāvēšanu noteica vairāki faktori, piemēram, piemērotu telpu trūkums lauku reģionos, izglītības iestāžu un baznīcas distancēšanās no amatieru mākslinieciskajām izpausmēm, kuru kvalitāte un paustais vēstījums nereti bija diskutabls. Raksta mērķis ir izvērtēt kroga nozīmi latviešu skatuves mākslas attīstībā 19. gadsimtā Vidzemes un Kurzemes guberņu provincē, raksturot šīs savdabīgās simbiozes cēloņus, kā arī aplūkot krogu īpašnieku nozīmi minētās problēmas kontekstā.

Atslēgas vārdi: krogs, amatiereteātris, skatuves māksla, Vidzemes guberņa, Kurzemes guberņa.

IEVADS

Krogi kopš to izveides Latvijas teritorijā (aptuveni 14. gs. pirmajā ceturksnī) pildīja ceļotāju un viņu zirgu izmitināšanas funkciju, vēlāk pieauga pieprasījums pēc ēdināšanas pakalpojumiem, pakāpeniski lauku apvidos krogs kļuva arī par vienu no nedaudzajām sabiedriskas nozīmes celtnēm ar pieaugoši daudzfunkcionālu raksturu. Krogs vēl 19. gs. vidū, pamatojoties uz privāttiesībām, parasti atradās muižas īpašumā un kalpoja ne tikai kā naktsmītņu un ēdināšanas sniedzējs, bet arī kā sanāksmju vieta

gan tuvējās apkārtnes iedzīvotājiem, gan ceļotājiem. Krogos tika noturētas privātas vai publiskas svinības, piemiņas brīži (piemēram, bērni mielasts, atceres dienas), bet politiskā un administratīvā nozīmē krogi bija arī tiesas sēžu, pagasta vai muižas varas pārstāvju oficiālu paziņojumu pavēstīšanas vieta. Krogos tika slēgti darba līgumi starp saimniekiem un kalpiem, vai gluži vienkārši krogs bija vieta, kur atzīmēt noslēgtos darījumus. Atšķirībā no mūsdienu uzņēmumiem, kas specializējas naktsmītņu un ēdināšanas pakalpojumu sniegšanā un oficiāli nodēvēti par krogiem, vēsturiskie krogi (līdz 20. gs. sākumam) kalpoja arī kā lokālas nozīmes sabiedriskie centri, kur ne tikai ietilpa jau minētie raksturlielumi, bet arī bija vēsturiski izveidojušās specifiskas tradīcijas, piemēram, pārāk nasku alkohola lietotāju izjokošana ar māņu krūzēm (māla keramikas krūze, kuras augšdaļā nelieli caurumi, kas paredzēti, lai krūzes lietotājs sevi aplietu, savukārt osā neliela atvere, pa kuru krūzes saturu varēja izsūkt neaplejšoties). Vēl viena būtiska atšķirība bija tradīcija sniegt kroga pakalpojumus ar pēcmaksu, potenciālā parādnieka vārdu ar kritu uzrakstot uz tāfeles vai skapīša durvīm. Savas, tikai krogiem raksturīgas īpatnības bija sastopamas arī dažādos reģionos līdzīgos arhitektūras principos, interjerā un eksterjerā. Arī tipoloģiskā nozīmē krogu institūcija nebija vienveidīga, pastāvēja gan t. s. zemnieku krogi, gan plostu krogi, baznīckrogi un pat nelegāli krogi, kas, atšķirībā no mūsdienās pastāvošajām, nelegālajām nelicencēta alkohola tirgotavām, piedāvāja arī naktsmītnes. Galvenokārt šīs tipoloģiskās atšķirības balstījās tikai uz krogu novietojumu un apmeklētāju grupām, piemēram, plostu krogi parasti atradās pie lielām upēm, pa kurām notika regulāra peldlīdzekļu satiksme, tostarp pie pārceltuvēm vai pludināmo baļķu krautuvēm, savukārt t. s. zemnieku krogi atšķīrās ar piedāvājumā esošo ēdienu un dzērienu sastāva un pasniegšanas veida, kā arī guļamtempu vienkāršību.

Pētāmajā laika posmā krogu arhitektoniskajam risinājumam bija raksturīga centrālā kroga ēka, kas no vienas vai abām zeltiņu daļām savienota ar stadulu piebūvēm apmeklētāju transportlīdzekļu novietošanai. Kroga ēkā bija vismaz divas ieejas – viena no stadulas/-ām, vēl viena no ceļa. Sabiedriskās aktivitātes norisinājās kroga lielajā istabā, kurā parasti atradās liela krāsns vai kamīns, blakus sildmūrītis. Telpas stūrī – norēķinu vieta ar leti un plauktos izvietotām dzērienu pudelēm. Blakus tāfele vai skapītis, uz kura ar kritu uzrakstīja parādnieku vārdus (tāpēc radies teiciens “uz kritiņa”). Viesu kopējā sanākšana koncentrējās ap lielo galdu, kura virsma parasti veidota no diviem lieliem, platiem ozolkoka, priedes vai egles dēļiem. Kroga pirmajā stāvā atradās arī viesu guļamistabas, kas visbiežāk nodalītas zemnieku un kungu (vai vācu) galā. Trūcīgākie apmeklētāji varēja saņemt segu un salmu maisu un gulēt uz sola vai sildmūrīša lielajā telpā. Jumta stāvs stadulās parasti nebija izbūvēts, taču kroga ēkā, tāpat kā pagrabs, tas pildīja noliktavas

funkcijas. Reizēm 19. gs. otrajā pusē jumta jeb bēniņu stāvi tika pārbūvēti amatierteātra vajadzībām.

Krogos pētāmajā laika posmā atbilstoši iedzīvotāju labklājības pieaugumam 19. gs. otrajā pusē piedzīvoja lielāko uzplaukumu un drīz – arī nekad iepriekš nepieredzētu iznīcību, ko galvenokārt ietekmēja transportlīdzekļu un transporta infrastruktūras attīstība un arī sabiedrības negatīvais noskaņojums, t. i., visai pamatoti tika uzskatīts, ka krogi, it īpaši lauku reģionos, ir viens no alkoholisma cēloņiem. Šis aspekts laika gaitā sabiedrībā veicināja to, ka veidojās negatīva nostāja pret jebkādam publiskām vai privātām aktivitātēm krogos, tāpēc dažādu amatiermākslinieku centieni krogos uzvest teātra izrādes saskārās ar diametrāli pretējām nostājām, taču krogam kā kultūras pasākumu norises marginālai vietai tomēr 19. gadsimtā bija svarīga nozīme latviešu amatierteātra attīstībā.

Līdz šim izstrādāti vairāki pētījumi, kuros apskatīta šajā rakstā analizētā problēma, visplašāk Arno Teivena monogrāfijā “Latvijas lauku krogi un ceļi” (1995), kur autors sniedzis padziļinātu ieskatu minētā krogu aspekta nozīmē. Tomēr, ņemot vērā, ka darba tēma tieši saistīta ar Latvijas teātra vēsturi, lielākoties izmantoti šai tematikai veltīti izdevumi, no kuriem īpaši izceļama ir *Dr. art. Gunas Zeltiņas monogrāfija “Nacionālā rakstura un stilistikas iezīmes latviešu teātri”* (2000), kur autore konstatējusi un analizējusi saistību starp amatierteātri krogos un latviešu ieražu svētku tradīcijām, kam pētāmās problēmas kontekstā ir būtiska nozīme. Tēmas kontekstā nozīmīgais *Dr. habil. philol. Viktora Hausmaņa pētījums “Latviešu drāmas sākotne”* (2009), kurā īpaša uzmanība veltīta dažādu iestudējumu saturam un nozīmei, daļēji atklāj arī krogos izrādīto teātra lugu tematiku un aktualitātes.

Raksta mērķis ir izvērtēt kroga nozīmi latviešu skatuves mākslas attīstībā 19. gadsimtā Vidzemes un Kurzemes guberņu provincē, raksturot šīs savdabīgās simbiozes cēloņus, kā arī aplūkot krogu īpašnieku nozīmi minētās problēmas kontekstā.

Raksta sagatavošanai izmantota zinātniskā literatūra un pētāmajā laika posmā izdotajā periodiskajā presē publicētās ziņas par dažādu māksliniecis-ko priekšnesumu norisi krogos. Kopumā informācija par pētāmo problēmu iegūta no pieciem laikrakstiem un piecpadsmit rakstiem, no kuriem lielākā daļa ir atsauksmju raksti par krogos notikušām teātra performancēm. Jāatzīmē, ka amatierteātra darbinieku māksliniecišķās aktivitātes Baltijas guberņu lauku krogos nebija visaptveroša parādība, tāpēc rakstā izcelti vairāki krogu amatierteātra centri (Vecpiebalga, Lēdurga, Kocēni, Vietalva u. c. Vidzemes guberņas latviešu daļā un Zemīte, Tārgale u. c. Kurzemes guberņā).

Raksta hronoloģiskās robežas – 19. gs. – nosaka iepriekš raksturoto pasākumu norises pieaugums krogos, sākot ar “prūšu viesmākslinieku” biežajām viesizrādēm 19. gs. sākumā. Viesizrādēs redzētais aizrāva daudzus vietējos iedzīvotājus, kuri līdz pat 19. gs. pēdējam ceturksnim nereti centās atdarināt

redzēto. Pētāmā laika posmu noslēdz Krievijas impērijas 1900. gada likums par valsts spirta monopola ieviešanu. Saskaņā ar šo likumu notika masveidīga krogu slēgšana vai reorganizācija, to īpašniekiem izmaksājot kompensācijas.

VIESMĀKSLINIEKU PRIEKŠNESUMI PROVINCES KROGOS VIDZEMES UN KURZEMES GUBERNĀS 19. GS. PIRMAJĀ PUSĒ

Jau 19. gs. sākumā dažādu veidu priekšnesumi Vidzemes un Kurzemes guberņu lauku krogos bija visai izplatīta parādība. Ir saglabājušās liecības, kas norāda uz dažādu komediantu, burvju mākslinieku un dziedātāju uzstāšanos Rīgas krogos pat 17. gs. pirmajā pusē (Akurātere 1983, 12). Faktiski šo 17. gs. ceļojošo skatuves mākslinieku uzstāšanās raksturs un būtība, kas izpaudās joku un divdomību iepīšanā “greizi dziedātās dziesmās”, daļēji saglabājās līdz pat 19. gs. vidum, un to uzticami pavadīja arī sliktā reputācija (Kundziņš 1968). 19. gs. sākumā popularitātes virsotni piedzīvoja prūšu burvju mākslinieki, kas uzstājās ar dažādiem priekšnesumiem, piemēram, uguns pūšanu un zobenu rīšanu (Teivens 1995, 83). Apzīmējums “prūši” nenorādīja uz šo mākslinieku etnisko vai ģeogrāfisko izcelsmi, bet gan Vidzemes un Kurzemes guberņu lauku apvidos tika lietots arī kā vāciski runājošo ceļotāju apzīmējums. Šie mākslinieki īpašās trīs vai četrus zirgu vilktās kulbās ceļoja pa visu Kurzemes un Vidzemes guberņu teritoriju, piedāvājot gan turīgākos lielceļu krogos, gan pavisam panīkušos zemnieku krogos, citkārt izrādes notika tirgus būdās (Teivens 1995, 83). Vienmēr 10 līdz 12 mākslinieku lielās trupās līdzī veda arī dekorācijas un rekvizitus (Teivens 1995, 83). Tas liecina par šīs darbības ienesīgumu. Ziņas par prūšu burvju mākslinieku ierašanos izplatījās ārpus pagasta robežām, papildinot skatītāju rindas, tādēļ dažkārt lielākos krogos šīs mākslinieku trupās uzkavējušās nedēļām ilgi. Krogu īpašnieki visbiežāk bija muižnieki. Atbilstoši kroģēšanas privilēģijai, ko pētāmajā laika posmā noteica jau kopš Livonijas perioda saglabātās privāttiesības, piemēram, bruņinieku muižās reizēm ierīkoja pat vairākus krogus. Bruņinieku muižas statuss tika piešķirts ar landtāga lēmumu. Tas ietvēra pilnu privāttiesību paketi – kroģēšana, tirgus rīkošana, alus brūvēšana, degvīna dedzināšana, biškopība, medības, zvejniecība u. tml.

SABIEDRĪBAS ATTIEKSME PRET SKATUVES MĀKSLU KROGOS (19. GS. SĀKUMS – 19. GS. TREŠAIS CĒTURKSNIS)

Kultūras baudīšana krogos nereti izraisīja baznīcas nosodījumu, taču bija arī garīdznieki, kuri uzskatīja, ka latviešu iepazīstināšana, piemēram,

ar vācu sasniegumiem mākslā, t. sk. tulkojot teātra lugas, varētu būt pamācoša (Hausmanis 2009, 13). 19. gs. vidū popularitāti ieguva luga “Tas zemnieks, kas par muižnieku tapa pārvērsts”, kura uzskatāma par vienu no latviešu nacionālā teātra iedīgļiem. Savulaik to pārtulkojis, stilistiski un saturiski vietējiem apstākļiem pielāgojis vācbaltiešu mācītājs Aleksandrs Johans Stenders (Jaunais Stenders 1744–1819) (Hausmanis 2009, 13). Līdzīgi kā oriģinālajā Ludviga Holberga (1684–1754) lugā “Kalnu Jepe”, arī Jaunā Stendera tulkotajā un pielāgotajā darbā sižetiskās līnijas vijās ap zemnieku, kurš, pamodies pēc pārmērīgas alkohola lietošanas, sāka sevi uzskatīt par muižnieku. Luga radīta, lai mācītu vienkāršos ļaudis nepadoties alkohola kārdinājumam, un itin bieži izrādīta krogos.

Arī daļa muižniecības labdarības vai, gluži pretēji, papildu ienākumu labad bija ieinteresēta kultūras norišu veicināšanā krogos. Līdz pat 19. gs. vidum teātra izrādes krogos bija reta parādība, skatītājus joprojām izklaidēja dažādi ceļojoši mākslinieki, t. sk. jau pieminētie “prūšu burvju mākslinieki”. Starp skatītājiem nereti bija arī aristokrāti, taču kopumā sabiedrības izglītotajā daļā šādas aktivitātes netika atzītas par pietiekami kulturālām, jo vēl aizvien balstījās uz improvizāciju, turklāt reizēm izmantota arī vulgāra leksika. Jau 19. gs. 70.–80. gados prūšu viesmāksliniekiem nācās saskarties ar divām nozīmīgām problēmām. Pirmkārt, iedzīvotāju interese sāka apsīkt, jo vieni un tie paši skatuves triki tika rādīti gadu desmitiem, turklāt krogu dzīvē arvien nozīmīgāki kļuva vietējo iedzīvotāju amatieru teātra uzvedumi (Teivens 1995, 83). Otrkārt, pieauga nesaskaņas starp prūšu māksliniekiem un zemākas vai augstākas nozīmes Baltijas guberņu administratīvās pārvaldes institūcijām (Teivens 1995, 83). Pamatoti tika uzskatīts, ka t. s. burvju triki zemniekos rada aplamus priekšstatus ne tikai par teātri, bet arī elitāro mākslu kopumā, jo vairāk nekā pusgadsimtu provinces ļaudīm šie mākslinieki cirku bija uzdevuši par teātri (Teivens 1995, 84).

Lai gan 19. gs. pēdējā ceturksnī polemika par to, vai latviešiem vajadzīgs teātris, jau bija pieklususi, latviešu amatierteātra pretinieki aktualizēja aizrādījumus par dažādu iestudējumu māksliniecisko kvalitāti un valodas lietojumu. Kāds autors 1886. gadā laikrakstā “Rota” publicēja rakstu “Latviešu teātris”, kur pauda atziņu, ka latviešu pieredze teātri ir pārāk neilga, lai varētu izdarīt secinājumus vai prasīt augstus panākumus, jo lauku ļaudis ilgstoši ir redzējuši tikai “kumēdiņus, ko krogos vai tirgus būdās izrādījuši ārzemju kinstleri [vācu val. mākslinieki – J. P.], kuri pa zirga deķi dancinājuši koka lelles vai arī iedīdītus mērkaķus vai suņus, kuri ieģērbti dīvainos uzvalkos” (Lietuvietis 1886, 310). Lauku apvidos daudzu iedzīvotāju uzskatos vēl 19. gs. 80. gados vienīgā atšķirība starp kumēdiņu un teātri ir bijusi tā, ka kumēdiņā tiek rādīti gan leļļu, gan dzīvnieku triki, bet teātri trikus demonstrē cilvēki (Lietuvietis 1886, 310). Patiesībā par kumēdiņiem, it īpaši līdz 19. gs. trešajam ceturksnim, būtu dēvējami Vidzemes

un Kurzemes guberņu krogos raksturīgie priekšnesumi, kuros, balstoties uz improvizāciju, mākslinieki stāstījuši jokus un veikuši dažādas citas nenopietnas izdarības, reizēm kupleju dziedājumu pavadībā. Savukārt par teātri būtu saucami tie krogos izrādītie priekšnesumi, pirms kuriem veikta preventīva sagatavošanās (sagatavoti teksti, kostīmi, dekorācijas, skatuve un iepriekšējs pasākuma izsludinājums), jo jāņem vērā, ka latviešu valodā uzrakstītu un publicētu lugu vēl 19. gs 80. gados bija samērā maz, daudz nublicētu lugu manuskripti nav saglabājušies, tāpēc arī nav iespējams vispārināt galvenās krogu izrāžu idejiskās vadlīnijas.

LAUKU IEDZĪVOTĀJI UN TEĀTRIS KROGĀ 19. GS. OTRAJĀ PUSĒ: MĀKSLINIECISKĀ PĀREJA NO DILETANTISMA UZ PROFESIONALISMU, KROGU NOZĪMES PIEAUGUMS UN NORIETS

Ceļojošajiem māksliniekiem 19. gs. vidū sāka sekot arvien vairāk vietējo iedzīvotāju, nereti tie bija latviešu amatnieki, kuri ceļoja pa Vidzemes vai Kurzemes guberņām un paralēli pamatdarbam mēdza piepelņties arī krogos (Teivens 1995, 84). Spriežot pēc pētāmajā laika posmā publicētajiem atsauksmju rakstiem par teātra izrādēm krogos, noprotams, ka šīs izrādes, raugoties uz māksliniecisko kvalitāti, joprojām bija visai primitīvas, turklāt nereti saplūda ar ķekatu un citu ieražu un rituālu mākslu (Zeltiņa 2000, 11). Tika izstrādātas arī “vakara programmas”, kas Vidzemes un Kurzemes guberņās faktiski neatšķirās. Parasti vakara programma sākās ar “jocīgu dziedāšanu un jokošanu. Dziedātāji un runātāji bija saģērbušies kā ķēmi – ar ogli nosmērēts ģimīs, linu vai kaņepāju mati un bārda” (Teivens 1995, 83).

Vēl 19. gs. pēdējā ceturksnī latviešu folkloras tradīciju atdarinājums krogos nebija retums un arī zināma līdzība starp teātri un ķekatām ir novelkama, jo abos ir gan lomas, gan tērpi, gan dekorācijas un aptuveni noteikts teksts (Bērziņš 1948, 9). Provincēs teātra amatieri laika gaitā daudz bija aizguvuši no “prūšu māksliniekiem”, retāk no Rīgas Latviešu biedrības aktīvās darbības, kas ļoti tieši skāra pilsētu sabiedrību. Arī vietējie mākslinieki mēdza uzsvērt dekorāciju un skatuves nozīmi iestudējuma pilnveidošanā. Parasti gan bija tikai no šķērsām saliktiem dēļiem improvizēta skatuve bez dekorācijām vai priekškara (Kundziņš 1968, 40). It īpaši kopš 19. gs. 70. gadu sākuma lielākoties nedēļas nogalēs notiekošās amatierteātra izrādes izpelnījās arvien lielāku latviešu valodā izdoto laikrakstu uzmanību, taču tobrīd latviešu valodā vēl trūka attiecīgās terminoloģijas, nereti teātra aprakstos izmantoti dažādi barbarismi, kas cēlušies no vācu valodas. Tomēr isā laikā, pateicoties jaunlatviešu kustības, jo sevišķi valodnieka un

publicista Ata Kronvalda (1837–1875), aktīvajai darbībai, vārdu krājums šajā nozarē gandrīz pilnībā izveidojās jau 19. gs. otrajā pusē (Kundziņš 1968, 93). Piemēram, 1869. gadā A. Kronvalds darināja vārdu “luga”, kas drīz vien aizstāja neprecīzos, iepriekš izmantotos apzīmējumus “stiķis”, “skatāmā spēle” vai “kumēdiņš”.

Krogos izrādīto iestudējumu kvalitāte pakāpeniski pieauga. Viens no pirmajiem būtiskajiem grūdieniem no diletantisma uz profesionālismu bija aktiera, dramaturga, režisora un tolaik arī Rīgas Latviešu biedrības teātra vadītāja Ādolfā Alunāna (1848–1912) un viņa izvēlēto aktieru ceļojumi pa Vidzemes un Kurzemes guberņām laika posmā no 1872. līdz 1874. gadam (Zeltiņa 2000, 45). Gluži kā “prūšu burvju mākslinieki”, arī Ā. Alunāns meklēja atbilstošas uzstāšanās vietas un reizumis tās atrada krogos. Daudzviet ļaudis pat nebija dzirdējuši tādu vārdu kā “teātris”, tāpēc liels bijis Ā. Alunāna pārsteigums par Bēzrmuižas pagasta Lapiņkrogā ieraudzīto skatuvi, kas patiesībā bija tikai izceltas stadulas durvis, kuras novietotas uz soliem, bet kulisēm izmantots pajūga deķis. Vietējais teātra entuziasts, uzvārdā Freimanis, pavēstījis, ka reiz noskatījies teātri Rīgā, taču, atbraucot mājās, bijušas problēmas – ļaudīm bijis cits priekšstats par teātri un viņi arī nav zinājuši neko par aplaudēšanu. Pirms uzstāšanās Freimanis vienojies ar kroga puisī, lai viņš par attiecīgu samaksu atrod “plaukstu sitējus” (Teivens 1995, 85).

Turpmāk, it īpaši dažādu biedrību paspārnē, tika iestudētas un izrādītas teātra lugas, atmetot improvizāciju, “greizu dziedāšanu”, divdomības un citus elementus, kas saistīti ar to, ka trūkst priekšstata par klasisku, literāru teātri. Bieži, gluži kā vairākos Ā. Alunāna darbos, izmantoti vēsturiski motīvi, tā, piemēram, 1877. gada 27. maijā Kalnmuižas baznīcas krogā uzvesta izrāde “Tērvetes pils bruņinieks” (autors nezināms), 5. jūnijā Rumbas krogā “Senie ļauži” (autors nezināms) u. tml. Annasmuižas (tag. Annenieku pag.) Baltajā krogā tajā pašā gadā tika izrādītas Ā. Alunāna lugas “Mucenieks un muceniece” un “Skaistā Grietiņa” (No Annasmuižas ... 1877, 293–294). Tāpat Žagares Kapu krogā tika izrādīta arī viencēliena luga “Paša audzināts”, kuru Ā. Alunāns savulaik sarakstīja par godu Rīgas Latviešu biedrības nama pamatakmens ielikšanai (Sludināšanas 1878, 206). Vēlāk pats autors rakstīja, ka tā bija viņa pirmā latviešu joku luga un arī pirmā luga, kas ievērojami veicināja teātra popularizēšanu latviešu tautā, jo tās pamatā bija vienkāršība, ikdienišķas situācijas, latviešu sabiedrībai izprotami tēli un vide, kurā tie darbojas (Hausmanis 2009, 41).

19. gs. pēdējā ceturksnī, spriežot pēc publikācijām periodiskajā presē, kurās visbiežāk minēti lugu nosaukumi, publika jau sāka novērtēt klasisku literāru teātri. Mainoties skatītāju pieprasījumam un priekšstatiem par šo mākslas veidu, amatiermākslinieki arvien vairāk atvirzījās no improvizācijas. Turklāt jau kopš 19. gs. 70. gadiem daudzviet krogu teātri savā

pasparnē bija pārņēmušas dažādas biedrības, piemēram, Vecpiebalgas Labdarības biedrība, kura izveidoja teātra komiteju ar Matisu Kaudzīti vadītāja amatā (Kaudzīte 1877, 101). Teātru uzvedumu mākslinieciskais līmenis pieauga, bet uzstāšanās krogā sāka kļūt par lokāli cienījamu nodarbi, taču sievietes līdz pat 19. gs. beigām no amatierteātra lauku krogos bija nelokāmi distancējušās un sieviešu lomas tēloja vīrieši. Šī iemesla dēļ krogu teātris nereti saņēma arī skatītāju kritiku (Blauss 1877, 307). Tomēr gadsimta beigās, kad dažviet Vidzemē un Kurzemē amatierteātris izrāžu skaita un mākslinieciskā izpildījuma ziņā bija sasniedzis salīdzinoši augstu līmeni, visbeidzot arī sievietes sāka piedalīties lugu iestudējumos. Šādi amatiereteātri darbojās Vecpiebalgā, Cēsis, Straupē un citviet. Tārgales pagasta amatierteātra trupas sastāvā jau 1880. gadā bija arī sievietes (Iekšzemes ziņas 1880, 210).

Lai krogā satilpinātu visus apmeklētājus, dažkārt tika veikti kroga rekonstrukcijas darbi – izbūvēts otrais stāvs vai izrāžu zāles vajadzībām pielāgota stadula. Piemēram, Dzērbenē 1875. gadā nupat dibinātās Cerības biedrības izrikojumu zāle ar barona Otto fon Ļaudona atbalstu ierīkota šim nolūkam izbūvētajā kroga 2. stāvā, bet Matišu kroga stadulā izveidota zāle ar skatuvi (No Burtņieku puses 1878, 68). Reizēm, piemēram, Smiltēnē 1879. gadā, krogu celtniecības projekti izstrādāti par labu skatītāju zāles un skatuves izbūvei (Līne, Bruģis 2018, 89). Daļa mācītāju, muižnieku un skolotāju nostājās pret šādām aktivitātēm, un, lai efektīvāk aizstāvētu savas intereses, tika dibinātas teātra un citu mākslas veidu biedrības. Pieaugot latviešu turībai, tika celti arī biedrību nami, tāpēc krogos kultūras dzīve sāka kļūt vienveidīgāka, arvien retāk tika rīkotas teātra izrādes un kormūzikas priekšnesumi. Citkārt vajadzības gadījumā telpas pat kungu namos ierādījuši arī pretimnākoši muižnieki, piemēram, Vietalvā barons Vilhelms fon der Pāleņš un Lielelejā grāfs Teodors fon Medems (Teivens 1995, 84). Zemītes pagasta krogā ar barona Vilhelma fon Firksa palīdzību rekonstruētā kroga stadula pielāgota teātra zāles (ar 300 sēdvietām) vajadzībām (Zemītes jaunajā ... 1876, 202). Savukārt Lēdurgas kroga latviešu amatierteātra mecenāts bijis barons Ernests G. H. fon Kampenhauzens. Izrādes Lēdurgas krogā, kā arī salīdzinoši netālu esošajā Bestes krogā bija iespaidīgākas, jo katrai izrādei bija īpaši darināti tērpi (Teivens 1995, 85). Pēc A. Teivena uzskata, pirmoreiz teātra izrāžu norises sagatavošanai nolīgts skatuves dekorators, kāds Šteinbaums no Cēsīm, kurš tostarp katrai izrādei Lēdurgas baznīckrogā, 1879. gadā pārbūvētajā otrajā stāvā, veidojis īpaši paredzētus skatuves fona gleznojumus (Teivens 1995, 85). Turpmāk līdz 20. gs. sākumam šāda prakse izplatījās visā Vidzemes un Kurzemes guberņu teritorijā.

Pārbūvētajā Lēdurgas krogā pirmā iestudētā izrāde bija vietējā skolotāja, dzejnieka un publicista Aģenieka jeb istajā vārdā Jūlija Vīstuča

(1839–1909) no vācu valodas tulkotā luga ar ironisko nosaukumu “Beidzot viņš ko labu ir izdarījis” (Vistucis 1878, 4). Likumsakarīgi, ka gan kroga pārbūves darbus par labu zāles izveidei, gan teātra uzvedumu norisi aktīvi veicinājis Lēdurgas baznīckroga krodzinieka Kaupiņa dēls Hermanis (1891–1971), kas vēlāk pats darbojās teātra jomā (Teivens 1995, 85). Latviešu amatiereteātra mākslinieki pakāpeniski no improvizācijas pārorientējās uz lugu iestudēšanu, piemēram, 19. gs. beigās lauku krogos populāras bija ceļojošās izrādes “Kurlais Krišs”, “Dullā Made”, “Pūcesspiegēlis” u. tml., bet krogu kumēdiņu, cirka, leļļu teātra, budēļu un ķekatnieku laiks bija pagājis.

19. gs. 80. gados presē publicētajos t. s. saviesīgo vakaru aprakstos krogos notiekošais raksturots gan kā morālo un tikumīgo stāju graužošs, gan kā līdzeklis, kas provinces ļaužu prātos iededzis kultūras gaismu un licis aizmirst par alkohola lietošanu, kāršu spēlēm utt., tiesa gan, šādi pasākumi gandrīz vienmēr notika nedēļas nogalēs, kad jau tradicionāli krogos bija vairāk apmeklētāju (Taubietis 1883, 6). Dažādu biedrību vai individuālu mākslinieku darbība, rīkojot t. s. saviesīgos vakarus ar priekšlasījumiem, teātra uzvedumiem u. tml., krogos arvien retākus padarīja vēl 19. gs. vidū tik ierastos improvizētos deju un dziesmu vakarus. Sabiedrība, pieaugot izglītības līmenim, sāka pieprasīt kultūras notikumus ar dziļāku jēgu un lielāku pievienoto vērtību (Zvejnieks 1890, 1). Nereti teātra uzvedumi krogos kalpoja cēliem mērķiem un daļa no kroga ieņemtās biļešu summas tika novirzīta nabagmāju iemītņiem, kara laikā ievainotajiem karavīriem u. c. (Līne, Bruģis 2018, 89). Taču daļā sabiedrības šādas prakses noliegums bija nelokāms, piemēram, 1886. gadā kāds “Latviešu Avīzes” lasītājs rakstīja, ka “par kultūras izaugsmi krogos nevar būt ne runas, pat, ja baļļu un izrāžu apmeklētāji lielākoties ir izglītoti cilvēki, arī tad viegli krist alkohola kārdinājumā. Krodzinieki ir ieinteresēti realizēt piedāvājumā esošo produkciju” (Dobeles aprīņka ... 1886, 9). Aprēķināts, ka 1885. gada vasaras sezonā Jelgavas un Dobeles aprīņku krogu ieņēmumi sarīkojumu reizēs kopumā mērāmi gandrīz 80 000 rubļu apmērā, kas tam laikam bija ievērojama summa (Dobeles aprīņka ... 1886, 9).

Faktiski, jau sākot ar 19. gs. 80. gadiem, sabiedriskā doma sāka nosvērties pret krogu un skatuves mākslas savienību. Un gadsimta nogale bija laiks, kad amatiereteātra darbiniekiem nepieciešamība pēc kroga telpām sāka zust gan sabiedriskās domas maiņas dēļ, gan arī biedrības namu pieejamības dēļ (Par krogiem ... 1886, 1). Vēl viens izšķirošs trieciens nāca līdz ar valsts spirta monopola likuma ratificēšanu 1900. gada sākumā. Likuma ierosmē līdz Pirmajam pasaules karam tika slēgtas vai reorganizētas aptuveni 2/3 Vidzemes un Kurzemes guberņu krogu, bet to īpašniekiem izmaksātas kompensācijas. Teātris reizēm joprojām mājvietu rada krogos, taču tie bija izņēmuma gadījumi.

SECINĀJUMI

Krogs aplūkotajā laika posmā latviešu teātra attīstībā kalpoja kā medijs starp sabiedrību, kurā izpratne par teātri vēl 19. gs. trešajā ceturksnī nereti bija virspusēja, un latviešu kultūras eliti, kas joprojām veidojās. Šādā kontekstā krogs kā amatierteātra norises vieta bija nozīmīgs faktors, kas lauku iedzīvotājos veidoja izpratni par šo mākslas veidu. Tiem, kuri sevi uzskatīja par teātra māksliniekiem, krogs ar skatītāju pieticīgumu un vēl nenobriedušo pieredzi saskarsmē ar teātri kalpoja kā sava veida prakses vieta, kas, nemitīgi eksperimentējot ar mākslinieciskās izteiksmes variācijām, pilnveidoja tās kvalitātes, kas vēlāk noteica viņu piederību teātrim. Šīs kvalitātes – balstīšanās uz iepriekšēju sagatavošanos, uz dramaturģiju, tehniskā nozīmē uzsvara likšana uz skatuves iekārtojumu, dekorācijām, kostīmiem, grimu u. tml. – stiprināja saikni ar Rīgas Latviešu biedrības 1868. gadā izveidoto teātri, kura fundamentu lika jaunlatviešu kustība. Šī profesionālisma, amatierisma un diletantisma līdzāspastāvēšana 19. gs. otrajā pusē veidoja teātra pēctecību jeb kopējās iezīmes, kas raksturo latviešu teātri.

Līdz pat 19. gs. beigām amatierteātris lauku krogos pastāvēja, pamatojoties uz apstākli, ka lauku apvidos vēl nebija publiskas nozīmes ēku, kurās būtu iespējamās šādas aktivitātes. Garīdznieki, pedagogi un reizēm arī administratīvās pārvaldes amatpersonas nosliecās pret šādām aktivitātēm, uzskatot, ka tās ir pārāk laicīgas, vai arī apšaubot šo priekšnesumu māksliniecisko kvalitāti, kas amatierteātra darbinieku izpratnes un pieredzes trūkuma dēļ kopumā bija atšķirīga. Vietām, pateicoties muižnieku finansiālam atbalstam, krogi tika pārbūvēti, ierīkojot skatuvi un skatītāju zāli (parasti 2. stāvā vai stadulā), reizēm līdzekļi piešķirti tērpu un dekorāciju iegādei.

Jau 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā garīdznieki un daļa varasiestāžu amatpersonu kritizēja krogus kā vietas, no kurām cēlušās daudzu ģimeņu traģēdijas. Tika uzskatīts, ka skatuves māksla un krogi nav savienojami, šī ideja sakrita ar laiku, kad lauku teātra māksliniekiem radās iespējas uzstāties arī skolās, pagastnamos, biedrību namos un reizēm pat muižu kungu namos. Lai gan jaunlatviešu devums latviešu nacionālās kultūras attīstībā vispirms atbalsojās pilsētu vidē, it īpaši Rīgā, tomēr teātra kontekstā jau 19. gs. 70. gados nozīmīgu ieguldījumu deva Ādolfa Alunāna ceļojumi pa Vidzemes un Kurzemes gubernām, viņš centās vienkāršajiem provinces ļaudīm rādīt piemēru. Līdz tam daudzi neizprata atšķirību starp leļļu teātri, cirku, iluzionismu un klasisko teātri, daudzkārt nebija izpratnes pat par aplausu tradīciju.

Teātris krogos nebija visaptveroša parādība, turklāt tā tika dokumentēta virspusēji, izrāžu teksti nereti netika izdoti drukātā formātā, tāpēc liecības par dažādiem iestudējumiem saglabājušās tikai to nosaukumu līmenī. Nereti kopsakarības velkamas starp krogu teātra “centriem” 19. gs. otrajā

pusē (Lēdurga, Vietalva, Tārgale, Zemīte u. c.) un muižnieku (visbiežāk arī krogu īpašnieku) atbalstu. Muižnieku atbalsts veicināja teātra attīstību konkrētās administratīvās teritorijās. Teātra izrāžu norisei krogos par labu izceļams arī sociālās vides faktors, respektīvi, pašpasludinātajiem māksliniekiem bija iespēja improvizēt, darboties dažādos mākslinieciskos līmeņos un meklēt risinājumus kvalitātes paaugstināšanai, meklēt to īpašo unikālītāti, kas uz kopējā fona atšķir latviešu teātri un piesaista auditoriju.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- Akurātere, L., 1983. *Aktiermāksla latviešu teātrī*. Rīga: Zinātne.
- Blauss, A., 1877. No iekšzemēm. *Baltijas Zemkopis*, 38.
- Bērziņš, A., 1948. *Latvijas lauku teātra sākumi*. Stokholma: Daugava.
- Dažādas ziņas, 1877. *Baltijas Zemkopis*, 20, 160.
- Dobeles aprīņa zaļumu prieki, krogu balles, viesīgi vakari, koncerti un tamlīdzīgi izrikojumi 1884., 1885. un 1886. gadā, 1886. *Latviešu Avīzes*, 8.
- Hausmanis, V., 2009. *Latviešu drāmas sākotne*. Rīga: Zinātne.
- Iekšzemes ziņas, 1880. *Mājas Viesis*, 27, 210.
- Kaudzīte, M., 1877. Izskaidrojums. *Baltijas Zemkopis*, 13, 101.
- Kundziņš, K., 1968. *Latviešu teātra vēsture I*. Rīga: Liesma.
- Lietuvietis. Latviešu teātris, 1886. *Rota*, 31, 310.
- Līne, I., Bruģis, D., 2018. *Turaidas muižas Šveices māja*. Rīga: Turaidas muzejrezervāts.
- No Annasmuižas, 1877. *Baltijas Zemkopis*, 36, 292–293.
- No Burtnieku puses, 1878. *Baltijas Zemkopis*, 8, 68.
- Par krogiem, 1886. *Mājas Viesis*, 18, 1.
- Roze, J., 1880. Vidzemes muižnieku konventa spriedumi. *Baltijas Zemkopis*, 4, 27.
- Sludināšanas, 1878. *Baltijas Zemkopis*, 25, 206.
- Taubietis, L., 1883. Iekšzemes ziņas. *Balss*, 43, 6.
- Teivens, A., 1995. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Rīga: Māksla.
- Vistucis, J., 1878. Iekšzemes ziņas. *Balss*, 25, 4.
- Zeltiņa, G., 2000. *Nacionālā rakstura un stilistikas iezīmes latviešu teātrī*. Rīga: Zinātne.
- Zemītes jaunajā teātera zālē – latviešu teāteris, 1876. *Baltijas Zemkopis*, 202.
- Zvejnieks, K., 1890. Vēstules un ziņojumi. *Mājas Viesis*, 16, 1.

THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF TAVERNS IN THE GOVERNORATES OF LIVONIA AND COURLAND IN THE 19TH CENTURY: A PERFORMING ARTS CASE STUDY

JORENS PLŪKSNIS

MA in History

E-mail: jorenspl@gmail.com

ABSTRACT

The discourse in Latvia's historiography on the development of Latvian stage art in the context of the social and cultural significance of the tavern institution is still left in partial periphery, although in the 19th century taverns played an important role, especially when viewed through the prism of the amateur theatre. It can be explained by a number of factors, such as the lack of space suitable for artistic performances in the rural areas, as well as the organizational factor i.e. near the main roads and in areas with a high density of population, taverns were always well attended, thus in such places it was possible to give spontaneous improvised artistic performances without prior announcement. Naturally, such events attracted considerably more clients to taverns and consequently generated „extra” income for the owners, who thus were interested in giving at least moral support to such artistic performances. The aim of the paper is to evaluate the importance of taverns in the development of Latvian amateur stage art in the 19th century in the context of Governorates of Livonia and Courland, with an emphasis on the amateur theatre.

Key words: Tavern, amateur theatre, stage art, Governorate of Livonia, Governorate of Courland

SUMMARY

Since the medieval period, taverns have been an important part of the social, cultural and economical environment in the Western Christendom and since the 14th century this was also the case in the territory of modern-day Latvia. At the very beginning, the tavern institution was intended to serve as a safe place where every traveller could spend a night. Demand for food, drinks and entertainment gradually rose. In the Governorate of Courland and the Latvian part of the Governorate of Livonia in the 16th and 17th centuries, a typical function of taverns was to serve as a venue for

the meetings of municipal authorities. In those times, the tavern became a place where farmer, servant and so on, could find out everything that the government wanted to tell them. It was self-evident that taverns, churches and fairs were the only opportunity for people from all social classes to meet. Some written sources indicate the presence of various stage artists performing in taverns already at the beginning of the 17th century, but supposedly then it was still a rare occurrence.

At the beginning of the 19th century, frequent visitors to taverns were so-called 'Prussian magicians'. The character of their performances, their stage decorations, the way how they travelled across the Baltic governorates in characteristic four-horse driven carts could be attributed to circus culture. Ironically, quite often they called themselves 'theatre artists'. Thus the majority of their audience consisted of peasants, craftsmen, merchants and servants, because in the higher levels of society, such activities were often considered unworthy for educated minds. Certainly there were many exceptions – many landlords attended such events and even arranged private performances to be staged in their manors. Later they became very important sponsors of Latvian amateur stage artists.

By presenting themselves as 'part of classical theatre', in the first half of the 19th century the 'Prussian magicians' left a negative influence on the less educated part of the audience. From this often-repeated claim there emerged the stereotype that theatre meant the specific abilities to walk on rope, to swallow sword or blow fire from mouth. At least in the middle of the 19th century, some charismatic local people tried to follow their example, motivated by a prospect of financial profit and appreciation from the audience; in many cases they performed only for free meal given by the tavern keeper. At the same time couplet chanting was also popular. Usually performers came from among the local population and dedicated their couplets to persons they knew. Sometimes, if the performer lacked talent, he could insult someone, thus fights were not uncommon. In the middle of the 19th century the 'Prussian magicians' came into conflict with governorate officials. It was rightly believed that in the eyes of the peasants such artists misrepresented the high art in general, and it was thought that often they were responsible for causing disorder in taverns. It was also a time of widespread changes in various spheres of life. The abolition of serfdom in the Russian Empire and the activities of Neo – Latvian movement exerted a strong influence not only on amateur stage art in rural taverns, but also laid the foundation stone of Latvian professional stage art, especially choir music and theatre. Although it was manifested most in urban areas, also in rural areas in the second half of the 19th century a number of Latvian societies were founded and were responsible for „making and showing theatre” in the tavern, which still was the only

suitable place for it. Initially, the classical theatre was sometimes ridiculed because the audience was accustomed to magic art, but soon it took root. It is interesting to note that in most cases these societies were not directly associated with any form of art. For example, even some anti-alcohol or farming societies had special theatre, choir etc. sections. In other words, stage art became popular. But there was one serious problem, especially concerning the theatre: before the turn of the 20th century only men were actors. Women steadfastly distanced themselves from participation in theatre troupes, thus the female roles had to be played by men – just like in ancient Greece. Only when the artistic level of theatre improved, women started to take part in theatre performances.

Some landlords who owned taverns gave an important financial and moral support to the theatre by adapting the tavern buildings to the needs of theatre, especially as of the 1860s. Sometimes they donated funds for the purchase or production of stage decorations or even donated their own personal belongings for the purpose, as was the case in Lēdurga parish where the local landlords, the von Kampenhausen family donated funds for the local amateur theatre troupe. In fact, it is highly probable that it was thanks to the von Kampenhausens that for the first time in the history of Latvian theatre professional stage decorators were hired, in other words, there were new decorations designed and created for every new theatre performance. Henceforth, by the beginning of the 20th century, this practice spread throughout the Baltic governorates.

Starting from the early 20th century due to several reasons, taverns started to lose their importance, not only in the context of stage art. Many new society houses were built, and there was no longer need to perform in taverns; besides, after the adoption of Spirits Monopoly Law in April 1900, most of taverns were closed or reorganised. It was the end of the symbiotic relations between amateur stage art and the pipe-smoke and alcohol-vapour filled tavern.

GLEZNOTĀJA KĀRĻA BALTGAIĻA (1893–1979) LOMA LATVIEŠU STRĒLNIĒKU IKONOGRĀFIJAS ATTĪSTĪBĀ

ANNA PŪTELE

Mg. art., Latvijas Mākslas akadēmijas doktorante

E-pasts: anna.puutele@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts sniedz ieskatu mākslinieka Kārļa Baltgaiļa (1893–1979) strēlnieku gaitās un viņa pienesumā strēlnieku ikonogrāfijas attīstībā Latvijas vizuālajā mākslā. Gleznotājs ir kļuvis par unikālu fenomenu Latvijas mākslas kopainā, jo viņš turpināja agrīna klasiskā modernisma periodā aizsākto stilistisko un ikonogrāfisko līniju visas radošās darbības laikā. Padomju okupācijas gados Baltgaiļa 20. un 30. gados radītie darbi kļuva par iedvesmas avotu tā brīža jaunās paaudzes māksliniekiem, kas attīstīja t. s. sarkano strēlnieku ikonogrāfiju.

Atslēgas vārdi: strēlnieki, klasiskais modernisms, Pirmais pasaules karš, skarbais stils, padomju periods.

IEVADS

Lai arī laika gaitā atmiņas ir idealizētas, aizmirstot daudzas detaļas stāstā par 20. gs. neērtajiem varoņiem (Plath 2018), latviešu strēlnieki nenolie dzami ir kļuvuši par vienu no zīmīgākajām “atceres vietām”¹, runājot par Pirmo pasaules karu. Latvijas mākslā kara un pirmie pēckara gadi saistāmi ar agrīnā klasiskā modernisma periodu, kad jaunie mākslinieki ierosmi guva, paši izstaigājot ciņu takas. Vēlāk viņi šīs atmiņas ar abstrahētu formu, ģeometrizācijas un nosacīta kolorīta palīdzību pārvērta simboliskos atmiņu vēstījumos. Tie ne tikai radīja jaunu pavērsienu Latvijas mākslas kopainā, bet arī lika pamatus batālijū žanram, kuram Latvijas mākslā līdz tam nebija senu un spēcīgu tradīciju (plašāk skat.: Kļaviņš 2008, 67).

Mākslinieks Kārlis Baltgailis kļuva par divu modernisma celmlaužu – Jāzepa Grosvalda (1891–1920) un Jēkaba Kazaka (1895–1920) – ideju tiešāko sekotāju. Agrīnā klasiskā modernisma periodā aizsākto ikonogrāfisko un stilistisko liniju Baltgailis turpināja attīstīt arī padomju perioda nospiedošajā gaisotnē. Turpretī t. s. Hruščova atkušņa laikā un vēlākajos gados strēlnieku “ikonogrāfija kļuva par latviešu padomju modernizētā socreālisma vienu no būtiskākajām tēmām, kas vēsturiskā plānā nacionāli identificēja “republikas” mākslu” (Kļaviņš 2006, 285). Pēc neatkarības atgūšanas 90. gados vislielākā uzmanība tika pievērsta Otrā pasaules kara notikumu pārvērtēšanai, turpretī šobrīd ir vērojama lielāka interese arī par iepriekš mazāk pētītiem laika posmiem, t. sk. arī par Pirmo pasaules karu. Tāpēc ir svarīgi izvērtēt iepriekš pieņemtos mītus, jo strēlnieku piemiņa atrodas uz robežšķirtnes – vai un kā tā tiks nodota nākamajām paaudzēm.

KĀRĻA BALTGAIĻA KARA GAITAS UN PIRMIE STRĒLNIEKU TĒMAS RISINĀJUMI

Pēc Pirmā pasaules kara Latvijā pastāvēja uzskats, ka Rietumeiropas mākslā tas nav guvis plašu atspoguļojumu. Šo viedokli pārstāvēja latviešu bataliju žanra viens no pamatlicējiem Jāzeps Grosvalds: “Nepārsteidz, ka karš gandrīz nav ietekmējis Rietumeiropas mākslu, jo viens karš vairāk nevarēja iedragāt tās simtgadīgos, jau sirmā senatnē nostiprinātos pamatus.” (Lamberga 2016, 24) Turpretī Eiropas jaunajām nācijām kara dramatisms un indivīda drosme bija vieni no identitātes veidotājiem. Latviešu strēlnieki bija unikāls fenomens Pirmā pasaules kara kontekstā, to uztvēra un attēloja arī latviešu mākslinieki, padarīdami šo tēlu par pašai dziedības, neatlaidības un varonības simbolu. Piemēram, igauņu mākslinieki 20. gs. pirmajās dekādēs iespaidīgās daudzfigūru kompozīcijās vairāk uzmanības pievērsa Igaunijas brīvības cīņai (1918–1920) atainošanai, kas mijās ar mitoloģiskiem un folkloras motīviem. Savukārt eposa “Kalevipoegs” spēkavīrs kļuva par viņu pašai dziedības un drosmes simbolu (Kaljundi, Kreem 2018, 317).

Latvijas teritorijā 1914. gada otrajā pusē karš pielika punktu jaunās mākslas dzīves pacēlumam. Agrāk vai vēlāk jaunie mākslinieki kļuva par daļu no 1915. gadā izveidoto latviešu strēlnieku bataljonu karavīriem. Turpmākie dzīves gadi tika pavadīti neziņā par nākotni, vērojot kara postu. Taču tieši tas kļuva par savdabīgu pamudinājumu likt pamatus jaunas mākslas attīstībai, kuras “dzimšanu ietekmēja augošā nacionālā pašapziņa” (Lamberga 2016, 17). Galvenie jauno ideju paudēji – Jāzeps Grosvalds un Jēkabs Kazaks – atstāja aiz sevis spilgtus stilistiskus un ikonogrāfiskus piemērus, kuriem sekoja viņu laikabiedri: Niklāvs Strunke (1894–1966), Valdemārs Tone (1892–1958), Aleksandrs Drēviņš (1889–1938), Kārlis

Baltgailis un citi. Viņu kara reāliju fiksācija skicēs, zīmējumos un akvareļos atzinīgi vērtēta jau neilgi pēc to radīšanas (Šmite 2004, 270).

Bet kāpēc šis kara iemūžināšanas aspekts bija tik nozīmīgs? Krievijas impērijas sastāvā Latvija nepastāvēja pat kā autonoma administratīva vienība un ideja par valsts neatkarību nebija izkristalizējusies, bet jaunie vīrieši brīprātīgi stājās latviešu strēlnieku vienībās, lai izvairītos no iesaukuma citās Krievijas karaspēka daļās, paliktu dzimtenē un aizstāvētu dzimto zemi (Zellis 2017, 90). Latviešu strēlnieku bataljoni veidojās un cīnījās savu tuvinieku un tautas priekšā. Pateicoties arī strēlnieku ieguldījumam, frontes līnija Latvijā palika stabila salīdzinoši ilgu laika posmu – no 1915. gada rudens, kad vācieši ieņēma Kurzemi un Zemgali, līdz pat Rīgas krišanai 1917. gada septembrī. Iespējams, ka tieši šie apstākļi ļāva komandieriem domāt ne tikai par galveno uzdevumu veikšanu.

Jāzeps Grosvalds un Niklāvs Strunke strēlnieku rindās nonāca jau 1916. gadā², bet Baltgaiļa strēlnieka gaitas 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulkā Latvijas teritorijā sākās vēlu, tikai pēc mācību beigšanas Penzas mākslas skolā 1917. gada maijā. Par Kārļa Baltgaiļa biogrāfijas pavērsieniem plašāk var lasīt šo rindu autores rakstā “Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili” (Pūtele 2019). Viņš piedalījās aktīvā karadarbībā, pildīja jātnieka ziņneša un izlūka pienākumus³, tāpēc uz vietas frontē mākslai pievērsās maz. Pēc latviešu strēlnieku pulku demobilizēšanas 1918. gada 6. aprīlī Baltgailis bija starp tiem bijušajiem strēlniekiem, kuri nolēma Krievijā meklēt bēgļu gaitās devušos radniekus. Atkal nonācis Penzā, viņš saprata, ka arī tur valda haoss un bads, un devās uz Omsku, kur trūkumu vēl nejuta (Baltgailis 1918). Tas bija laiks, kad Baltgaiļa mākslā parādījās pirmie kara tematikas risinājumi. Karavīra gaitu iespaidi Latvijas teritorijā tika pārvērsti stilistiski dažādos ekspresionistiskos temperas un akvareļu darbos. Strēlnieka tēls šajās kompozīcijās bija daļa no kopējās kara ainas – emocionāli sakāpināta, sintezēta atmiņu tēlojuma, nevis reālistiska īstenības tvēruma (“Ceļš uz Ikšķili”, “Nogalinātais” un “Strēlnieki”, visi tapuši ne vēlāk par 1919. gadu, atrašanās vieta nezināma⁴; “Karš”, 1918, OVVM).

Kamēr Krievijā norisinājās Pilsoņu karš (1918–1921), 1919. gada 13. martā Baltgailis iestājās admirāļa Aleksandra Kolčaka armijā (Baltgailis 1919). To darot, viņš cerēja būt kopā ar brāli Pēteri (1895–1930), lai abi varētu vēlāk atgriezties dzimtenē, tomēr jaunajam māksliniekam nācās iesaistīties 1. Jātnieku artilērijas divizionā sakaru komandas cīņās. Pēc latviešu mākslinieku izstādes noorganizēšanas Omskas Politehniskajā institūtā 1919. gada aprīlī nākamās mēnešus viņš pavadīja cīņās un septembrī atgriezās Omskā. Savās atmiņās Baltgailis raksta: “Pa šo laiku latviešu karavīri sākuši organizēties un lolo cerības nonākt dzimtenē. Dodos uz Vladivostoku, lai pa jūras ceļu kaut kā nokļūtu dzimtenē.”⁵ (Baltgailis 1918,

12) 1920. gadā viņš no Vladivostokas kopā ar Imantas pulku uz tvaikoņa *Gveneth* klāja devās uz Latviju.

Ceļš bija grūts un nogurdinošs. Lai īsinātu laiku uz kuģa un atskatītos uz piedzīvoto karavīru gaitās ar nelielu humora devu, zinot, ka drīz varēs atgriezties jau neatkarīgajā dzimtenē, rokrakstā sešos “skrējienos” tapa strēlnieku pulka žurnāls “Kaija”. Baltgailis un viņa biedri⁶ pievērsās strēlnieku sadzīves situāciju atainojumam dažbrīd pat komiskā vai pārspilētā veidā. Patriotiskajos un humoristiskajos zīmējumos caur vienkāršotām formām un lakoniskām līnijām strēlnieki atklājās ne tikai kā drosmīgi un pašreizliedzīgi varoņi, bet arī kā jaunekļi ar ikdienišķām vajadzībām. Pēc vairāk nekā trīs mēnešus gara ceļojuma jūnijā strēlnieki beidzot nokļuva Latvijā. Pēc veiksmīgas atgriešanās 1920. gada 1. augustā Imantas pulks tika izformēts. 1922. gadā atmiņu stāsti, ceļojuma hronikas un dzeja tika publicēti kā iespieddarbs ar Baltgaiļa zīmētu vāka ilustrāciju (1. attēls). Šis izdevums iezīmēja kāda posma noslēgumu gan latviešu strēlnieku, gan Baltgaiļa biogrāfijā – strēlnieka gaitas bija beigušās un dzīve varēja turpināties brīvā Latvijā.

1. attēls. Kārlis Baltgailis. Kaija: kaijas skrējieni uz dzimteni. 1920. Vāks

STRĒLNIEKA TĒLA ATTĪSTĪBA NEATKARĪGĀS LATVIJAS GADOS

Strēlnieku dažādie likteņi un politiskās izvēles pēc Latvijas neatkarības iegūšanas ir viens no iemesliem, kāpēc jaunās valsts attieksme pret viņiem

bija neviennozīmīga. Tomēr 20. gadu sākumā bija vērojami pirmie mēģinājumi apkopot atmiņas par strēlniekiem un pētīt problemātiskos jautājumus. Lai labāk integrētos sabiedrībā, kādreizējie strēlnieki sāka veidot dažādas biedrības. 1923. gada 19. decembrī tika nodibināta viena no lielākajām bijušo strēlnieku organizācijām – Latviešu veco strēlnieku biedrība. Tā veica nozīmīgu darbu strēlnieku tiesiskā un materiālā stāvokļa uzlabošanā, tomēr svarīgākais ieguldījums bija strēlnieku piemiņas iemūžināšana un vēstures pētīšana⁷. 1924. gadā biedrība ieviesa piemiņas dienu 6. janvārī, kas kļuva par lielākajiem svētkiem bijušajiem strēlniekiem visu biedrības pastāvēšanas laiku, un tādējādi strēlnieku fenomenam tika pievērsta arī sabiedrības uzmanība (Kriģere 2004, 348). To palīdzēja veicināt arī žurnālā “Latviešu Strēlnieks” publicētās atmiņas par dažādiem strēlnieku dzīves aspektiem, atskaites par biedrības aktivitātēm, ko papildināja fotogrāfijas un strēlnieku tēmai veltīta dzeja. 1925. gada 16. oktobrī tika dibināta Vēstures rakstīšanas komisija, lai sistematizētu dokumentus, atmiņas, dienasgrāmatas un fotogrāfijas. Rezultātā tapa apjomīgs 34 burtnīcu izdevums “Latviešu strēlnieki. Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums” (1935–1940)⁸ (Auzāns, Goppers 1935–1945), kuru ilustrēja dažādas fotogrāfijas, kā arī Grosvalda, Baltgaiļa un Strunkes darbu reprodukcijas.

20. gs. 30. gados, kad galvenie kara tematikas risinātāji mākslā – Grosvalds un Kazaks – jau bija aizsaulē, gandrīz visi mākslinieki no kādreizējo strēlnieku rindām tikai epizodiski pievērsās kara tematikai⁹. Savukārt Kārlim Baltgailim tas bija aktīvākais darbības posms, kad glezniecībā parādījās viņa briedums, profesionalitāte, izkristalizējās formu valoda un stilistiskie līdzekļi. Gleznotājs izmantoja lielus dekoratīvus laukumus, kas mijiedarbojās ar ekspresīvu līniju ritmu, radot dinamiskas kustības iespaidu. Parādījās motīvu kopumi, kuri atkārtojās arī vēlākajos daiļrades posmos un kuros izpaudās dažādas strēlnieka tēla iezīmes. Strēlnieku drosme un pašizliedzība atklājās aktīvās kauju un nakts ainās, bet ievainoto un mirušo strēlnieku augumos bija jaušama sāpīga realitātes un traģisma apzināšanās. Savukārt gleznas ar strēlniekiem atpūtas brīžos un jātniekiem ainās ar zirgu dzirdināšanu rādīja vienkāršu ikdienas attēlojumu. Tieši šajā periodā mākslas kritiķi visatzinīgāk vērtējuši Baltgaiļa radošo darbību un īpaši izcēluši viņa eļļas darbus “Nāves sala” (1933, LNMM, 2. att.) un “Pavasaris Tīrelpurvā” (1934, LNMM, 3. att.). Apcerot Brīvības cīņas latviešu glezniecībā, tikusi uzsvērtā Baltgaiļa vieta tālaika aktuālajā glezniecībā kā vienīgajam māksliniekam, kura daiļradē kara un strēlnieku tematika ieņem centrālo vietu (Strazdiņš 1937; Silīņš 1937).

Glezna “Nāves sala” iekļaujas tāda paša nosaukuma ciklā, kas ir viens no plašākajiem Baltgaiļa daiļradē un pauž emocionāli piesātinātu vēstījumu par vēsturisko strēlnieku cīņu vietu. Nāves salai bija īpaša nozīme jaunās valsts memoriālajā kultūrā un strēlnieku drosmes simbolizēšanā piedzīvoto traģisko notikumu dēļ¹⁰. Interesanti, ka pats Baltgailis šajās kaujās

2. attēls. Kārlis Baltgailis. Nāves sala. 1933. Audeklis, eļļa. 85 × 120 cm.
LNMM, kol. Nr. GL-811¹

3. attēls. Kārlis Baltgailis. Pavasaris Tireļpurvā. 1935. Kartons, eļļa.
50 × 71 cm. LNMM, kol. Nr. GL-2153

¹ LU Akadēmiskais apgāds ir saņēmis LNMM atļauju (LNMM direktores Māras Lāces vēstule 11.06.2019. Nr.1-7/81) trīs mākslas darbu reproducēšanai A. Pūteles rakstā.

nepiedalījās, tomēr viņš radījis iedarbīgus nakts attēlojumus ar spēcīgu simbolisku vēstījumu, apvienojot varonīgu drosmi ar klusu, traģisma pilnu cieņu un biedriskumu. Eļļas gleznā “Nāves sala” kā centrālo tēlu Baltgailis ir attēlojis laivu, kurā tiek vesti prom mirušo augumi, kas rada asociācijas ar simbolismā aktuālo Harona laivas motīvu¹¹.

PĒCTECĪBA UN PĀRMAIŅAS PADOMJU PERIODĀ

Pēc Staļina Lielā terora PSRS 1936.–1939. gadā strēlnieki kļuva par neērtu sarunu tematu, jo represiju dēļ daudzi no tiem tika iznīcināti. Padomju varas okupētajā Latvijā 1941. gadā tika slēgta Latviešu veco strēlnieku biedrība un iznāca pēdējais žurnāla “Latviešu Strēlnieks” izdevums. Vizuālajā mākslā par oficiāli noteikto mākslas virzienu atzina sociālistisko reālismu, kura galvenais uzdevums bija vizualizēt jaunās ideoloģijas idejas tā, lai sabiedrības vairākums saprastu. Ātri vien tika atrasts nicinošs apzīmējums neērtajai 20. gs. 20. gadu modernistu radītajai mākslai – formālisms.¹² Grosvalda, Kazaka un citu modernisma pārstāvju darbi pēc Otrā pasaules kara galvenokārt atradās toreizējā Latvijas PSR Valsts latviešu un krievu mākslas muzeja slēgtajā specfondā. Šī perioda mantojums līdz ar strēlnieku tematiku uz laiku kļuva par tabu arī pētniecībā, grāmatniecībā un publicistikā.

Kārlis Baltgailis Otrā pasaules kara gadus pavadīja Vecpiebalgā pie mātes neziņā par nākotni un glezniecībai pievērsās maz, darinādams atsevišķas klusās dabas un sadzīves žanra gleznas. Jelgava, kur Baltgailis pirms kara bija strādājis kopš 20. gadu sākuma, pēc nacistiskās Vācijas un Padomju armijas kaujām par pilsētu 1944. gadā tika atstāta drupās. Ugunsgrēkā dzīvokli un darbnīcā starp krāsmatām pazuda neskaitāmas skices un pabeigti mākslas darbi. Pilnvērtīgu dzīvi viņš atsāka Cēsīs, kur strādāja par skolotāju jaunizveidotajā Cēsu skolotāju institūtā¹³. Tomēr 1950. gadā viņu par radošo pasivitāti izslēdza no Latvijas PSR Mākslinieku savienības un par iesaistīšanos latviešu nacionālā karaspēka vienībā Imantas pulkā atlaida no pedagoga amata skolotāju institūtā.¹⁴

50. gadu vidū līdz ar t. s. Hruščova atkusni un vēlāk 60.–70. gados, tā dēvētajā stagnācijas periodā, padomju vara izlikās liberālāka, uzveļot vainu Staļina personības kultam un radot priekšstatu, ka vēlas ieklausīties sabiedrībā. Latviešu strēlnieku diskurss atkal ieguva aktualitāti, tomēr padomju vara centās radīt citu, ideoloģijai ērtu strēlnieka tēlu. Šajā laikā svarīgāka nozīme bija t. s. sarkano strēlnieku varoņdarbiem, jo tādējādi varēja pastiprināti uzsvērt veiksmīgo sadarbību ar lieliniekiem, tika glorificētas strēlnieku cīņas Krievijas Pilsoņu kara laikā, minimāli pieminot Pirmā pasaules kara kaujas Latvijas teritorijā. Strēlnieku stāsta mašīnērijā tika radīti ideoloģiski pareizi, klišeji kino, literatūras, arhitektūras un vizuālās

mākslas darbi – piemēram, 1958. gadā uzņemtā filma “Latviešu strēlnieku stāsts” (režisors Pāvels Armands), 1970. gadā dibinātais Latviešu sarkano strēlnieku muzejs ar laukumu tā priekšā un 1971. gadā atklāto pieminekli (ansambļa autori – arhitekti Dzintars Driba un Gunārs Lūsis-Grīnbergs, tēlnieks Valdis Albergs).

Glezniecībā ienākusi jaunā mākslinieku paaudze sāka interesēties par 20.–30. gadu mākslu, par kuru drikstēja publicēt totalitārās varas ideoloģijai atbilstošas interpretācijas. Sociālistiskā reālisma doktrīna saļodzījās, un tajā ielauzās “skarbais stils”, kas sākumā skāra formas meklējumus, bet pamazām arī saturu. Jaunos māksliniekus īpaši saistīja klasiskā modernisma periodā tapušie traģisma pilnie Grosvalda, Kazaka, Baltgaila dramatisko notikumu attēlojumi ar tēlu vispārinājumu un formas monumentālismu, tie varēja tikt traktēti kā latviešu sarkano strēlnieku ikonogrāfiski un stilistiski pirmavoti. Vēl vairāk, mākslas vēsturnieku un kritiķu vērtējumā Baltgailis ar slavinošu patosu bija kļuvis par “sarkano strēlnieku varoņdarbu tēlotāju” (Ivanovs 1958), kurš latviešu strēlniekam, kas bija “dzimtenes mīlestības simbols” ir “uzcēlis dižu pieminekli mūsu glezniecībā”

4. attēls. Kārlis Baltgailis. Draugu atvadišanās. 1956. Preskartons, eļļa.
72 × 87 cm. LNMM, kol. Nr. AG-3156

(Pujāts 1958). Tomēr savos izteikumos un darbos Baltgailis konsekventi izvairījās no sarkano strēlnieku ikonogrāfijas atribūtiem. Viņš nevēlējās kļūt par “par paklausīgu vergu, kas mālētu [...] acumirkļa slavenību portretus vai sadomātus vēstures notikumus [...]. Viņi visas šīs ļaunās rīcības rezultātā panāca pilnīgi pretējo – es atteicos un novērsos” (Baltgailis, bez datuma, 21).

Viņš turpināja modernisma laikā aizsākto stilistisko liniju un aktivāk pievērsās kara tematikai atkal 50. gadu otrajā pusē, kad tapa, piemēram, “Draugu atvadišanās” (1956, LNMM, 4. att.) un divas līdzīgas gleznas: “Ievainotie Nāves salā” (1955, LNMM) un “Novakars Nāves salā” (1956, LNMM). Šajos darbos Baltgailis kļuva monumentālāks, ekspresīvāks, tajos lietots tas pats zilganpelēkais kolorīts, bet asā, izteiktā linija vairs nebija dominējoša. Tomēr savu stilu viņš būtiski nemainīja arī no jauna radītajās kompozīcijās. Šajās gleznās, tāpat kā starpkaru perioda gleznās, redzami līdzīgi motīvi, kas variēti, gandrīz nemainot figūru kompozicionālo izvietojumu. 50. gadu kompozīcijās no strēlnieku augumiem staro nosvērtība, iespējams, lielāka nolemtība, it kā tie reizē ar mākslinieku, kurš sasniedzis savus brieduma gadus, būtu sapratuši kara postu un zaudējuši jaunības maksimālismu. 60. gadu sākumā viņš strēlnieku portretēja nosvērtu un monumentālu uz izpostītas dabas ainavas fona – priekšu aplauztie stumbri, kas paspilgtina tēla pārdomas, bailes, neziņu par nākotni, nožēlu par aizgājušo laiku.

SECINĀJUMI

Latviešu strēlnieku loma Pirmā pasaules kara notikumos Latvijas teritorijā ir ļoti nozīmīga, tomēr to atcere un vieta memoriālajā kultūrā ir novērtēta nepietiekami. Caur to izpaužas nācijas drosmīgais gars, ko ir svarīgi apzināties, domājot par Pirmā pasaules kara notikumiem un neatkarīgas Latvijas dibināšanu.

Strēlnieku mītiskais stāsts jau Pirmā pasaules kara gados kļuva par savdabīgu ierosmes avotu avangardiski noskaņotajiem māksliniekiem, kuriem karā gūtā pieredze bija iespēja eksperimentēt un likt jaunu pamatu mākslas kopainā, īpaši batāliju žanrā. Latvijas mākslā iepriekš izvērstu kara atspoguļojumu nebija.

Kārļa Baltgaiļa devums Latvijas glezniecībā un strēlnieku ikonogrāfijas attīstībā ir ievērojams. Kā divu klasiskā modernisma celmlaužu – Jāzepa Grosvalda un Jēkaba Kazaka – ideju tiešākais sekotājs viņš radīja īpatnu, sev raksturīgu glezniecības stilu, ko turpināja attīstīt visas radošās darbības gaitā, neraugoties uz prasībām, ko bija uzspiedusi politiskā vara. Kārlis Baltgailis radījis sintezētas kara atmiņu ainavas, kurās precīzam kauju

vietu atainojumam nav būtiskas nozīmes, galvenā loma piešķirta staltajam, drosmīgajam strēlnieka tēlam. Tieši lielais vispārinājums viņa strēlnieku tēlus ir padarījis par iedarbīgiem drosmes un pašreizējās paudējiem.

Padomju periodā Baltgaila ikonogrāfiskais paraugs kļuva par iedvesmas avotu sarkano strēlnieku varoņdarbu tēlotājiem, tomēr pats Baltgailis palika ārpus padomju ideoloģijas noteiktajām prasībām un konsekventi pieturējās pie agrinā modernisma laikā radītā stilistiskā ietvara.

SAĪSINĀJUMI

LNMM – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

OVVNM – Omskas Valsts vēstures un novadpētniecības muzejs

PSR – Padomju Sociālistiskā Republika

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Anspaks, A., 1995. *Cēsu skolotāju institūts*. Cēsis: Cēsu skolotāju institūta izdevums.

Auzāns, A., Goppers, K., 1935–1945. *Latviešu strēlnieki: latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums*. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība.

Balcers, A., 2004. *Pulcējaties zem latviešu karogiem*. Rīga: Zelta grauds.

Baltgailis, K. 1919. *gada 3. marts. Pirmā jātnieku artilērijas divizionā sakaru komandas dižkareivja Kārļa Baltgaila piezīmes*. Edvardas Šmites privātais arhīvs.

Baltgailis, K. *Atmiņas. III. 1918. g. Atkal Penzā*. Astrīdes Pekas-Skulmes privātais arhīvs. Elektroniskais noraksts raksta autore ipašumā.

Baltgailis, K. *Atmiņas. IV. Kara gadi Jelgavā un vajāšanas gadi*. Astrīdes Pekas-Skulmes privātais arhīvs. Elektroniskais noraksts raksta autore ipašumā.

Brūmelis, J. Ā., Baltgailis, K., 1922. *Kaija: kaijas skrējiens uz dzimteni. 1920*. Rīga: Valters un Rapa.

Hartmanis, J. *Latviešu strēlnieku saraksts 1915–1917*. Pieejams: <http://latviesustrelniekusaraksts.lv/Saraksts/B.html> (skatīts 15.02.1019.).

Ivanovs, M., 1958. Karavīra tēla atainojums. *Literatūra un Māksla*, 22. februāris.

Kaljundi, L., Kreem, T.-M., 2018. *History in Images – Image in History. National and Transnational Past in Estonian Art*. Tallinn: Art Museum of Estonia – Kumu Art Museum.

Kļaviņš, E., 2006. *Džo: Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla*. Rīga: Neputns.

Kļaviņš, E., 2008. Izlūkgājieni Latvijas batalās mākslas vēsturē. *Studija*, 58, 67–71.

Knāviņa, V., 2019. Skarbaiss stils. Socmodernisma izpausmes latviešu glezniecībā 20. gadsimta 50.–60. gados. *10 epizodes 20. gadsimta otrās puses mākslā Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 32–89.

Knāviņa, V., 2000. Vai bija skarbaiss stils latviešu glezniecībā? *Doma-6*. Rīga: Doma, 187–202.

Krigere, I., 2004. Latviešu strēlnieku piemiņu glabājot. A. Balcers, sast. *Pulcējaties zem latviešu karogiem*. Rīga: Zelta grauds, 347–352.

- Lamberga, D., 2016. *Klasiskais modernisms. Latvijas glezniecība 20. gadsimta sākumā*. 2. izd. Rīga: Neputns.
- Nora, P., 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. Special Issue: Memory and Counter-Memory, 26, 7–24.
- Osmanis, A., 2002. Varas ideoloģija un metamorfozes latviešu glezniecībā. *Latvijas Mākslinieku savienības mākslas darbu kolekcija "Glezniecība. Laikmeta liecinieki": 20. gadsimta 60., 70. un 80. gadi*. Rīga: Latvijas Mākslinieku savienība, 24–30.
- Plath, T., 2018. Uncomfortable Heroes... Comparing thoughts about Latvian Riflemen and SS-Legionnaires in Latvian Memorial Culture 1920–2017. *Vestnik of Saint Petersburg University. History*, 63 (2), 479–487.
- Pujāts, J., 1958. Latviešu strēlnieku gleznotājs. *Literatūra un Māksla*, 29. marts.
- Pūtele, A., 2019. Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili. *Mākslas Vēsture un Teorija*, 22, 40–57.
- Siliņš, J., 1937. Herōisma tēlojumi un noskaņas latviešu glezniecībā. *Senatne un Māksla*, 1, 75–89.
- Strazdiņš, J., 1937. Brīvības cīņas mūsu glezniecībā. *Sējējs*, 4, 370–372.
- Šmite, E., 2004. Radīt skatītājam: tēlot ar zīmuli un ota, tēlot uz skatuves. A. Balcers, sast. *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta grauds, 269–273.
- Zariņš, K., 2014. *Leģendārā Nāves sala*. Pieejams: <http://www.sargs.lv/lv/Vesture/Vesture/2014/11/11-01.aspx?p=1>(skatīts 15.02.2019.).
- Zellis, K., 2017. World War I and the Latvian riflemen in the collective memory of Latvia. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (104), 87–121.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Franču vēsturnieks Pjērs Norā (*Pierre Nora*) terminu “atmiņas vietas” (ang. *sites of memory*, fr. *lieux de memoire*) lieto, apzīmējot gan materiālas, gan nemateriālas lietas, kas laika gaitā ieguvušas simbolisku nozīmi sabiedrības memoriālajā mantojumā. Tā var būt vieta, objekts vai koncepts, caur kuru izpaužas kolektīvā atmiņa. Vairāk informācijas P. Noras rakstā (Nora 1989, 7–24).
- ² Mākslinieks Jāzeps Grosvalds iestājās 6. Tukuma latviešu strēlnieku bataljonā 1916. gada pavasarī, turpat arī Niklāvs Strunke.
- ³ Kā smagāko pārbaudījumu Kārlis Baltgailis piedzīvoja cīņas pie Mazās Juglas 1917. gada septembrī. Par izrādīto drosmi viņš tika apbalvots ar 4. šķiras Svētā Jura krustu. 2. Latviešu strēlnieku brigādes pavēle Nr. 202-1 vēsta, ka Baltgailis “zem uguns nogādāja svarīgus ziņojumus”. Vairāk informācijas J. Hartmaņa izveidotajā mājaslapā. Pieejams: <http://latviesustrelniekusaraksts.lv/Saraksts/B.html> (skatīts 15.02.2019.).
- ⁴ Par darbu nosaukumiem un tehniku var spriest pēc informācijas, kas pieejama izstādes katalogā *Tret'ia vessennaia vystavka. Katalog*.
- ⁵ Tikmēr no Krievijā esošajiem latviešu strēlniekiem tika formētas divas karaspēka vienības – Imantas pulks, kas neiesaistījās Krievijas Pilsoņu kara kaujās, un Troickas bataljons, kurš iesaistījās minimāli.
- ⁶ Žurnālā iekļauti arī Aleksandra Krūkas (1898–1987), Ferdinanda Buholca (1896–?) un Friča Strazdiņa (1889–1974) zīmējumi.
- ⁷ Latviešu veco strēlnieku biedrības organizētajos braucienos uz strēlnieku cīņu vietām piedalījās bijušie strēlnieki, viņu ģimenes, skolēni, studenti un sabiedriskie darbinieki. Kopā ar Brāļu kapu komiteju (dibināta 1920. gada 10. martā) tika iekārtoti un sakopti strēlnieku kapi. 1923. gadā sākas pieminekļu veidošana, kurā

iesaistījās atzīti arhitekti un mākslinieki – Eižens Laube (1880–1967), Kārlis Zāle (1888–1942), Kārlis Celmiņš (1894–1973). Vairāk informācijas A. Balcera darbā (Balcers 2004).

⁸ Izdevums ir 7 sējumos, pieejams arī 34 burtnīcu viedā.

⁹ Mākslinieki, agrākie strēlnieki Valdemārs Tone un Konrāds Ubāns savā daiļradē strēlniekus neattēloja un centās norobežoties no kara situācijas. Izņēmums ir Tones radītais Jāņa Akuratera portrets strēlnieka tērpā (1917, LNMM) un Ubāna gatavotās Ziemassvētku kaujās kritušo strēlnieku pēcnāves maskas. Pēc atgriešanās no strēlnieku gaitām Niklāvs Strunke pie agrinās stilistikas un strēlnieku tematikas atgriezās vien 30. gados sēpijas un akvareļa tehnikā radītajās ilustrācijās Aleksandra Grīna vēsturiskajam romānam “Dvēseļu putenis” (1936) un monumentālajam izdevumam “Latviešu strēlnieki” (1935–1940).

¹⁰ Nāves salā notika lielākais gāzu uzbrukums Pirmā pasaules kara laikā Latvijas teritorijā – 1916. gada 8. oktobrī vācu karaspēks veica gāzu uzbrukumu placdarma aizstāvjiem. Šajā brīdī latviešu strēlnieki Nāves salas pozīcijās neatradās. Vairāk informācijas K. Zariņa rakstā (Zariņš 2014).

¹¹ Klasiskajā mitoloģijā mirušo dvēseles nokļūst pazemē, šķērsojot Aherontas upi, pār kuru tās pārceļ laivinieks Harons.

¹² Vairāk informācijas par skarbo stilu latviešu glezniecībā skatiet Valdas Knāviņas (Knāviņa 2000, 187–202; 2019, 32–89) un Alekša Osmaņa (Osmanis 2002, 24–30) darbos.

¹³ Cēsu skolotāju institūtu 1944. gada rudenī izveidoja agrākās Bērzaines ģimnāzijas telpās, bet Otrā pasaules kara laikā tur bija vācu hospitālis. Baltgailis bija viens no pirmajiem institūta skolotājiem, sākotnēji pildīja arī grāmatveža pienākumus (Anspaks 1995).

¹⁴ Vairāk par šajā laikā piedzīvoto var lasīt Kārļa Baltgaiļa atmiņās: Baltgailis, K., *Atmiņas. IV. Kara gadi Jelgavā un vajāšanas gadi*. Astrīdes Pekas-Skulmes privātais arhīvs. Elektroniskais noraksts raksta autorei īpašumā.

THE ROLE OF PAINTER KĀRLIS BALTGAILIS (1893–1979) IN THE DEVELOPMENT OF THE ICONOGRAPHY OF THE LATVIAN RIFLEMEN

ANNA PŪTELE

MA art, Ph.D. student at the Art Academy of Latvia

E-mail: anna.puutele@gmail.com

ABSTRACT

As one of the memory sites when talking about World War I, the Latvian riflemen provide an opportunity to demonstrate the heroic spirit of the nation, which has also a strong relation to the establishment of Latvia as an independent country in 1918. The paper gives an insight into the life story of painter Kārlis Baltgailis (1893–1979) and his contribution to the development of the iconography of the riflemen in Latvian visual art.

Key words: Riflemen, classical modernism, World War I, the severe style, Soviet period

SUMMARY

As one of the memory sites when talking about World War I, the Latvian riflemen provide an opportunity to demonstrate the heroic spirit of the nation, which has also a strong relation to the establishment of Latvia as an independent country in 1918. However, over time, memories have been idealized.

Culture, rituals, societies and especially visual arts help to pass on the memory of the riflemen to the next generations. Kārlis Baltgailis' life and work was considerably determined by the World War I events and by his experience in Latvian riflemen regiments as well as by the ideas of two crucial figures on the scene of Latvian classical modernism: Jāzeps Grosvalds (1891–1920) and Jēkabs Kazaks (1895–1920). They introduced into Latvian visual art the imagery of rifleman but died young, leaving Baltgailis as the only artist who, in the course of his long career, focused on the themes of riflemen.

During his most active years in the 1930s, Baltgailis created his most famous paintings representing riflemen imagery. As a result of Soviet

repressions, in 1940s the subject of riflemen was tabooed and remained so up until the 1950s. After the Khrushchev “Thaw”, themes of riflemen eventually turned into the central element of the political memory of Soviet Latvia. Even though Baltgailis never used any iconographical reference to the so-called Red Riflemen, his imagery became an essential source of inspiration for younger Soviet artists, representatives of the so-called Severe Style, who combined conforming to ideological requirements with implicit national undertones.

Currently it is possible to observe an increasing interest in personal memories, stories and archives which have given an important thematic basis for different celebrations and other events. Yet it is unknown how and whether the remembrance of the riflemen will be transferred and re-evaluated amongst the next generations.

NACIONĀLO PARTIZĀNU GRUPU DARBĪBA UN SAGRĀVE ZIEMEĻRIETUMVIDZEMĒ (1944–1953)*

REINIS RATNIEKS

Mg. hist., Latvijas Universitātes doktorants

E-pasts: ratnieksr@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā vispārīgi aplūkota nacionālās bruņotās pretošanās grupu darbība un padomju okupācijas režīma darbības metodes cīņā pret partizāniem Ziemeļrietumvidzemē. Raksta mērķis ir raksturot bruņotās pretošanās kustības darbības un sagrāves galvenos aspektus Ziemeļrietumvidzemē no 1944. gada rudens līdz 1953. gada februārim. Nedaudzās partizānu grupas lielākoties ieturēja nogaidīšanas taktiku, un partizānu uzbrukumu okupācijas režīmam bija salīdzinoši maz. Aktīvo grupu darbība lielākoties bija vērsta pret individuāliem padomju aktīvistiem. Lielākos panākumus cīņā pret partizāniem padomju drošības dienesti guva, izmantojot partizānu kļūdas konspirācijā, kā arī aģentūras tīklu.

Atslēgas vārdi: pretošanās kustība, nacionālie partizāni, čekas operācijas, Ziemeļrietumvidzeme.

IEVADS

Nacionālo partizānu darbība pēc Otrā pasaules kara ir temats, kurš Latvijas 20. gs. vēstures izpētes laukā ir samērā agrīnā stadijā, jo veikto pētījumu skaits ir neliels. Trūkst pētījumu par konkrētām partizānu grupām lielākajā daļā Latvijas teritorijas, tāpēc nav iespējas vairāk salīdzināt partizānu

* Raksts izstrādāts, par pamatu izmantojot 2017. gadā Latvijas Universitātē aizstāvēto maģistra darbu “Nacionālo partizānu darbība Ziemeļrietumvidzemē (1944–1952)”.

kustības īpatnības atšķirīgos reģionos un veidot objektīvāku kopskatu uz visu kustību kopumā.

Valmieras apriņķis šajā ziņā ir viens no mazāk pētītajiem reģioniem. No zinātniskiem darbiem, kuros tam pievērsta uzmanība, ir pieminams šī raksta autora pētījums par partizānu darbības pirmo gadu Ziemeļrietumvidzemē (Ratnieks 2018, 67–80). Vēsturnieks Zigmārs Turčinskis, pētot nacionālo partizānu darbību Valkas apriņķī, ir pievēršis uzmanību dažiem Kārļa Mūsiņa (Kārlis) grupas pārgājieniem uz Valmieras apriņķi vēlākajos gados (Turčinskis 2011, 170–171, 182, 253).

Tā kā iepriekš minētie darbi pievēršas hronoloģiski šauriem posmiem un tikai nedaudzām partizānu cīņu epizodēm Ziemeļrietumvidzemē, šajā rakstā mēģināts īsi un vispārīgi raksturot nacionālo partizānu kustības darbības būtiskākās īpatnības šajā reģionā kopumā, kā arī to, kā okupācijas režīms tur cīnījās pret partizāniem. Raksta mērķis ir raksturot bruņotās pretošanās grupu darbības un sagrāves galvenos aspektus Ziemeļrietumvidzemē no 1944. gada rudens līdz 1953. gada sākumam. Izvēlētā hronoloģija ir pamatojama ar partizānu darbības laiku šajā reģionā. Pirmās partizānu grupas izveidojās 1944. gada rudenī, savukārt partizānu cīņu galīgais noslēgums Ziemeļrietumvidzemē ir datējams ar 1953. gada februāri, kad čekas¹ operācijā tika sagūstīti pēdējie nacionālie partizāni.

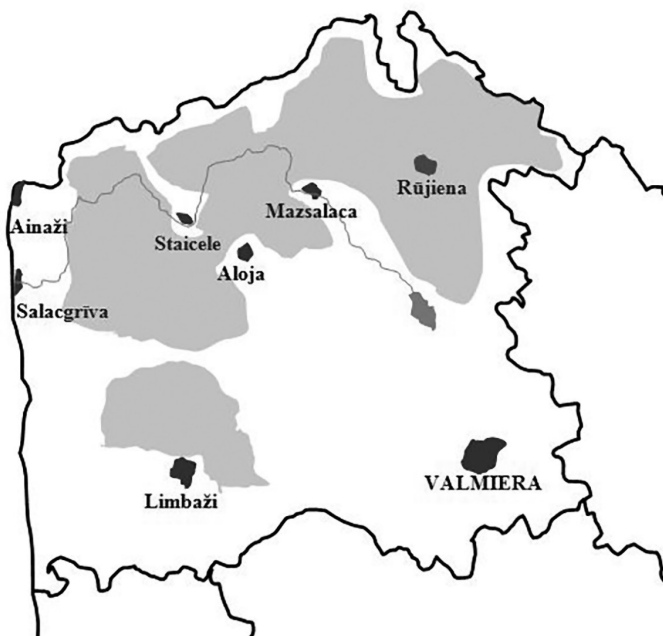
Tā kā raksta temats ir maz skatīts zinātniskajā literatūrā, tas izstrādāts, pamatā izmantojot pirmavotus, galvenokārt Latvijas Nacionālajā arhīvā pieejamos Valsts drošības komitejas (KGB)² dokumentus, bet atsevišķas ziņas iegūtas arī no publicētajiem atmiņu krājumiem un paša autora savāktajām atmiņām. Protams, rakstā iekļauta informācija no tekstā iepriekš minētajām zinātniskajām publikācijām.

PARTIZĀNU GRUPOU DARBĪBA ZIEMEĻRIETUMVIDZEMĒ

Visā pēckara partizānu kustības pastāvēšanas laikā Ziemeļrietumvidzeme bija visai kluss reģions. Līdz 1945. gada pavasarim bija izveidojušās tikai aptuveni septiņas bruņotas grupas, kuras vairāk vai mazāk varētu saukt par partizānu grupām.³ Lielākā daļa šo grupu neveica uzbrukumus padomju režīma institūcijām un darbiniekiem, jo gaidīja būtiskas starptautiskas pārmaiņas vai vienkārši kara beigas. Acīmredzot nedaudzie partizāni arī nejuta sevi kā ievērojamu spēku, tāpēc neriskēja uzbrukt, jo tad draudētu agresīva pretreakcija. Vienīgā cerība bija jauns karš, bet līdz tam bija jāgaida.

Viens no izņēmumiem bija Viļa Skujiņa (Garais) grupa Katvaru pagastā, kurā bija trīs brāļi: Vilis, Alberts un Elmārs, kā arī viņu kaimiņš Ziedonis Muciņš (Čalis). Šī grupa slēpās Skujiņu vecāku mājās Mežniekos kopš

1944. gada rudens. 1945. gada 2. maijā pēc ziņu iegūšanas, ka Mežniekos slēpjoties nelegālisti⁴, tur ieradās vietējo *istrebiķeļu*⁵ grupa un izraisījās kauja. Tajā krita vietējais partorgs Jānis Voldiņš un *istrebiķeļs* Jēkabs Vītiņš, bet Skujiņu vecāki, paredzēdami gaidāmās represijas, izdarīja pašnāvību, uzspridzinoties ar rokasgranātu. Pēc notikušā Skujiņa grupa uzsāka aktīvus uzbrukumus un 1945. gada vasarā nogalināja trīs padomju aktīvistus (Ratnieks 2018, 72–73).

Attēls. Rakstā aplūkoto partizānu grupu darbības rajoni Ziemeļrietumvidzemē

Tajā pašā laikā Ziemeļrietumvidzemē notika arī nevardarbīga partizānu pretošanās. Tā, piemēram, Eduarda Čokas grupa 1945. gada 15. maijā Rūjienā izkāra Latvijas karogu. Partizāni to atkārtoja arī divus gadus vēlāk, tikai šoreiz blakus esošajā Jeru ciemā (LNA-LVA, 1986–1–40401, 394. lpp.).

Izdzīvojušās grupas mainīja atrašanās vietas pirms ziemas iestāšanās, jo okupanti uzsāka aktīvākus pasākumus partizānu apkarošanai. Skujiņa grupa, juzdama pieaugošo spiedienu Katvaru pagastā, mainīja bāzēšanās vietu un pārzīvoja Viļķenes pagastā. Čokas grupa pēc sadalīšanās 1945. gada jūlijā atstāja Nauksēnu pagastu un turpmāko laiku klusi dzīvoja lielajos Oleru mežos Jeru pagastā (Ratnieks 2018, 72–73).

Turpmākajos dažos gados partizānu darbība kļuva pārdomātāka un bija vairāk vērsta uz izdzīvošanu, tāpēc mazinājās tiešs terors pret okupantiem un viņu atbalstītājiem. Galvenais bija jauna kara sagaidīšana.

Sākotnēji aktīvā Skujiņa grupa vairs fiziski neiznīcināja kolaborantus, bet ik pa laikam aplaupīja padomju aktīvistus, lai nodrošinātu sev dzīvošanai nepieciešamās lietas. Pateicoties atbalstītāju sniegtajai informācijai, grupa veiksmīgi varēja iegūt naudu. Aplaupt nodokļu inspektorus 1946. un 1947. gada oktobrī, kā arī pasta ratus 1948. gada maijā, Skujiņa partizāni kopā ieguva aptuveni 92 000 rubļu (LNA-LVA, 1986-1-40698-1, 39., 83. lp.; 40698-4, 203.-204., 317., 318., 319. lp.). Skaļāka grupas akcija notika 1948. gada 4. augustā, kad partizāni iebruka Pociema izpildkomitejā, kuru izdemolēja (LNA-LVA, 1986-1-40698-3, 217.-221. lp.). Šis bija vienīgais partizānu uzbrukums pagasta centram Ziemeļrietumvidzemē.

Īpatnēju akciju Rūjienas apkaimes partizāni Artūrs Johansons un Zigfrīds Spriestis veica naktī uz 1947. gada 7. novembri, kad nozāgēja Mazsalacas-Rūjienas elektrolīnijas trīs stabus, un rezultātā abās pilsētās uz laiku bija traucēta elektroapgāde (LNA-LVA, 1986-1-40401, 392. lp.). Šķiet, iemesls jauneklīgo partizānu darbībai bija radīt nemieru vietējās okupantu drošības dienestu struktūrās.

Partizānu kustība Ziemeļrietumvidzemē kļuva spēcīgāka, kad reģionā 1946. gada rudenī ienāca K. Mūsiņa grupa septiņu vīru sastāvā, lai mierīgāk pārziemotu. Vācot krājumus ziemai, grupa izdarīja dažus uzbrukumus padomju aktīvistiem Pāles un Salacas pagastā. 16. oktobrī Pāles pagasta Kalnziediņos grupa nošāva nodokļu aģentu Kārli Jansonu un čekas leitnantu Borisu Čerņajevu, kurš nakšņoja pie K. Jansona. Cik noprotams, mežabrāļi nebija plānojuši kādu nogalināt, taču bija spiesti aizsargāties K. Jansona un čekista reakcijas dēļ (LNA-LVA, 1986-1-38177-1, 49.-51. lp.; Turčinskis 2011, 170-171). Vēlāk no K. Mūsiņa grupas atdalījusies Viļa Sedlenieka (Džeks) grupa 1948. gada 28. aprīlī nošāva Pāles pagasta *istrebiķeļu* Robertu Grinbergu, kurš atsevišķiem grupas atbalstītājiem bija draudējis ar represijām (LNA-LVA, 1986-1-38177-1, 152., 182. lp.). Šajā gadījumā partizānu galvenā motivācija bija padomju varai nelojālo iedzīvotāju aizsargāšana.

Jauns padomju aktīvistu likvidācijas vilnis Ziemeļrietumvidzemē nāca 1949. gadā, kad, atriebjoties par deportācijām, V. Sedlenieka grupa pavasarī nogalināja trīs padomju aktīvistus Alojās apkārtnē (LNA-LVA, 1986-1-38177-1, 28.-29. lp.). Partizānu uzbrukumi iedvesa bailes vietējiem komunistiem tik ļoti, ka atsevišķi aktīvistu pavadīja naktis savā siena šķūnī (Ilgas Zaķes atmiņas 2018; Šilde 1960, 99). Pēdējo pretinieku iznīcināšanas akciju V. Sedlenieka grupa veica 1950. gada vasarā, kad, atriebjoties par divu grupas biedru bojāeju pērnā gada novembrī, partizāni 22. jūlijā Skaņkalnes pagastā nošāva divus *istrebiķeļus*: Kārli Kociņu un Aleksandru Zaķi (LNA-LVA, 1986-1-38177-1, 32. lp.). Pēc 1948. gada šī bija vienīgā aktīvā partizānu grupa, kas darbojās aplūkotajā reģionā. Visas pārējās bija daļēji vai pilnībā iznīcinātas.

Turpmākajos gados līdz pilnīgai partizānu kustības sagrāvei atlikušie cīnītāji vienkārši centās izdzīvot un viņu darbība aprobežojās ar sīkām zādībām un laupīšanām pārtikas un citu iztikai nepieciešamo līdzekļu nodrošināšanai. Interesanti, ka Sedlenieka grupas pēdējais partizāns Ernests Eglītis, kurš dzīvoja viens kopš 1951. gada rudens, vēl 1952. gada vasarā domāja par uzbrukumiem padomju aktivistiem, tāpēc meklēja ciņu biedrus (LNA-LVA, 1986–1–21843–1, 186. lp.). Iespējams, viņa nostāja ir skaidrojama gan ar 1949. gada marta izsūtīšanās zaudēto ģimeni un mājām, gan arī ar pilnīgo tā brīža bezcerību, tāpēc ciņa pret okupantiem bija vienīgais, kas vēl piešķīra jēgu mežabrāļa gaitām.

Kopumā partizānu darbība šajā reģionā uz Latvijas fona nebija spēcīga. To apliecina, pirmkārt, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pārskati par *istrebikeļu* bataljonu darbību, kuros uzskaitīti arī rezultāti ciņā pret nacionālo bruņoto pretestību. Visā partizānu ciņu posmā Valmieras un vēlāk arī Limbažu apriņķis netiek pieminēti kā īpaši problemātiski reģioni, atšķirībā no Abrenes, Daugavpils, Valkas apriņķa un citiem apriņķiem. Piemēram, skatot datus par 1945. gada jūliju, redzams, ka Valmieras apriņķī nogalināts tikai viens “bandīts”, turpretim Rēzeknes apriņķī nogalināti 17, savukārt Abrenes apriņķī – 10 cilvēki (LNA-LVA, PA-101-8-18-140).

Par Ziemeļrietumvidzemes reģiona partizānu aktivitāti var spriest arī, to salīdzinot ar Z. Turčinska pētījumu par Valkas un Alūksnes apriņķa rietumu daļas partizānu darbību. Tur pastāvēja apmēram trīs reizes lielāka bruņotās pretestības kustība. Lai arī šī teritorija bija tikai divas reizes lielāka, partizānu uzbrukumos nogalināto pretinieku skaits bija apmēram septiņas reizes lielāks (Turčinskis 2011, 299, 313).

OKUPĀCIJAS REŽĪMA CĪŅA PRET PARTIZĀNIEM

Līdzīgi kā citviet Latvijā, Ziemeļrietumvidzemē okupācijas režīma cīņas metodes pret partizāniem mainījās atkarībā no okupantu drošības iestāžu spējām un pašu partizānu darbības tendencēm.

Pirmajā partizānu cīņu gadā priekšroka tika dota plašām pārmeklēšanas operācijām, kas parasti bija mazefektīvas, jo balstījās uz aptuvenu informāciju par partizānu uzturēšanās vietām un reizēm izpaudās kā mežu pārmeklēšana uz labu laimi. Uz partizānu uzbrukumiem čeka nespēja operatīvi reaģēt, tā ieradās tikai nākamajā rītā, lai novērtētu partizānu darbības rezultātus. Tāpēc, līdzīgi kā citviet Latvijā, bija nepieciešams meklēt citādākus risinājumus bruņotās pagrīdes apkarošanai.

Viens no efektīvākajiem veidiem partizānu cīņu sākumposmā bija partizānu radinieku terorizēšana. Lai arī ir vismaz viens gadījums, kad tam bija pretējs rezultāts, proti, partizānu skaita palielināšanās, Ziemeļrietumvidzemē

šādai terorizēšanai bija lieli panākumi partizānu grupu graušanā. Čekas spiediens uz partizānu radniekiem Rozēnu un Mazsalacas pagastā un kara beigās noveda pie tā, ka no 1945. gada pavasara līdz ziemei legalizējās lielākā daļa šajos pagastos esošo partizānu. Nacionālo partizānu darbība dzīvesvietu tuvumā nebija iespējama, nepakļaujot drīzām represijām savus tuviniekus (Ratnieks 2018, 71).

Nacionālo partizānu kustību veicināja ticība tam, ka Rietumi militāri atbalstīs Baltijas valstu iedzīvotāju centienus atgūt neatkarību. Laikam ejot, cerības strauji mazinājās, kritās arī pašu partizānu morāle un zuda vēlme turpināt dzīvi mežos. Čeka to veiksmīgi izmantoja 1945. un 1946. gadā, aicinot partizānus legalizēties apmaiņā pret amnestiju (Strods 2012, 128). Iespēju legalizēties šo divu gadu laikā Ziemeļrietumvidzemē izmantoja aptuveni 32 partizāni un nelegālisti no aplūkotajām bruņotajām grupām mežos. Dabot procentuāli pa gadiem, 1945. gadā legalizējās 37,3% (31 no 83 personām) un 1946. gadā 40% (16 no 40 personām) no bruņotajās grupās esošajām personām. Līdzīga legalizācijas dinamika ir novērojama Valkas un Alūksnes apriņķī (Turčinskis 2011, 137, 157, 172). Pēc 1946. gada mežos palika apņēmīgākie partizāni, kuri neticēja solījumiem par amnestiju un bija noskaņoti turpināt gaidīt Rietumu palīdzību, savukārt brīvprātīga padošanās notika reti.

Svarīgs apstāklis, kas sekmēja partizānu grupu sagrāvi, jo īpaši pirmajā cīņā posmā, bija kļūdas konspirācijā. Šajā ziņā partizāni sevišķi grēkoja 1945. gadā, kad vēl nebija uzkrāta pietiekama meža dzīves pieredze un sākotnējais padomju režīma vājums laukos radīja pārāk lielu drošības sajūtu. Piemēram, 1945. gada 4. martā bunkurā Rozēnu pagastā tika sagūstīti pieci bruņoti nelegālisti, jo viens grupas dalībnieks – Jānis Ilus – bija pastāstījis savam tēvam par grupas bunkura vietu. Pratināšanas laikā čekā J. Ilus tēvs atzinās, kur viņa dēla grupa slēpjas, un nākamajā vakarā čekisti mežabrāļus sagūstīja bez problēmām (Ratnieks 2018, 71).

1945. gada 28. jūnijā Mazsalacas pagasta Rūķu mežā mītošo bruņotu nelegālistu grupu, ko bija izveidojis Rūjienas apkārtnes partizānu komandieris E. Čoka, pārsteidza čekas operatīvā grupa, nogalinot un saņemot gūstā pa vienam grupas dalībniekam (Ratnieks 2018, 75). Ja šī grupa būtu vismaz izvietojusi sargposteni, varbūt iznākums būtu bijis veiksmīgāks, neskatoties uz to, ka grupu, visticamāk, nodeva kāds no tās dalībniekiem vai atbalstītājiem.

Labs piemērs ir četru vīru lielās Žaņa Miķelsona grupas sadursme ar *istrebiķeļu* grupu 1945. gada 4. novembrī Naukšēnu pagasta mežā. Partizāni bija uzbūvējuši bunkuru, taču ēdienu gatavoja ārpusē, un tā bija rupja kļūda. Meža ķemmēšanas laikā pārmeklētāji uzdūrās ugunsкура vietai, kas apstiprināja aizdomas, ka kaut kur tuvumā slēpjas cilvēki. Miķelsona grupai nācās iesaistīties kaujā ar pretinieku. Lai arī tās iznākums partizāniem

bija relatīvi veiksmīgs, tika pazaudēts iekārtotais ziemas bunkurs, turklāt tajā palika partizānu personīgie dokumenti, kas ievērojami sarežģīja dzīvi turpmākajos mēnešos un noveda pie visu grupas dalībnieku sagūstīšanas līdz 1946. gada janvārim (LNA-LVA, 1986–1–18266–1, 2., 13., 34. lp.).

Vēlākajos gados, kad atlikušās partizānu grupas bija sevišķi konspiratīvas, panākumi tika gūti ar aģentūras palīdzību. Principā tas nozīmēja to, ka bija jānoskaidro partizānu atbalstītāji, kurus vēlāk uz kompromitējošas informācijas pamata varēja mēģināt vervēt. Ja cilvēks nepiekrītu, sekotu viņa arests.

Aģentu vervēšana partizānu atbalstītāju vidū nebija vienkārša, jo bieži vien šie cilvēki bija ar stingru nacionālo pārliecību un, pat apzinoties sekas, netaisījās nodot partizānus. Pēc tam, kad V. Sedlenieka grupa 1949. gada aprīlī–maijā nogalināja trīs padomju aktivistus Alojās apkaimē, Valsts drošības ministrijas (MGB) Limbažu apriņķa nodaļa sāka izdarīt spiedienu uz partizānu atbalstītājiem Pāles pagastā. 1949. gada jūnijā par aģenti ar segvārdu Liepa tika savervēta grupas atbalstītāja Alma Būšmane, taču viņa pabrīdināja partizānus par briesmām. A. Būšmani arestēja 1949. gada rudenī, pateicoties citam čekas aģentam un vietējam mežsargam Alfrēdam Bašēnam (Ratiņš), kuram A. Būšmane atzinās par saviem nolūkiem (LNA-LVA, 1986–1–39876–2, 214. lp.; uzraudzības lieta Nr. 39876, 163). Tā paša gada augustā par aģentu Ārciemietis tika savervēts grupas partizāna E. Eglīša kaimiņš Ilgvars Licītis, taču arī viņš izvairījās no sadarbības un tika arestēts 1949. gada novembrī (LNA-LVA, 1986–1–39876–2, 156.–157. lp.).

Par atbalstītājiem, kuri piekrita nodot nacionālos partizānus, informācija ir skopa, jo bieži vien ir zināms operācijā iesaistītajam cilvēkam piešķirtais segvārds, bet citas ziņas Latvijas arhīvos nav atrodamas. Viens no pētniecībā atklātajiem aģentiem ir E. Čokas grupas atbalstītājs Mazsalacas pagasta mežsargs Eduards Viķis, kurš tika savervēts jau 1945. gada 5. jūnijā ar segvārdu Kārlis Tukums (LVA-LNA, F1-US30-GV1-2, 405. lp.). Viņš čekai tā paša gada 19. septembrī palīdzēja notvert partizānu Haraldu Vorpu (LNA-LVA, 1986–1–17559–1, 25. lp.; Grīnvalde 1993, 243).

Cits veids, kā sagūstīt nacionālos partizānus, bija tādu viltus nacionālo partizānu iesūtīšana grupās, kuri tēloja, ka uztur sakarus ar ārvalstīm. Ar šādu čekas paņēmienu 1948. gada 11. decembrī Idus pagastā tika notverti bijušie E. Čokas grupas partizāni A. Johansons un Edvīns Kornis, kad “Rietumvalstu aģenti”, ar kuriem partizāni tikās, izrādījās MGB aģenti kaujinieki Vinogradovs, Egle, Mats, Ozols un Kociņš, kuri aplenca un sagūstīja abus partizānus (LNA-LVA, 1825–2–168, 170. lp.). Skujiņa grupas lielāko daļu partizānu, t. sk. grupas līderi, izdevās notvert ar grupai piespēlēta čekas aģenta Artūra Skrastiņa palīdzību, kurš, uzdodoties par partizānu, 1948. gada rudenī piedāvāja grupai noorganizēt bēgšanu uz Zviedriju. 6. oktobrī ceļā uz it kā sarunāto laivu partizānu automašīnu Babītes pagastā

apturēja MGB karaspēka 36. strēlnieku pulka operatīvā grupa, kas sagūstīja partizānus (LNA-LVA, 1986–1–40698–3, 157. lp.; 40698–4, 167. lp.).

Viltus partizānu taktika tika izmantota arī 50. gadu sākumā, kad čekisti centās sadzīt pēdas partizāniem vienpatņiem. Šādā veidā Alojās rajonā tika meklēts pēdējais V. Sedlenieka grupas partizāns E. Eglītis un citi apkārtnes nelegālisti. Lai neradītu aizdomas, aģenti darbojās pa vienam vai diviem cilvēkiem, jo pēc 1950. gada rudens partizānu grupu šajā apkārtnē vairs nebija (LNA-LVA, 1986–1–21843–1, 186. lp.; 21843–4, 298., 299. lp.).

Zīmīga tendence, kas parādās čekas darbībā arī citviet Latvijā līdz ar 1949. gadu, ir tā, ka bieži vien speciāgentu operācijās, pat nepieļaujot iespējamu pretošanos, partizānus vienkārši nošāva. Gadu laikā čekai bija iekrājušies informācija par mežos esošajām personām, tāpēc to sagūstīšana ne vienmēr bija būtiska. Galvenais bija pēc iespējas ātrāk likvidēt “bandītu” savā atbildības teritorijā. Piemēram, 1951. gada 12. septembrī aģents Bogdanovs gribēja ievilināt neapbruņoto partizānu Augustu Apsiti slēpnī, ko bija ierīkojuši MGB Alojās un Rūjienas rajona nodaļu darbinieki, taču A. Apsītis turp nevēlējās doties, tāpēc Bogdanovs viņu nošāva (LNA-LVA, 1825–2–2, 208. lp.; 1986–1–28393, 257. lp.).

SECINĀJUMI

Pēc pētījuma rezultātiem secināms, ka par partizānu cīņu norisēm kopumā var iegūt pietiekamu informāciju no arhīviem un atmiņām. Lai gan vairāku būtisku jautājumu (piemēram, drošības dienestu pretpartizānu operācijas) pilnīgai noskaidrošanai ar Latvijā pieejamajiem dokumentiem atsevišķos gadījumos ir par maz, tomēr ir iespējams izpētīt būtiskākos partizānu vēstures aspektus arī reģionālā griezumā.

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka kopējā partizānu aktivitāte Ziemeļrietumvidzemē uz pārējās Latvijas fona bija salīdzinoši neliela. Ziemeļrietumvidzemē daļa grupu gaidīja ārvalstu sabiedroto ierašanos un līdz tam brīdim bruņotas akcijas uzskatīja par nevajadzīgu risku. Aktīvo grupu darbība izpaudās kā terors pret individuāliem aktivistiem, savu atbalstītāju aizsargāšana no iespējamām represijām, nogalinot aktīvākos kolaborantus, iebaidot viņus u. tml. Bieži vien tas tika apvienots ar materiālo līdzekļu iegūšanu izdzīvošanai, lai noņemtu daļu sloga no atbalstītājiem. Partizānu grupas gandrīz neveica uzbrukumus pagastu centriem, jo partizānu skaits grupās bija neliels (vidēji 5–7 cilvēki) un mērķis – noturēties līdz Rietumvalstu atnākšanai. Izpildkomiteju ieņemšanas mēģinājumi radītu tikai papildu risku.

Partizānu darbības rezultātā Ziemeļrietumvidzemē gāja bojā 20 cilvēki, bet ievainoti tika pieci. Aplaupītas tika aptuveni 25 personas, lai gan šādu

uzbrukumu skaits noteikti ir bijis lielāks, jo visi gadījumi, visdrīzāk, nav dokumentēti partizānu krimināllietās. Liels ir partizānu aizsardzības kaujās kritušo padomju aktivistu, karavīru un NKVD/MBG darbinieku skaits. Partizānu uzbrukumos gājuši bojā 12 cilvēki, savukārt partizāniem aizsargājoties – astoņi cilvēki, bet trīs tikuši ievainoti. Ņemot vērā apstākli, ka divos gadījumos cilvēku nogalināšana nebija plānota, bet notika pretinieka pretošanās dēļ, partizānu aizsardzības cīņās kopumā gājuši bojā 10 cilvēki un tikpat uzbrukumos, kuru mērķis bija nogalināt. Tas apliecina Ziemeļrietumvidzemes grupām raksturīgo tendenci: vairāk nogaidīt un pēc iespējas mazāk iznīcināt okupantus un viņu atbalstītājus.

Partizānu grupas padomju režīma drošības iestādes iznīcināja ar visiem iespējamajiem līdzekļiem. Sākotnēji panākumus nodrošināja spiediens uz “svārstīgajiem” partizāniem un nelegālistiem, kuri nebija plānojuši ilgstoši dzīvot mežā. To varēja panākt ar represijām pret viņu radiniekiem, kā arī izmantojot ziemas tuvošanos un partizānu morāles līmeņa krišanos. Tā rezultātā 1945. un 1946. gadā legalizējās ap 40% no tajā brīdī mežos esošajiem partizāniem un bruņotajiem nelegālistiem.

Gandrīz visi pārējie partizānu zaudējumi tika ciesti rūpīgi izplānotās čekas operācijās, kuras tika īstenotas, pamatojoties uz aģentūras ievākto informāciju, savukārt tādu zaudējumu, kas tika nodarīti pašu partizānu uzbrukumu laikā vai nejaušības dēļ, bija ļoti maz. Lielāko daļu partizānu zaudējumu pirmajā cīņu gadā vairāk vai mazāk izraisīja pašu partizānu vāji konspirētā darbība, bet turpmākajos gados zaudējumu radīšana galvenokārt bija čekas rūpīgi veidotās aģentūras nopelns. Kopumā partizānu cīņu laikā Ziemeļrietumvidzemē gāja bojā 17 un tika sagūstīti 32 partizāni. Lielākais kritušo skaits bija 1945. gadā, kā arī pēdējā cīņu posmā, sākot ar 1949. gadu.

Raksta apjoma dēļ nav pievērsta uzmanība pilnīgi visām bruņotajām grupām apskatītajā reģionā, taču nozīmīgāko grupu darbības analīze apliecina jau minētās atziņas. Padomju drošības iestāžu cīņas metodes sevišķi neatšķīrās no šīm metodēm citos Latvijas reģionos, tajā pašā laikā to izmantošana atspoguļo partizānu kustības stāvokli noteiktā periodā.

SAĪSINĀJUMI

KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti*)

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

MGB – Valsts drošības ministrija (*Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnosti*)

NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts (*Narodnyi komissariat vnutrennih del*)

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

- Arvīda Smilškalna krimināllieta, 1951. LNA-LVA, 1986–1–28393.
- Augusta Žigura krimināllieta, 1953. LNA-LVA, 1986–1–21843.
- Eduards Viķis. LPSR VDK aģentu uzskaites alfabētiskā kartotēka. LVA-LNA, F1–US30–GV1-2-405. lpp.
- Grīnvalde, M., 1993. Cilvēki un likteņi. Aleksandrs Kalvāns, sast. *Uz ežiņas galvu liku*. Rīga: Daugava, 232.–244. lpp.
- Ilgas Zaķes atmiņas, pierakstītas 2018. gadā. Autora arhīvs.
- Jāņa Bergina krimināllieta, 1949. LNA-LVA, 1986–1–40401.
- Kartotēka. Sadaļa “Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. LNA-LVA, 1825–2–168.
- Kartotēka. Sadaļa “Nacionālie partizāni”. LNA-LVA, 1825–2–2.
- Kārļa Besera krimināllieta, 1949. LNA-LVA, 1986–1–39876.
- Kārļa Grinberga krimināllieta, 1945. LNA-LVA, 1986–1–17559.
- Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret bandītu un iznīcinātāju bataljonu darbību, 1945. gads. LNA-LVA, PA–101–8–18.
- Partorgam pa logu ielido granāta, 1960. Ā. Šilde, sast. *Važu rāvēji*. Kopenhāgena, 96–100.
- Ratnieks, R., 2018. Nacionālo partizānu grupu veidošanās un darbība Ziemeļrietumvidzemē 1944. rudenī – 1945. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 5, 67–80.
- Strods, H., 2012. *Nacionālo partizānu karš: 1944–1956*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Turčinskis, Z., 2011. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa ziemeļu daļā. 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. LNA-LVA, 1986–1–40698.
- Viļa Sedlenieka krimināllieta, 1950. LNA-LVA, 1986–1–38177.
- Žaņa Miķelsona krimināllieta, 1946. LNA-LVA, 1986–1–18266.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ PSRS Valsts drošības dienesta Viskrievijas Ārkārtas komisijas (VChK) apzīmējums, kas radies no tās saīsinājuma krievu valodā un vēlāk piemērots VChK pēctečiem. Faktiski tas tika oficiāli izmantots čekas lietvedībā.
- ² Rakstā izvēlēts neturpināt Latvijas historiogrāfijā izplatīto praksi izmantot latviešu valodā tulkoto PSRS terminoloģiju. Šis terminoloģijas tulkošanai nav nozīmīga pamatojuma, un tā ir vērtējama kā padomju mantojums, kam nav pievērsta īpaša uzmanība. Zinātniskajā literatūrā pārējās Baltijas valstīs, kā arī starptautiski tādi PSRS termini kā KGB, NKVD u. c. tiek atstāti oriģinālvalodā. Raksta autors savā pirmajā publikācijā (Ratnieks 2018) ir sekojis vecajai tradīcijai, ko vērtē kā pētnieciskās pieredzes trūkuma dēļ pieļautu kļūdu.
- ³ Raksta autors par nacionālo partizānu grupām dēvē grupas, kas tika izveidotas no nelegālā stāvoklī esošām bruņotām personām un kas cīnījās pret okupācijas varu vai gatavojās to darīt. Tiesa, ne visām bruņotām grupām bija šāda motivācija, bet ieroču nēsāšana apliecina iespējamu gatavību pretoties okupācijas spēkiem, piemēram, mītnes aplenkšanas gadījumā. Atklāšanas un aizturēšanas gadījumā nelegāla ieroču glabāšanu uzskatīja par sodāmu rīcību, ko mežabrāļi apzinājās, tāpēc bez nopietna

ienesla ieročus un municiju nevāca. Atsevišķos gadījumos pasīvo bruņoto grupu locekļi rakstā tiek dēvēti par bruņotiem nelegālistiem.

- ⁴ Nelegālists staļinisma periodā definējams kā persona, kas slēpjas no pastāvošās valsts varas. Tas nenozīmē obligāti dzīvošanu bez derīgiem personu apliecinošiem dokumentiem. Principā visi partizāni bija nelegālisti, bet ne visi nelegālisti – partizāni.
- ⁵ Nosaukums PSRS formētās zemessardzes locekļiem, kurus izmantoja cīņai pret nacionālajiem partizāniem, deportāciju norises nodrošināšanai, dažādu objektu apsardzei u. tml. Literatūrā latviešu valodā nereti tiek tieši tulkots kā “iznīcinātājs”.

THE ACTIVITY AND EXTERMINATION OF NATIONAL PARTISAN GROUPS IN NORTH-WESTERN VIDZEME (1944–1953)

REINIS RATNIEKS

MA in History, Ph.D. student at the University of Latvia

E-mail: ratnieksr@gmail.com

ABSTRACT

The paper deals with the activities of the national partisan groups and the methods used by the Soviet occupation regime in fighting the partisans in north-western Vidzeme. The paper aims to describe the main aspects of the activities of the armed resistance movement in north-western Vidzeme and the efforts to eradicate it from autumn 1944 to february 1953. Partisan groups in this region mostly concentrated on survival. Their attacks mostly targeted individual Soviet activists. The Soviet security services were successful in their struggle against national partisans mostly thanks to the partisans' initial carelessness, as well as NKVD/MGB agent network, which was also established among partisan supporters.

Key words: Armed resistance, national partisans, KGB operations, north-western Vidzeme

SUMMARY

The main trends in the partisan struggle in north-western Vidzeme after the Second World War can be revealed by analysing the information on the activities of the national partisans and the countermeasures of the NKVD/MGB, mainly using the documents of KGB available at the National Archives of Latvia, as well as other sources.

The activity of the national partisans in north-western Vidzeme was relatively moderate throughout the course of the movement, which is attributable to both the small number of partisan groups and their tactics that focused primarily on surviving until the next world war, which they thought was imminent. Consequently, it is possible to talk about only a few active partisan groups. The most active periods of partisan activities were the summers of 1945 and 1949. As partisan groups were small,

large-scale partisan attacks against parish centres, like the ones that happened elsewhere in Latvia, did not take place in north-western Vidzeme.

The main fighting tactic of partisans was the killing and/or robbing of individual Soviet activists at their homes and on the routes of their movement. The killing of Soviet collaborators was mostly a response to the measures taken by the occupants, while robbing served to punish the most active supporters of the occupation regime and acquire the necessary supplies. Around 50% of the killed partisan opponents perished in battles that were defensive on the partisans' part, which shows that partisans focused primarily on their survival. Overall, a total of 19 people were killed in partisan attacks and three were injured in north-western Vidzeme. At least 25 people were robbed by partisans.

The methods of the Soviet security services in fighting partisans were adapted to the situation. The basic search operations brought little success, thus the development of informant network in partisan areas became the main means of combating partisans, particularly in the later years. The extermination of partisan groups was achieved with the help of agents recruited among their supporters or by using false partisans. At least 50% of the members of partisan groups were legalized in the framework of an advertised amnesty. Partisans surrendered because of a general fall in morale, repression of their relatives and an overall lack of motivation.

“JAPONČIKA BANDA”: NOTIESĀTO PERSONU SOCIĀLAIS PORTRETS

KASPARS STRODS

Mg. hist., Daugavpils Universitāte, Latgales Kultūrvēstures muzejs

E-pasts: kaspars.strods88@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā pieejamos materiālus, izveidot bandas¹ dalībnieku sociālos portretus pēc iesaistīto personu kopīgajām pazīmēm (vecuma, tautības, reliģiskās piederības, nodarbošanās, ģimenes stāvokļa u. c.). Par pētījuma pamatavotiem izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva 3404. fonda “Latvijas Armijas tiesa” materiāli, t. sk. Latvijas Kara tiesas pārstāvju sastādītās notiesāto personu anketas un policijas darbinieku iepriekšējās izmeklēšanas laikā izveidotie nopratināto personu protokoli.

Atslēgas vārdi: “Japončika banda”, sociālais portrets, noziedznieki, Kara tiesa, Latgale.

IEVADS

Pēc Neatkarības kara beigām ikdienas dzīve Latvijas teritorijā pakāpeniski normalizējās. Tomēr dažādu sociālekonomisku problēmu iespaidā vairākos Latvijas reģionos 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē saglabājās augsts noziedzības līmenis. Šajā laika posmā izveidojās dažādas bandas, kas laupīja un nogalināja vairāku Latvijas apdzīvoto vietu iedzīvotājus. Viens no ievērojamākajiem šādiem noziedzīgajiem grupējumiem – “Japončika banda” – radās Latgalē. Tās prettiesiskās darbības dēļ cieta vairāki civiliedzīvotāji.

Līdz šim bandas nosaukuma izcelsme nav skatīta, to neatspoguļo arī izpētītie krimināllietas materiāli. Iespējams, ka tas ir saistīts ar pazīstamo Odesas kriminālo autoritāti Mišku Japončiku (īstajā vārdā Moiseju Viņņicki). Viņš savas pretlikumīgās darbības uzsāka 20. gs. sākumā un turpināja

Pirmā pasaules kara un Krievijas Pilsoņu kara laikā. 1919. gada pavasarī viņš kopā ar citām personām izveidoja savu militāro vienību, kura iekļāvās Sarkanās armijas sastāvā. Laika gaitā M. Japončika noziedznieka tēls tika mitoloģizēts (īpaši pēc viņa nāves 1919. gada jūlijā), jo tas iemiesoja revolucionāru, kurš aizstāv Padomju Krievijas un vietējo ebreju intereses (Tanny 2011, 76–77). Tādējādi laika gaitā M. Japončiks kļuva par daudzu noziedznieku "kriminālo paraugu". Turklāt jāņem vērā, ka N. Gavrilovs dienēja Sarkanās armijas militārajos formējumos (Kto takoi Iaponchik? 1924, 97, 1), līdz ar to var pieņemt, ka viņam bija pieejama informācija par konkrēto personu.

Banda savu darbību uzsāka 1921. gada aprīlī un turpināja līdz 1922. gada martam, kad Rēzeknes apriņķa policistiem izdevās apturēt tās darbību. Savā pastāvēšanas laikā bandas dalībnieki veica vairākus smagus un sevišķi smagus noziegumus (laupīšanas, slepkavības, izvarošanas u. c.). Pēc apjomīgas izmeklēšanas un pierādījumu apkopošanas 1924. gada 26. jūlijā Latvijas Republikas Kara tiesas kolēģija par dažāda smaguma likumpārkāpumiem notiesāja 38 bandas locekļus, savukārt 25 attaisnoja.²

Latvijas historiogrāfijā bandu izpētei, tāpat kā noziedzības izpētei, starpkaru periodā pievērsies neliels skaits pētnieku. Pētījumi pārsvarā bijuši fragmentāri, kāda plašāka temata kontekstā.³ "Japončika bandas" krimināllietas gadījumā pamatā pētīts tās dalībnieku paveikto noziedzīgo nodarījumu aspekts,⁴ turpretī bandas locekļu sociālais portrets līdz šim nav nonācis vēsturnieku uzmanības centrā. Prāvas laikā notiesāto personu sociālā portreta izveidošana ļauj gūt priekšstatu par tās dalībnieku vecumstruktūru, mantisko stāvokli, etnisko un reliģisko piederību un citiem aspektiem, kā arī izprast konkrēto individu un atsevišķu sabiedrības grupu motivāciju iesaistīties prettiesisku darbību veikšanā. Tāpat attiecīgā jautājuma izpēte iezīmē arī Latgales reģionā pastāvošās sociālekonomiskās un drošības tendences attiecīgajā laika posmā.

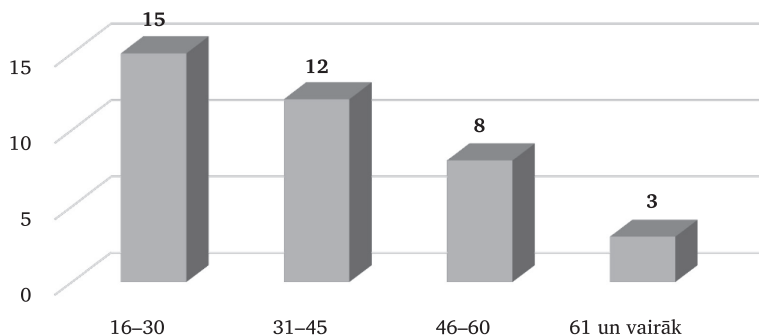
Pētījuma avotu pamatbāzi veido LNA-LVVA 3404. fondā "Latvijas Armijas tiesa" esošie, Latvijas Kara tiesas sagatavotie "Japončika bandas" krimināllietas materiāli, precīzāk, tiesībsargājošo iestāžu lietas izmeklēšanas ietvaros sastādītās notiesāto personu anketas, kā arī pilnvērtīgākai sociālā portreta raksturošanai izmantoti attiecīgo personu nopratināšanas protokoli. Konkrētie dokumenti sniedz vispusēju informāciju par notiesātajām personām (vecumu, tautību, izglītību, nodarbošanos, sodāmību u. c.). Tāpat nozīmīgi avoti bija raksti, kas periodiskajos izdevumos bija veltīti jauniešu noziedzības problemātikai. Tie sekmēja izpratni par pusaudžu un gados jaunāko personu iesaistes iemesliem dažādu prettiesisku darbību veikšanā.

VECUMSTRUKTŪRA

Viens no galvenajiem rādītājiem ir notiesāto personu vecumstruktūra (1. diagramma). Apkopotie dati liecina, ka liela daļa (15) noziedznieku pamatā bijušas jaunas personas vecumā no 16 līdz 30 gadiem. Turklāt deviņi no tiem noziegumu izdarīšanas brīdī bija nepilngadīgi.⁵ Starp viņiem jaunākie – Antons Pastors, Akudins Vasiļjevs, Akatijs Zimins, Jānis Biļeņņikovs un Aleksandra Ivanova (visi tiesas sprieduma paziņošanas dienā sasnieguši 19 gadu vecumu) (LNA-LVVA, 3404–1–3056, 1213., 1205., 1201., 1174., 1277. lp.). Vēl 12 tiesājamo vecums svārstījās no 31 līdz 45 gadiem.

Iespējams, ka gados jauno cilvēku iesaisti noziegumu izdarīšanā ietekmēja salīdzinoši nesen aizvadītie kara gadi un tajos piedzīvotie sociālie satricinājumi, tostarp augstais vardarbības līmenis, kas atstāja neizdzēšamu iespaidu uz jauniešu apkārtējās pasaules uztveri. Līdzīgi uzskati pastāvēja jau 20. gs. 20. gadu sākumā, respektīvi, ka tieši karš un nelabvēlīgie sociālie apstākļi bija gados jaunu un nepilngadīgu personu noziedzības izplatības iemesls. Jauniešu iesaisti pretlikumīgās darbībās veicināja arī uzņēmība pret apkārtējās vides izmaiņām, pieredzes un izglītības trūkums (Zemtauta 1921, 679–680). Turklāt kā nozīmīgs faktors jāatzīmē arī kara dēļ sairuso ģimeņu skaits (apgādnieku nāve, bēgļu gaitas u. c.) (Griķis 1926, 88). Savā ziņā viņi bija savas dzīves vides ķilnieki un attiecīgā vēstures perioda realitātes atainotāji.

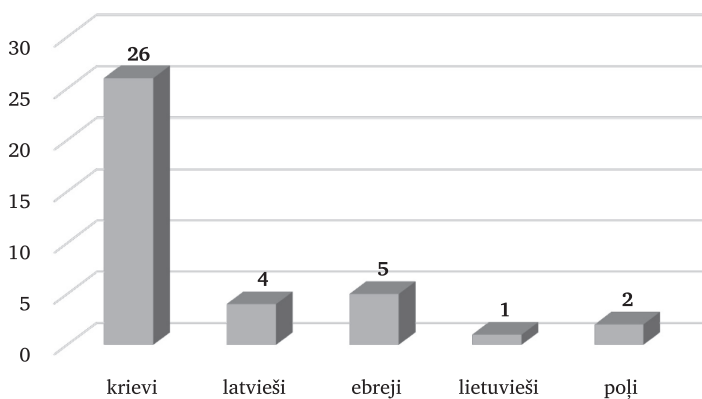
Notiesāto vidū salīdzinoši mazāk bija vecāka gadagājuma personu. Starp viņiem – astoņi vecumā no 46 līdz 60 gadiem, savukārt trīs bija vecāki par 61 gadu – Jānis Goršakovs, Kirils Beļajevs un 71 gadu vecais Rozentovas pagasta iedzīvotājs Gerasims Bogdanovs (viņš arī visvecākais prāvas dalībnieks) (LNA-LVVA, 3404–1–3056, 1245., 1162., 1193. lp.).

1. diagramma. Vecumstruktūra⁶

TAUTĪBA UN RELIĢISKĀ PIEDERĪBA

Būtisks raksturojošais parametrs ir etniskā un konfesijālā piederība. Jāņem vērā, ka dažādu politisko un sociālekonomisko notikumu dēļ Latgales iedzīvotāju sastāvs bija multietnisks. Šāda tendence vērojama arī notiesāto personu vidū, starp kuriem ir piecu dažādu nacionalitāšu pārstāvji (2. diagramma), tai skaitā 26 krievi, 5 ebreji, 4 latvieši, 2 poļi un viens lietuvietis.⁷ Augstais krievu īpatsvars izskaidrojams ar faktu, ka Latgales reģionā dzīvoja liels skaits attiecīgās minoritātes pārstāvju. Piemēram, 1925. gadā tie bija 142 526 jeb 73,6% no vispārējā krievu kopskaita valstī (Skujenieks 1925, 84). Arī pārējo apsūdzēto personu etniskā piederība apliecina attiecīgajā laika posmā Latgales reģionā pastāvošo sociālo realitāti.

2. diagramma. Tautība

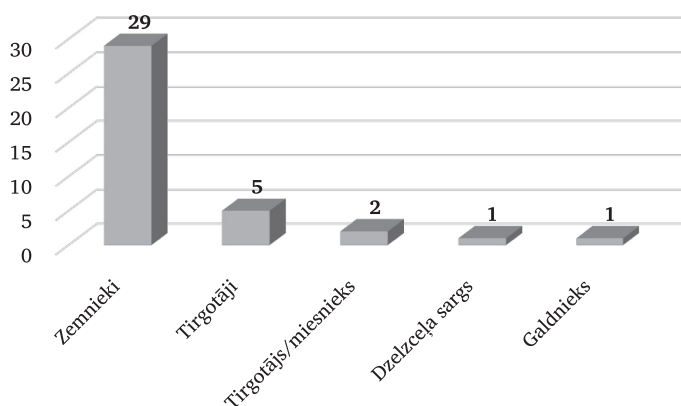
Līdzīgas tendences vērojamas arī konfesijālās piederības ziņā. Īpaši jāizceļ vec ticībnieki, kuri veidoja absolūto vairākumu no notiesātajiem – 25 personas.⁸ Tāpat notiesāto vidū figurēja seši katoļi, pieci Mozus ticīgie un divi pareizticīgie.

Ieskatoties personu norādītajās dzīvesvietās, jākonstatē, ka augstais vec ticībnieku īpatsvars ir visnotaļ likumsakarīgs, jo, piemēram, visbiežāk minētajā Rēzeknes apriņķī dzīvesvieta reģistrēta 32 personām. 1925. gada tautas skaitīšanas dati rāda, ka Rēzeknes apriņķī dzīvoja 35 669 jeb 40% no 89 239 Latvijā uzskaitītajiem vec ticībniekiem. Turklāt Rozentovas pagasts, kas notiesāto anketās norādīts visbiežāk – 17 reizes –, bija viena no trim administratīvajām vienībām Latvijā, kurā iepriekš minētās konfesijas locekļi veidoja absolūto vairākumu jeb 69% no ticīgo kopskaita (Skujenieks 1925, 80). Līdzīga situācija vērojama Silajāņu pagastā (septiņi notiesātie), kur vec ticībnieku īpatsvars bija 48% no ticīgo kopskaita (Skujenieks 1925, 80).

Atsevišķās Latgales reģiona apdzīvotajās vietās vec ticībnieki pakāpeniski apmetās kopš 17. gs. otrās puses, kam par iemeslu bija Krievijas cara Alekseja I un patriarha Nikona darbības laikā izvērstās represijas pret vecās ticības pārstāvjiem (Pazuhina 2019). Viņu kultūras un reliģiskie priekšstati, līdzīgi kā ebreju kopienas pārstāvjiem, krasi atšķīrās no šeit dzīvojošajiem latviešiem, poļiem un citu tautību iedzīvotājiem. Šādos apstākļos vec ticībnieki dzīvoja pēc noslēgtas kopienas dzīves principiem, īpaši lauku reģionos, kur, atšķirībā no pilsētām, viņu ikdienu cieši nesaistījās ar pārējiem sabiedrības locekļiem (Maksimovs 2015, 125).

NODARBOŠANĀS UN MANTISKAIS STĀVOKLIS

Absolūts vairākums jeb 29 no 38 notiesātajiem kā savu pamatnodarbošanos uzrādījuši zemkopību (3. diagramma). Lai arī lielākajā daļā anketu sadaļā “vecāku nodarbošanās” pārsvarā dominē ieraksts “nenoskaidrota”, tomēr iepriekš minētais fakts vedina domāt, ka arī viņi pārstāvējuši zemniecību. Tas izskaidrojams ar to, ka Latvijā, īpaši Latgalē, vairums iedzīvotāju nodarbojās ar zemkopību. Turklāt 1920. gadā Latvijā tie veidoja 79,5%, bet atsevišķos Latgales apriņķos šis skaitlis pārsniedza pat 90% no kopējo nodarbināto skaita (Skujenieks 1925, 451–452).

3. diagramma. Nodarbošanās

Neskatoties uz savu piederību zemniecībai, vairums notiesāto (21 persona) norādījuši, ka ir bezzemnieki un tiem nepieder nekādi citi īpašumi. Šis apstāklis daļēji skaidrojams ar to, ka daudzi gados jaunākie notiesātie – Pastors, Jānis Biļeņņikovs, Kirils Boļšakovs, Antons Pastors u. c. – dzīvoja savu vecāku vai vecvecāku saimniecībā. Pēdējo divu personu anketās

norādīts, ka viņu vecāku īpašumā atrodas dažādas platības lauksaimniecības zemes (LNA-LVVA, 3404–1–3056, 1174., 1218. lp.). Aizpildītajos dokumentos vērojamas nepilnības, jo, piemēram, iepriekš minētā Antona Pastora anketās šādas ziņas nav atrodamas, turpreti iepriekšējās nopratināšanas protokolā norādīts, ka viņa vectēvam piederējušas 15 desetinās¹⁰ zemes (LNA-LVVA, 3404–1–3073, 71. lp.). Tikai 17 personām piederējusi zeme vai kāds cits nekustamais īpašums. Notiesāto personu norādītās zemes platības svārstījās no 1/4 līdz 33 desetinām. Turklāt septiņos gadījumos šie īpašumi nav bijuši lielāki par 10 desetinām zemes.

Šāda situācija skaidrojama ar to, ka pirms Latvijas Republikas izveidošanās Latgales lielākajā daļā iedzīvotāji dzīvoja sādžās¹¹ (ciemos), kurās piekopa t. s. šņuru saimniekošanas sistēmu, kad konkrētā īpašnieka zemi sadalīja viņa pieaugušo dēlu starpā (Malahovskis 2014, 102), tādējādi veidojot ļoti sadrumstalotas un sikas saimniecības. Tas bieži vien radīja situāciju, ka zemes visiem nepietika. Šādos apstākļos daudzās saimniecībās radās pārtikas, piemēram, graudaugu, trūkums (Malahovskis 2014, 104). Problēmas risinājumam 1920. gadā Latvijā sāka īstenot agrāro reformu¹², tomēr vismaz iesākumā attiecīgais process notika visai gausi, jo, piemēram, Rēzeknes apriņķī līdz 1923. gadam reformēja tikai 12 sādžas (Malahovskis 2014, 122).

Jāņem vērā, ka daudzas lauku saimniecības pēc ilgajiem kara gadiem bija daļēji vai pilnībā izpostītas. Nereti to saimnieki nespēja nodrošināt savu ģimeni ar nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem. Šādā situācijā nonāca arī vairākas vecticībnieku ģimenes. Turklāt tie, kuri atsāka saimniekot, nespēja tās uzturēt pienācīgā līmenī, tāpēc nereti bija spiesti tās pārdot. Apstākļos, kad daudziem no viņiem vajadzēja uzturēt lielas ģimenes, viņi kļuva par gadījuma darba meklētājiem vai bezdarbniekiem (Podmazovs 2000, 115). Pastāvošā situācija veicināja iedzīvotāju iesaisti pretlikumīgu darbību veikšanā.

Atsevišķos gadījumos notiesātajiem paralēli zemes īpašumam piederēja saimniecības vai dzīvojamās ēkas. Piemēram, Jevstratija Baikova īpašumā atradās dzīvojamā māja un trīs desetinās zemes, savukārt Maksimam Romanovam bija desmit desetinās zemes un pāris saimniecības ēku (LNA-LVVA, 3404–1–3056, 1229., 1241. lp.). Salīdzinoši "visturīgākie" zemnieki bijuši Nikifors Zalovs un Kirils Beļajevs, kuriem attiecīgi piederējuši 33 un 26 desetinās lieli zemes gabali. Jāatzīmē arī vienīgais "ārpus laukiem" dzīvojošais zemnieks – 37 gadus vecais Rēzeknes iedzīvotājs Avksentijs Dobriņins, kura īpašumā bija nams pilsētas teritorijā (LNA-LVVA, 3404–1–3056, 1280., 1165., 1290. lp.).

Starp notiesātajiem bija arī tirgotāji (tirgošanās uzskatāma par vienu no raksturīgākajām ebreju darbības sfērām). To apstiprina arī konkrētās lietas materiāli.¹³ Lai arī tirgotāji Latgalē asociējas ar salīdzinoši turīgu

sabiedrības daļu, visi pieci notiesātie ebreji norādījuši, ka tiem nav nekādu mantisku īpašumu. Starp norādītajām profesijām figurēja arī dzelzceļa sargs (Jānis Bortkevičs), galdnieks (Nikita Pavlovs) un namdaris (Kirils Parfejs) (LNA-LVVA, 3404-1-3056, 1249., 1217., 1282. lp.). Jāizceļ lietuviešu vecticībnieks Feodors Meduņeckis, kurš līdzīgi kā A. Dobriņins dzīvoja ārpus lauku teritorijām (Daugavpili), turklāt profesionālajā jomā darbojās kā tirgotājs (LNA-LVVA, 3404-1-3056, 1290. lp.). Kopumā nodarbošanās veidi visumā atspoguļo Latgales reģiona konkrētā laika posma vispārējās saimnieciskās tendences.

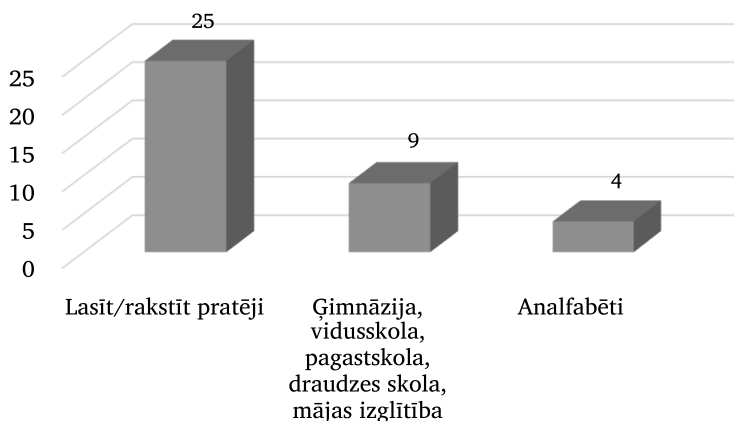
ĢIMENES STĀVOKLIS UN IZGLĪTĪBA

Vērtējot notiesāto personu ģimenes stāvokli, redzams, ka starp tiem ir gan precējušies, gan neprecējušies indivīdi. Dominējošs vairākums – 25 apsūdzētie – bija precēti, savukārt 13 norādījuši, ka nav laulāti. Daudzām notiesātajām personām bija lielas ģimenes. Viens bērns bija tikai Mihaila un Jefrosinijas Goršakovu, Sergeja Parfenova un Maksima Romanova ģimenēs. Lielākais bērnu skaits – astoņi pēcnācēji – fiksējams Abrama Zlotiņa ģimenē. Viena bandas dalībnieka – Jāņa Stepeņa – laulībā bērnu nebija. Lielas ģimenes Latgales reģionā bija ierasta prakse, sevišķi lauku apvidos, kur saimnieka atvases nereti kalpoja kā būtisks darbaspēks un palīgs lauku darbos. Daudzu notiesāto vidū pastāvēja radnieciskas saites, jo, piemēram, Jānis, Iva un Jefrosinija Goršakovi bija vienas ģimenes locekļi. Starp notiesātajiem bija arī bandas izveidotāju Andreja un Nestora Gavriloļu tēvs Jerofejs.

Izmantotie arhīvu materiāli ļauj veidot priekšstatu par bandas locekļu izglītības līmeni (4. diagramma). Lielākā daļa notiesāto – 25 personas – apguvušas elementārās lasīšanas un rakstīšanas prasmes.¹⁴ Faktiskais notiesāto personu izglītības līmenis vērtējams kā zems. Uz to norāda fakts, ka tikai deviņas personas apmeklējušas kādu mācību iestādi. Nosacīti “visaugstāko izglītību” ieguvusi Jefrosinija Goršakova, kura bija beigusi ģimnāzijas piecas klases. Jānis Biļeņņikovs mācījies pagastskolā, bet Ignatijs Mazurs, Antons Pastors un Nikita Pavlovs ieguvuši mājas izglītību. Ebreji Abrams un Morduhs Zlotiņi norādīja, ka prot rakstīt vienīgi savā dzimtajā valodā – jidišā¹⁵, bet vēl četras personas atzina, ka ir analfabēti (LNA-LVVA, 3404-1-3056, 1270., 1174., 1209., 1213., 1217., 1233., 1237. lp.). Kara tiesas izveidotajās anketās vērojamas zināmas nepilnības. Piemēram, Šolomam Bobrovam pirmstiesas izmeklēšanas materiālos norādīts, ka viņš pabeidzis piecas klases Rēzeknes Tirdzniecības skolā, savukārt Vasīlijs Blohins (LNA-LVVA, 3404-1-3069, 55., 82. lp.) un Maksims Romanovs – draudzes skolu, Feodors Meduņeckis vidusskolu (LNA-LVVA, 3404-1-3069, 214.,

219. lp.). Turpretī Kara tiesas materiālos visi iepriekš minētie atzīmēti kā tikai lasīt un rakstīt pratēji.

Izglītības iegūšanu apgrūtināja notiesāto personu sociālā izcelsme, jo zemnieki nebija pietiekami finansiāli situēti, lai saviem bērniem spētu nodrošināt pienācīgu izglītību. Turklāt nereti viņi izglītību neuzskatīja par īpaši nepieciešamu vai kaut ko prestižu. Gluži pretēji, daudzi Latgales zemnieki domāja, ka izglītība zināmā mērā ir pat kaitīga saimniecības nākotnes attīstībai, un saistīja to ar izglītota cilvēka nevēlēšanos turpināt strādāt fizisku lauku darbu (Malahovskis 2014, 47). 1922. gadā apkopotā statistika par dažādām ieslodzījumu vietām apliecina, ka absolūts vairākums tiesājamo bijuši analfabēti vai ieguvuši elementāro (mājas) izglītību (Zelčs 2009, 35). Līdz ar to jāsecina, ka izglītības līmenis vistiešāk saistās ar cilvēku dzīves kvalitāti, proti, jo mazāk izglītots cilvēks, jo lielākas iespējas kļūt par sociāli neaizsargātu personu un par potenciālo likumpārkāpēju.

4. diagramma. Izglītība

No visiem notiesātajiem tikai divi – Kirils Boļšakovs un Maksims Firsovs – iepriekš stājušies tiesas priekšā. Kirils Boļšakovs saņēmis sodu par zādzību, bet Maksims Firsovs – par slepkavību ar iepriekšēju nodomu (LNA-LVVA, 3404–3056, 1218., 1149. lp.).

Lai gan pēckara Latvijā sievietes veidoja aptuveni ceturtdaļu no visiem ieslodzītajiem un viņu iesaiste dažādu noziegumu veikšanā kļuva aizvien biežāka (Bērziņa 2016, 157), tomēr konkrētajā lietā gandrīz visi notiesātie bija vīrieši (atskaitot divas sievietes – 19 gadus veco Silajāņu pagasta iedzīvotāju Aleksandru Ivanovu un 25 gadus veco Rozentovas pagasta iedzīvotāju Jefrosiniju Goršakovu) (LNA-LVVA, 3404–1–3056, 1274., 1273. lp.).

Līdzīga situācija novērojama arī apsūdzēto personu vidū, kur dominēja vīriešu dzimuma pārstāvji. Tas izskaidrojams ar sabiedrībā valdošo patriarhālo ģimenes modeli, īpaši, ja runa ir par vecticībniekiem.

NOBEIGUMS

20. gs. 20. gadu sākumā pastāvošo pēckara problēmu iespaidā Latvijas valsts iedzīvotāji sastapās ar jaunu izaicinājumu – noziedzību. Tās neatņemama sastāvdaļa bija dažādu kriminālu bandu izveide un darbība noteiktos valsts reģionos. Šajos grupējumos pārsvarā darbojās zemāko sociālo slāņu pārstāvji, kuri, nespējami pārdzīvot smagos ikdienas dzīves apstākļus un integrēties jaunajā valsts pārvaldes modelī, uzsāka kriminālās aktivitātes. Izņēmums nebija arī rakstā aplūkojamā “Japončika banda”.

Vairāku nepilngadīgu un gados jaunu personu iesaiste šīs bandas darbībā varētu būt izskaidrojama ar kara laikā valdošo haosu, visatļautību, vispārējo vardarbības pieaugumu, izglītības un akūtu humānisma trūkumu. Viss iepriekš minētais atstāja iespaidu uz bērnu un jauniešu personību, ieskaitot psihi. Daudzas ģimenes palika bez apgādniekiem, savukārt jaunākie ģimenes locekļi (bērni) – bez pilnvērtīgas audzināšanas, un tas veicināja nepilngadīgu personu iekļaušanos noziedzīgajā vidē.

Pēckara krīzes apstākļos vairums lauksaimniecībā nodarbināto zemnieku kļuva par bezdarbniekiem. Daudzi no viņiem nespēja pilnvērtīgi nodrošināt sevi un savus ģimenes locekļus ar ikdienas dzīvei nepieciešamo, tāpēc, meklējami iespējamās problēmas risinājumus, viņi nereti pievērsās pretlikumīgām darbībām. No lietas materiāliem izriet, ka vecticībnieku pastiprinātas noziedzības tendences pamatā saistāmas ar konkrētās kopienas pārstāvju zemo labklājības un izglītības līmeni, īpaši Latgales lauku rajonos. Tāpat to sekmēja bandas izveides un darbības ģeogrāfiskais novietojums (galvenokārt vecticībnieku apdzīvotie lauku reģioni).

Apkopojot visu iepriekš teikto, iegūstam šādu “Japončika bandas” locekļa vidēji statistisko sociālo portretu: aptuveni 36 gadus vecs vīrietis, vecticībnieks, neprecējies/precējies, divu bērnu tēvs, zemkopis bez lieliem mantiskiem īpašumiem, bez iepriekšējas kriminālās pagātnes. Visai raksturīga iezīme ir apsūdzēto zemais izglītības un labklājības līmenis. Tādējādi jāsecina, ka notiesātās personas konkrētajos noziedzīgajos nodarījumos pamatā iesaistījās, lai uz citu cilvēku rēķina uzlabotu savu finansiālo un mantisko stāvokli.

Pilnvērtīgai notiesāto personu sociālā portreta analīzei būtu nepieciešams izmantot arī citus tiesas prāvas un krimināllietas izmeklēšanas laikā tapušos dokumentus (piemēram, Kara tiesas sēdes protokolus), jo Kara tiesas pārstāvju veidotās anketas atsevišķos gadījumos ietver nepilnīgu vai

kļūdainu informāciju, kas varētu būt saistīta ar dokumentu sastādītāju neuzmanību vai attieksmi pret sev uzticētajiem pienākumiem.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- B/a, 1924. Kto takoi Iaponchik? *Večernee vremia*, 97, 1.
- B/a, 1930. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. *Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem*. 3. izd. Rīga: Tieslietu ministrijas sevišķā komisija.
- Griķis, J., 1926. Nepilngadīgie noziedznieki Latvijā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 2/3, 84–100.
- Iepriekšējā izmeklēšana par Agafona Radiona d. Bugļagina aplaupīšanu. LNA-VVA, 3404–1–3069.
- Iepriekšējā izmeklēšana par Ksavera Ivana d. Mačulska aplaupīšanu un nošaušanu. LNA-VVA, 3404–1–3073.
- Lietā par Japončika laupītāju bandas lietā apvainotajiem Nikitu Pavlovu, Jāni Kalniņu, Ģertrūdi Saulīti, Pēteri Vilciņu, Marku Goršakovu, Antonu Pastoru, Ignatiju Mazuru u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3056.
- Skujenieks, M. (red.), 1925. *Otrā tautas skaitīšana Latvijā. 1925. gada 10. februārī*. Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
- Zemtauta, V., 1921. Mazgadējie noziedznieki. *Izglītības Ministrijas mēnešraksts*, 7, 678–685.

LITERATŪRA

- B/a, 2010. *Desetina*. Pieejams: <http://vesture.eu/index.php/Deset%C4%ABna> (skatīts 15.02.2019.).
- Bērziņa, A., 2016. Latvijas Republikas cietumos ieslodzītās sievietes, 1919.–1921. gads: ieslodzījuma raksturojums, ieslodzīto skaits un sociālais portrets. *Latvijas Arhīvi*, 1, 131–163.
- Dzenis, A., 2018. Policijas darbība, noziegumi. Pīgožne, S., Svikša, S., sast. *Maltas pagasts pētījumos un atmiņās*. Malta: Maltas pagasta pārvalde.
- Grūtups, A., 2002. *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiski tiesu procesi Latvijā un citās valstīs. Otrā daļa*. Rīga: Jaunā Daugava.
- Maksimovs, V., 2015. Vecticībnieku tēls laikrakstā "Daugavas Vēstnesis" (1939–1940). Ūdre, S., Korkla, V., sast. *Mēs laikā, telpā un attīstībā*. 2014. gada 15.–17. maija studentu starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. 1. daļa. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Malahovskis, V., 2014. *Mērnīeku laiki Latgalē (20. gs. 20. gadi)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Pazuhina, N., 2019. *Vecticībnieki Latvijā*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22193> (skatīts 08.06.2019.).
- Podmazovs, A., 2001. *Vecticība Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

- Šuplinska, I. (zin. red.), 2013. *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Tanny, J., 2011. *City of Rogues and Schnorrers. Russia's Jews and the myth of old Odessa*. Indiana: Indiana University press.
- Urtāns, A., 2012. Spirta kontrabanda Latvijā (1918–1940). Urtāns, A., Godiņš, G., Jansone, I., red. *Spirta Jūra. Kontrabanda Baltijas jūrā starp diviem pasaules kariem*. Rīga: Zinātne.
- Zelčs, J., 2009. *Ieslodzījuma vietas Latvijā (1918–1940): infrastruktūra un ieslodzīto sastāvs*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Žigure, A., 1998. *Latvijas Policijas vēsture. Otrā grāmata (1918–1927)*. Rīga: Likuma vārdā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Apvienība, kas izveidojusies noziegumu vai smagu noziegumu veikšanai (Sodu likums 1930, 22).
- ² Trīs bandas locekļi – brāļi Nestors un Andrejs Gavrilovi, ka arī Pēteris Bērziņš – gāja bojā bruņotu cīņu laikā ar policijas darbiniekiem.
- ³ Piemēram, vēsturnieks Aigars Urtāns savā pētījumā par kontrabandu Latvijas teritorijā starpkaru periodā pievērsies dažādu noziedzīgo grupējumu darbības izpētei (Urtāns, Godiņš, Jansone 2012, 293–359). Tāpat fragmentāru ieskatu “Japončika”, “Melnās rokas” un “Melnās lentas” bandas darbībā Latvijā 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē sniegusi publiciste Anna Žigure (Žigure 1998, 219–225, 257–259). Lai arī konkrētais izdevums nepretendē uz akadēmiska darba statusu, tomēr būtisks tā trūkums ir zinātniskā aparāta neesamība un izmantotās informācijas nekritiska pasniegšana. Arī jurists un publicists Andris Grūtups, pētot laupītāja Anša Kaupēna krimināllietu, sniedzis fragmentāru informāciju par atsevišķiem noziedzīgajiem grupējumiem, tostarp “Japončika bandu” (Grūtups 2002, 318–319).
- ⁴ Viens no šādiem darbiem ir vēsturnieka Agra Dzeņa pētījums par Maltas policijas iecirkņa darbu 20. gs. 20. gados, tostarp par “Japončika bandas” apcietināšanu (Dzenis 2018, 61–67). Darbs pamatā veidots uz konkrētā laika posma preses publikāciju bāzes.
- ⁵ Pēc Latvijas Republikā tobrīd pastāvošajiem likumdošanas aktiem, par pilngadīgu personu uzskatīja tādu, kas sasniegusi 21 gadu vecumu.
- ⁶ Diagrammā fiksēts notiesāto personu vecums tiesas sprieduma paziņošanas dienā 1924. gada 26. jūlijā.
- ⁷ Visi notiesātie bija Latvijas valsts piederīgie.
- ⁸ Tikai divas krievu minoritātei piederīgās personas – Jefrosinija Goršakova un Maksims Firsovs – norādījušas, ka pēc konfesionālās piederības ir pareizticīgie.
- ⁹ Identiski ieraksti raksturīgi arī sadaļā “nozieguma mērķis un motīvi”, turklāt visās notiesāto personu anketās.
- ¹⁰ Viena desetīna – aptuveni 1,0925 hektāri. Šādu zemes mērvienības apzīmējumu izmantoja Krievijas impērijas teritorijās un Latvijas Republikā līdz 1924. gadam (Desetīna 2010).
- ¹¹ Apdzīvotas vietas tips Latgalē no 17. gs. līdz 20. gs. 30. gadiem, kurai raksturīgs kopīgs nosaukums, bet atsevišķām mājām nosaukumu nebija (Šuplinska 2013, 655).
- ¹² Reformas mērķis bija pārdalīt muižnieku un citu zemi bezzemniekiem.
- ¹³ Visi notiesātie ebreji bija tirgotāji.
- ¹⁴ Daudzi valsts valodu pārvaldīja slikti vai neprata to vispār, uz ko norāda fakts, ka vairāku personu pirmstiesas nopratināšanas anketas rakstītas krievu valodā.
- ¹⁵ Abi notiesātie daļēji pārvaldīja arī krievu valodu.

"YAPONCHIK'S GANG": A SOCIAL PORTRAIT OF CONVICTED PERSONS

KASPARS STRODS

MA in History, Ph.D. student at Daugavpils University,

Historian at Latgale Culture and History Museum

Email: *kaspars.strods88@inbox.lv*

ABSTRACT

Based on the materials available at the State History Archives of Latvia, the paper aims to present social portraits of gang members considering the common features of the persons involved (age, ethnicity, religion, occupation, family status, etc.). The main sources of the survey were personal particulars forms of the persons convicted by the Military Court of Latvia and questionnaires prepared in the framework of the preliminary investigation.

Key words: Yaponchik's gang, social portrait, criminals, military tribunal, Latgale

SUMMARY

After the War of Independence, the territory of Latvia experienced a process of gradual normalization of everyday life. However, in several regions of Latvia at the beginning of the 1920s, due to various socio-economic problems, the level of crime remained high. During this period, various gangs were formed; they were looting and killing Latvia's residents in different parts of the country. One of the most notable criminal groups of this type sprung up in Latgale – "Yaponchik's gang". As a result of the gang's illegal activities, a number of civilians were killed.

The involvement of minors and young people into the gang activities could be explained by the chaos, the impunity, the overall increase of violence, the acute lack of education and humanism typical for war time. All the above mentioned aspects exerted a negative impact on the formation of the personality of children and young people, often leaving an indelible impression on their psyche. Many families were left without breadwinners, while the youngest family members (children) stayed without proper upbringing; it contributed to the involvement of minors in the criminal environment.

During the post-war crisis, unemployment was quickly growing. A similar situation prevailed among farmers (including the Old Believers) in the agricultural sector. Not being able to provide themselves and their families with the necessities of everyday life, they often turned to illegal activities.

By summarizing the above mentioned facts, we obtain the following average statistical social portrait of a convicted person: a man about 36 years of age, an Old Believer, married, a father of two children, a farmer without substantial tangible property, having no previous criminal history. Low level of education and welfare are the characteristic features of the convicted persons.

Pielikums/Appendix

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS

ZINĀTNISKĀ KONFERENCE

**“JAUNO VĒSTURNIEKU
ZINĀTNISKIE LASĪJUMI IV”**

2018. gada 23. novembris

Valmieras muzejs

Valmiera, Bruņinieku iela 3

9.00–9.30 Reģistrācija

9.30–9.45 Konferences atklāšana

9.45–10.00 *Dr. hist. Kristīne Ante, “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” atbildīgā redaktore. Kā sagatavot kvalitatīvu zinātnisku publikāciju?*

10.00–10.20 *Dr. hist. Viktorija Bebre, Dr. hist. Rūdolfs Brūzis, LU LVI pētnieki. Valmieras arheoloģijai – 80*

10.20–10.30 Pārtraukums

1. DARBA GRUPA

1. sesija

Vada *Dr. hist. Guntis Zemītis* un *Dr. hist. Edvīns Evarts*

- 10.30–10.50 **Ilze Grūbe.** *Vācbaltiešu nacionālās komitejas attiecības ar citiem politiskajiem spēkiem Latvijā 1918.–1919. gadā*
- 10.50–11.10 **Aiga Bērziņa.** *Valmieras cietums Neatkarības kara laikā, 1919–1921*
- 11.10–11.30 **Kaspars Strods.** *“Japončika banda”: notiesāto personu sociālais portrets*
- 11.30–11.45 Diskusija
- 11.45–12.05 **Reinis Ratnieks.** *Nacionālo partizānu darbība Ziemeļrietumvidzemē (1944–1952)*
- 12.05–12.25 **Anna Norvele.** *Attieksme pret garīgi slimajiem vācu okupācijas laikā Latvijā, 1941–1945: Liepājas slimnīcas psihiatriskās un nervu nodaļas piemērs*
- 12.25–12.45 **Sergejs Kuzmins.** *Daugavpils rūpnīcas “Elektroinstruments” vēsture Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā valsts arhīva dokumentos (1949–1954)*
- 12.45–13.00 Diskusija
- 13.00–14.00 Pusdienu pārtraukums

2. sesija

Vada *Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova* un *Kristīne Beķere*

- 14.00–14.20 **Ivanda Bērziņa.** *Zemnieku sanāksmes (Bauerntagung), to mērķis, saturs un nozīme vācu kolonistu dzīvē*
- 14.20–14.40 **Ginta Ieva Bikše.** *Žurnālisti Spānijas pilsoņu karā: Latvijas kara korespondentu piemērs*
- 14.40–15.00 **Anete Eversone.** *Latvijas Tautas frontes Augstākās Padomes frakcijas darbība 1991. gada janvārī*
- 15.00–15.10 Diskusija
- 15.10–15.30 **Dāvis Beitlers.** *Dažas nostādnes un kolizijas Latvijas vēstures pētniecībā trimdā*
- 15.30–15.50 **Alberts Rokpelnis.** *Alfrēds Vinters. Publiskas personas darbība kā piemērs vēstures pētniecībā*
- 15.50–16.00 Diskusija

2. DARBA GRUPA

1. sesija

Vada *Dr. hist. Viktorija Bebre* un *Dr. hist. Eva Eihmane*

- 10.30–10.50 **Mārcis Kalniņš.** *Arheoloģiskā izpēte Avotiņu paleolīta apmetnē 2018. gadā*
- 10.50–11.10 **Baiba Jansone.** *Makašānu Salenieku kapulauks: apbedījumu veidi un hronoloģija*
- 11.10–11.30 **Liene Rokpelne.** *Valmieras vēsture viduslaiku dokumentos*
- 11.30–11.45 Diskusija
- 11.45–12.05 **Artūrs Lapiņš.** *Arhitektoniskā izpēte objektu būvvēstures izziņas procesā*
- 12.05–12.25 **Vineta Vintere.** *Kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšana un attīstība – vai pretruna?*
- 12.25–12.45 **Māra Ādiņa.** *Tēlniecības kvadriennāles Latvijā*
- 12.45–13.00 Diskusija
- 13.00–14.00 Pusdienu pārtraukums

2. sesija

Vada *Dr. hist. Anita Čerpinska* un *Dr. hist. Kristīne Ante*

- 14.00–14.20 **Jorens Plūksnis.** *Krogu sociālā nozīme Vidzemes un Kurzemes guberņās 19. gadsimtā: skatuves mākslas piemērs*
- 14.20–14.40 **Guntis Vāveris.** *Kopējais un atšķirīgais atturības biedrību darbībā starp latviešiem un igauņiem Vidzemes guberņā (1889–1914)*
- 14.40–15.00 **Anna Pūtele.** *Kārļa Baltgaila (1893–1979) loma strēlnieku ikonogrāfijas attīstībā neatkarīgās Latvijas un padomju perioda mākslā*
- 15.00–15.20 **Ilze Zeltiņa.** *Kultūras koncepti gleznotāja Voldemāra Irbes brošūrās (1924–1929)*
- 15.20–15.40 Diskusija
- 16.00–17.00 **Konferences noslēguma diskusija un neformālas sarunas**

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV, 2019
The Scholarly Readings of Young Historians IV, 2019

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv